

**LAISVĖS
KOVŲ ARCHYVAS**

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

26

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

ISTORIJOS ŽURNALAS

26

Leidybinė komisija

Balys Gajauskas, Povilas
Jakučionis, Andrius Dručkus
Antanas Lukša (pirmininkas)

Leidinį konsultuoja
rezistencinių kovų dalyviai

Redaktorius

Kęstutis Kasparas

Redakcija

Modesta Baublytė,
Vilija Jakučiūnaitė,
Irma Džiugienė,
Bonifacas Ulevičius,
Vitalija Vitkutė

**IŠLEISTAS
RĖMĖJŲ LĖŠOMIS**

Dėkojame už paramą

Lietuvių Fondui

(Lemontas, JAV)

Viršelyje: Juozas Lukša

Nuotraukos iš Tremties ir Rezistencijos muziejaus fotonuotraukų fondo.

Laisvės kovų archyvas. Istorijos žurnalas, tomas 26. □ © Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999. □ SL176. □ Leidėjas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Laisvės ai. 39, LT-3000 Kaunas, tel. 32 32 14. □ Redakcija, Vytauto pr. 46, LT-3000 Kaunas, tel. 32 31 79. □ Spaudė: UAB "Detalė". Spl 98, Savanorių pr.287, LT-3009 Kaunas, tel. (27) 772335; (219) 54212; (257) 52139; (258) 55254. □ Užsakymo Nr. □ Tiražas 2000 egz. 8 sp. 1.

TURINYS

Dokumentai, faktai, komentarai

Pietų Lietuva

Partizanų statutai (2). Parengė Mindaugas Luobikis..... 5

Bendrasis pasipriešinimas: paskutiniaisiais okupacijos metais

Balys Gajauskas. Laiškai iš Kučino 19

Atsiminimai, liudijimai

Pietų Lietuva

Albina Treigytė. Toks mano likimas 41

Kęstutis Lakickas. Amžina šlovė didvyriams! 61

Pijus Krušinskas. Pakaunės partizanai 71

Rytų Lietuva

Laisvės kovos ir tragedijos Biržų rajone. Parengė Erena

Aukštuolienė..... 80

Janina Jalinskaitė-Kluonienė. Kovok! 102

Referatai, straipsniai

Juozas Matusevičius. Sovietinės valdžios ir okupacinės kariuomenės padaryta žala lietuvių kultūros paveldui 1940-1941 metais . . . 125

Biografijos

Bonifacas Ulevičius. Kario dalia 153

Rezistencijos Enciklopedijos puslapius verčiant..... 162

Atmintis

Petras Girdzijauskas. Kęstutėnų patriarchas..... 187

Laiškai, kronika

Recenzijos

Vidmantas Vitkauskas. Dar viena knyga apie Pasipriešinimo
metus 192

Naujos Laisvės kovų archyvo bibliotekos knygos 198

Asmenvardžių rodyklė 209

Vietovardžių rodyklė 219

SANTRUMPOS

a.	- amžius	Bezopasnosti - Valstybės saugumo ministerija	
a.sl.	- agentūrinis slapyvardis		
aps.	- apskritis	mjr.	- majoras
B.	- byla	mstl.	- miestelis
Bb	- Baudžiamos bylos	MVD	- Ministerstvo Vnutrcnich Del - Vidaus reikalų ministerija
BDPS	- Bendrasis Demokratinis Pasipriešinimo Sąjūdis	NKGB	- Narodnij Komisariat Gosudarstvenoj Bezopasnosti - Valstybės saugumo liaudies komisariatas
d.	- diena	NKVD	- Narodnij Komisariat Vnutrenich Del - Vidaus reikalų liaudies komisariatas
dr.	- daktaras	Nr.	- numeris
egz.	- egzempliorius	P., psl.	- puslapis
eil.	- eilutė	p.	- ponas, ponija
F.	- fondas	plk.	- pulkininkas
g.	- gimęs, gimimo	psk.	- puskarininkis
gen.	- generolas	pvz.	- pavyzdžiai
GULAG	- Gosudarstvennoje upravlenije lagerej - Centrinė SSSR lagerių valdyba, visas kalinimo vietų tinklas	r.	- rajonas
HES	- hidroelektrinė stotis	red.	- redakcija, redakcijos
j.	- jaunesnysis	rn.	- rinktinė
JAV	- Jungtinės Amerikos Valstijos	rub.	- rubliai
K.	- Kaunas	skyr.	- skyrius
k.	- kaimas	sl.	- slapyvardis
kap.	- kapeikos	sr.	- sritis
KGB	- Komitet Gusudarstvenoj Bezopasnosti - Valstybės saugumo komitetas	SSRS	- Sovietų socialistinių respublikų sąjunga
kpt.	- kapitonas	Š.	- šaltinis
L.	- lapas	Šv., šv.	- šventas, šventasis
LAF	- Lietuvių aktyvistų fondas	T., t.	- tomas
LYA	- Lietuvos ypatingasis archyvas	TV	- televizija
LLA	- Lietuvos Laisvės Armija	V.	- Vilnius
LLK	- Lietuvos Laisvės Kovotojai	val.	- valanda
LKA	- Laisvės kovų archyvas	VGPS	- Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų štabas
LKMA	- Lietuvos katalikų mokslo akademija	VLIK	- Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
LKP	- Lietuvos komunistų partija	vls.	- valsčius
LKT	- Liaudies komisarų taryba	vnk.	- vienkiemis
LSSR	- Lietuvos sovietų socialistinė respublika	vršl.	- viršila
ltn.	- leitenantas		
m.	- metai		
mėn.	- mėnuo		
MGB	- Ministerstvo Gosudarstvenoj		

DOKUMENTAI, FAKTAI, KOMENTARAI

PIETŲ LIETUVA

PARTIZANŲ STATUTAI (2)

LIETUVOS LAISVĖS KOVOTOJŲ TAURO APYGARDOS VEIKIMO STATUTAS

Tauro apygardos veikimo statute numatyti apygardos tikslai, uždaviniai, pateiktas kovotojų paskirstymas pagal veiklos pobūdį, numatytos pareigos, pradedant apygardos vadu, baigiant eiliniu kovotoju.

Statuto nuorašas nėra datuotas. Jis rastas rinkinyje, kurį sudaro Tauro apygardos Vidaus tarnybos statutas, veikimo statutas ir Drausmės nuostatai. Greičiausiai Veikimo statutas parengtas tarp 1946 m. ir 1948 m., nes Drausmės nuostatuose, datuotuose 1946 m., dar neužsimenama apie Veikimo statutą, o Vidaus tarnybos statute, parengtame 1948 m., jis jau minimas, vadinasi, šis statutas parengtas vėliau negu Veikimo statutas. Taigi Veikimo statutas gali būti parengtas tarp 1946-ų ir 1948-ų metų.

Visi rinkinį sudarantys statutai, sprendžiant iš sąrašo pirmajame lape, turėjo įsigalioti nuo 1950 m. Galbūt jų pagrindu norėta pertvarkyti Tauro apygardą, o gal norėta parengti organizacinius modelius, kurių pagrindu turėjo būti atstatytos sunaikintos grandys. Vienareikšmiai teigti sunku, nes 1948 m. didelė dalis Tauro apygardos vadų rengusių šiuos dokumentus žuvo¹. 1949 m. buvo įkurtas visos Lietuvos partizanų jėgas vienijantis Lietuvos Laisvės Kovų Sąjūdis, kuriam buvo parengti nauji statutai.

Tauro apygardos veikimo statutas leidžia pajusti ginkluoto pagrindžio, karinės minties lygį. Kuriant šį statutą buvo apibendrinta iki tol sukaupia patirtis. Sudarant štabus, su kai kuriais pakeitimais pritaikyta reguliariose kariuomenėse naudota prancūziška sistema².

Kovotojų skirstymas į aktyvius ir rėmėjus buvo anksčiau naudotas Lietuvos Laisvės Armijoje. Sudėtinga vadų ir pavaldinių sistema galėjo būti sukurta tarpukario Lietuvos kariuomenės pavyzdžiu. Pritaikius įvairių organizacijų žinias buvo sukurta nauja veikimo sistema.

*Keičiantis kovos sąlygoms, turėjo keistis ir kovos taktika - kai kurios anks-
tesnės organizacinės formos tam tiko, o kai kurios - ne. Reikėjo daryti atran-
ką, keisti, tobulinti nuostatus. Kad būtų išvengta netvarkos, visus pakeitimus
teko tarpusavyje derinti, reglamentuoti, nes karinėje organizacijoje būtinas
tikslumas. Tas ir buvo padaryta Veikimo statute.*

Parengė Mindaugas Luobikis

¹ Ulevičius B. *Tauro apygardos istorijos apžvalga//Laisvės kovų archyvas. K.1992.
Nr.3-4. P. 14-50.*

² Gen. št. Pulk Štabų ir tarnybų veikimai karo lauke. I dalis. *Bendrieji pagrindai.
PLP Karo Mokyklos leidinys. K. 1933. P. 11-13.*

LLK Tauro apygardos Veikimo statutas

A. Tikslas ir uždaviniai

§ 1. Tauro apygardos Laisvės Kovotojų tikslas - atkovoti pilną Lietuvos nepriklausomybę.

§ 2. Kovoti su komunistine-bolševikine ir kita žalinga lietuvių tautai dvasia ir veikla.

§ 3. Ugdyti lietuvių tautai savigarbos jausmą ir susipratimą, valstingumą*, didinti karinį lietuvių tautos pajėgumą ir troškimą savo tėvynės Lietuvos Nepriklausomybės.

§ 4. Spauda ir gyvu žodžiu informuoti lietuvių visuomenę apie esamą vidaus ir užsienio padėtį, stiprinti lietuvių dvasinį atsparumą prieš tautos prispaudėją rusišką komunizmą-bolševizmą ir kitus lietuvių tautos priešus [ugdyti] kuo didžiausią atsparumą.

§ 5. Demaskuoti išdavikų darbus ir griežtomis priemonėmis jų veiklai užkirsti kelią. Visus tautos išdavikų darbus pagrįst dokumentais, kad ateityje už pragaištingus tautai veiksmus neišvengtų atitinkamos baudmės.

* Turėtų būti: valstybingumą. - *Red.pastaba.*

§ 6. Šiuos savo uždavinius vykdo per ginkluotą jėgą - Laisvės Kovotojus.

B. Organizacija

§ 7. Tauro Apygardos Laisvės Kovotojams vadovauja Apygardos Vadas per Apygardos Štabą.

§ 8. Tauro Apygardos Štabą sudaro karinis štabas. Kariniam štabui vadovauja Apygardos Štabo Viršininkas, kurį skiria Apygardos Vadas.

§ 9. Karinį Apygardos Štabą sudaro šie skyriai: a) Rikiuotės, b) Mobilizacijos, c) Žvalgybos ir d) Ūkio. Skyriams vadovauja Skyrių Viršininkai, kuriuos skiria Apygardos Vadas, e) Spaudos-informacijos Skyrius. Be to, prie Štabo Apygardos Vadas skiria: Apygardos Adjutantą, Apygardos Kapelioną ir Apygardos Gydytoją.

§ 10. Rikiuotės Skyrius apima: visų Laisvės Kovotojų veikimą ir organizavimą, karišką parengimą, įsakymų bei instrukcijų leidimą.

§ 11. Mobilizacijos skyrius apima: paruošimą mobilizacijos plano.

§ 12. Žvalgybos skyrius apima: sekimą [ir] demaskavimą prieš.

§ 13. Ūkio skyrius apima: a) Sanitarijos poskyrį, b) Nukentėjusių kovotojų šeimų, kalinių, tremtinių globos poskyrį, c) Kovotojų aprūpinimo, apmunderavimo* bei maitinimo poskyrį, d) susisiekiimo ir apginklavimo poskyrį ir e) išdo poskyrį.

§ 14. Spaudos informacijos skyrius apima: politinę informaciją ir propagandą.

§ 15. Tauro Apygarda padalinama į 4 rinktinių veikimo plotus, kuriems vadovauja Rinktinių Vada, skiriami Apygardos Vado.

§ 16. Rinktinei vadovauja Rinktinės Vadas su Rinktinės Štabu. Rinktinės Štabo sudėtis: a) Rinktinės Štabo Viršininkas, kuris yra Rinktinės Vado pavaduotojas, b) Rinktinės Adjutantas, c) Rikiuotės Skyriaus Viršininkas, d) Žvalgybos Skyriaus Viršininkas, e) Ūkio Skyriaus Viršininkas su poskyrių Viršininkais, f) Spaudos-informacijos skyrius. Prie kiekvienos Rinktinės bendradarbiauja Rinktinės Gydytojas ir Rinktinės Kapelionas, kuriuos kviečia Rinktinės Vadas.

* Aprūpinimo apranga ir uniformomis. - *Red.pastaba.*

§ 17. Rinktinės padalinamos į Kuopų veikimo plotus, kurioms vadovauja Kuopų Vadai, Kuopos - į būrių veikimo plotus, kuriems vadovauja Būrių Vadai, Būriai - į Skyrius, kuriems vadovauja skyrių vadai.

Skyrių sudaro 8-10 kovotojų, 2-3 skyriai sudaro būrį, 4-5 būriai sudaro kuopą. Kuopų skaičius Rinktinėje neribotas.

C.Nariai - Laisvės Kovotojai

§ 18. Laisvės Kovotojai gali būti lietuviai vyrai ir moterys be amžiaus skirtumo, aukštos moralės, drąsūs, ryžtingi, niekuomet nesusiteršę praeityje prieš lietuvių Tautą ir visiškai atsidavę kovai už Lietuvos išlaisvinimą.

§ 19. Asmuo, įstodamas į Laisvės Kovotojus, priima priesaiką ir nuo to momento skaitomas Laisvės Kovotojų organizacijos narys ir jam pildymas šio Statuto privalomas.

§ 20. Tauro Apygardos Laisvės Kovotojai skiriami į narius aktyvius ir pasyvius ir į rėmėjus.

§ 21. Aktyvūs Laisvės Kovotojai yra tie, kurie iki šiol ir dabar vykdy ir vykdo partizano veiksmus, visuomet nešioja ginklą ir veiksmu [siekia] padaryti nekenksmingu priešą, nepasiduoti gyvam priešui į rankas. Kovotojai dirba[ntys] Apygardos ir Rinktinių Štabuose, yra aktyvūs nariai.

§ 22. Pasyvūs Laisvės Kovotojai yra tie, kurie gali vartoti ginklą, bet šiuo momentu aktyviai su ginklu kovos veiksmuose nedalyvauja, tačiau yra pasiruošę atėjus momentui stoti į kovą.

§ 23. Laisvės Kovotojai-Rėmėjai yra tie, kurie su ginklu ranka rankoje negali dalyvauti, bet teikia visokeriopą pagalbą Laisvės Kovotojams.

§ 24. Aktyviųjų Laisvės Kovotojų Būriams ir Skyriams vadovauti turi būti skiriami viršininkais (skyrininkais ir būrių vadais) tik aktyvūs L[aisvės] K[ovotojai].

§ 25. Visų laipsnių vadai ir eiliniai Laisvės Kovotojai niekad neturi patekti į desperatišką ir pesimistišką stovį. Visose apystovose moralė privalo būti kuo aukščiausia. Skyrininkas, kaipo betarpiškas Laisvės Kovotojų skyriaus vadas, visada prisirišęs prie Kovotojų, rodo kuo daugiausia sumanymo, ryžtingumo, atsidavimo ir iniciatyvos ir turi būti pavyzdys savo valdiniam visuose įsakymų išpildymuose, niekad nenustoja ūpo pats ir visuomet kelia [ūpą] pas Kovotojus. Asmeniškai jis turi pažinti kiekvieno Kovo-

tojo savumus.

D. Pareigos

§ 26. Apygardos Vadas vadovauja Apygardos Štabui ir visam partizaniniam judėjimui Apygardoje ir atsakingas už Laisvės Kovotojų suorganizavimą Apygardoje ir tinkamą jų paruošimą veikti atėjus lemiamam momentui, atsižvelgiant į aplinkybes.

§ 27. Apygardos Štabo Viršininkas vykdo technišką darbą Apygardos organizavime, veikime ir paruošime ateities veiksams per Štabo Skyrių Viršininkus. Jis atsakingas už savo darbą prieš Apygardos Vadą.

§ 28. Rinktinės Skyriaus Viršininkas vykdo pagal duotas Štabo Viršininko [direktyvas Laisvės Kovotojų verbavimą ir organizavimą, karišką parengimą įsakymų bei instrukcijų leidimą.

§ 29. Mobilizacijos Skyriaus Viršininkas pagal duotus nurodymus paruošia Apygardos ribose smulkų mobilizacijos planą, pagal kurį, atėjus reikalui, būtų galima pašaukti karo tarnybai visą tauriausią lietuvių dalį.

§ 30. Žvalgybos Skyriaus Viršininkas pagal duotus nurodymus vykdo žvalgybą ir kontražvalgybą lietuviškai-rusiškų ir NKVD su visais poskyriais bei kitų mūsų priešų daromą žalą lietuvių Tautai.

§31. Ūkio skyriaus Viršininkas pagal duotus nurodymus rūpinasi medikamentais, mundiravimu, ginklavimu, maisto atsargomis ir nukentėjusių Kovotojų šeimų, kalinių, tremtinių globa. Be to, jis parengia mobilizacinį planą dėl aprūpinimo mobilizacijos atveju.

§ 32. Visi skyrių Viršininkai atsakingi prieš Apygardos Štabo Viršininką.

§ 33. Apygardos Gydytojas pagal duotus nurodymus parengia planą Rinktinių aprūpinimui medicinos pagalbos personalu ir medikamentais. Taip pat numato planą, ištikus reikalui, sužeistųjų patalpimą ir gydymą.

§ 34. Apygardos Kapelionas organizuoja ir tvarko tikybos bei kulto reikalus partizanų tarpe ir atlieka kitas tikybos apeigas. Be to, Apygardos Kapelionas rūpinasi nukentėjusių Kovotojų šeimų, kalinių, tremtinių globa ir turi sprendžiamąjį balsą to klausimo svarstyme.

§ 35. Apygardos Adjutantas veda Apygardos Štabo kanceliarinį darbą, per jo rankas eina įsakymų, instrukcijų ir visų rūšių raštų spausdinimas,

išsiuntimas bei priėmimas, jų saugojimas ir bylų tvarkymas. Ryšio sutvarkymas su Rinktinėmis ir politine dalimi.

§ 36. Spaudos-informacijos skyriaus Viršininkas rūpinasi propaganda ir informacija, redaguoja periodinį organą. Stiprina dvasinį tautos atsparumą ir skiepia tautai visiškos Lietuvos Nepriklausomybės troškimą. Informuoja visuomenę žiniomis iš užsienio ir apie užmaskuotas bolševikų užmačias Lietuvos atžvilgiu (ekonominėje, kultūrinėje ir kitose srityse), taip pat veda skaldymo propagandą ir bolševikinės-okupacinės kariuomenės tarpe.

§ 37. Rinktinės Vadas pagal duotus nurodymus suorganizuoja jam pavestose ribose Rinktinę, atsižvelgiant į specifines rajono savybes. Visu griežtumu ir tikslumu vykdo gautus iš Apygardos įsakymus, instrukcijas, paliepimus, programas ir kitus nurodymus, leisdamas tuo reikalu savo Rinktinei įsakymus ir parėdymus, nepamiršamas griežtai kontroliuoti jų vykdymą. Rinktinės įsakymų ir parėdymų po vieną egz. pristato į Apygardos Štabą. Rinktinės Vadas asmeniškai atsakingas už tinkamą Rinktinės suorganizavimą, jos paruošimą veikti, už tinkamą kuopų ir būrių parinkimą prieš Apygardos Vadą.

§ 38. Kuopos ir būrio vadas griežtai ir tiksliai vykdo aukštesnių viršininkų įsakymus, kelia žemesnių vadų ir Kovotojų moralę visokiame apystovose bei aplinkybėse, nepaleidžia iš rankų vadovavimų vykdant įsakytus uždavinius. Būrio Vadas niekad nepalieka vieno būrio ir tik išimtiniais atvejais išvykdamas palieka pavaduotoją savo vietoje. Už pavestų pareigų tinkamą atlikimą jie atsakingi prieš Rinktinės Vadą asmeniškai.

§ 39. Asmuo, įstojęs į Laisvės Kovotojus ir priėmęs priesaiką, yra visuomet ir visokiame aplinkybėse pasiryžęs su ginklu rankoje ir kitomis priemonėmis kovoti su rusišku bolševizmu ir kitokiais lietuvių Tautos priešais. Ką nors pastebėjęs kenksmingo ar pavojingo, tuojau praneša savo vadovybei.

§ 40. Laisvės Kovotojas visuomet turi būti akylus, drausmingas, drąsus, ryžtingas, blaivus, dorovingas, griežtai užlaikęs patikėtą paslaptį, pildyti be prieštaravimų vadovybės įsakymus, nors tai sudarytų savo gyvybei pavojų, nepasiduoti gyvam su ginklu į priešo rankas, o prireikus atiduoti savo gyvybę - atiduoti ją už kuo didžiausią kainą priešiui.

§ 41. Laisvės Kovotojas veikdamas visuomet vadovaujasi tik Lietuvos

gerove, nežiūrėdamas iš to sau asmeniškios naudos ar pasipelnijimo.

§ 42. Laisvės Kovotojas veikia tik vadovybės įsakomas, bet dėl susidėjusių aplinkybių atsiskyręs nuo savo vadovybės ar skyriaus - veikia pagal apystovas pilnai pareiškdamas savo iniciatyvą ir stengdamasis kuo greičiau sudaryti ryšį su vadovybe.

§ 43. Kiekvienas Laisvės Kovotojas, nežiūrint užimamos vietos ir pareigų, [privalo] rinkti ginklus ir karo medžiagą, kurią turi pristatyti savo tiesioginiams viršininkams.

§ 44. Kiekvienas Laisvės Kovotojas turi veikdamas stengtis, kad nenukentėtų pašaliniai asmenys.

§ 45. Palaikymas ryšių su kitais būriais, kuopomis ar Rinktinėmis priklauso vadovybei. Pavieniai Kovotojai, neįsakyti, jokių su kitais daliniais ar pavieniais asmenimis nelaiko. Kreipiantis nežinomam asmeniui į kurį nors Kovotoją, neva ieškant ryšių Kovotojų tarpe, nesileisti į jokias kalbas, neduodant suprasti, kad pats esi kovotojas.

§ 46. Asmuo, įstojęs į Laisvės Kovotojus, iš jų išstoti negali iki nebus iškovota Lietuvai Nepriklausomybė. Išstoti negali net ir atgavus Nepriklausomybę iki nebus vadovybės leista.

§ 47. Laisvės Kovotojas pastebėtas išdavime, paslapties ar diversinėje veikloje, taip pat nepildęs gautų įsakymų ar netinkamai einęs pavestas pareigas, kas sudarytų pavojų visai organizacijai, yra atiduodamas Karo Lauko Teismui.

§ 48. Asmuo savo ir kitų priklausymą Laisvės Kovotojų organizacijai laiko griežtoje paslapyje, ne tik prieš pašalinius asmenis, bet ir prieš savo šeimos narius. Ir nekeliamas viešumon net ir atgavus Nepriklausomybę iki vadovybės nebus leista.

§ 49. Kiekvienas Laisvės Kovotojas, eidamas pareigas, vadinasi slaptyvardžiu.

§ 50. Aktyvūs Laisvės Kovotojai duoda priesaiką iškilmingą savo dalinio sąstata, kur leidžia aplinkybės, priesaiką atlikti su Bažnytinėmis apeigomis, nesant tokios galimybės, priesaiką priima: Apygardos Vadas, paskirtas pareigūnas iš Apygardos Štabo pareigūnų ir Rinktinės Vadų; Rinktinių Vadai iš kuopų ir būrių vadų; Skyrių vadus ir eilinius kovotojus - būrių vadai. Vadai pasyvių narių ir rėmėjų prisiekia tokia pat tvarka kaip ir vadai aktyvieji, tačiau eiliniai Kovotojai, kurių verbavimas priklauso tik

skyrininkams, užverbavus prisaikdinami atskirai. Kiekvienas, pradėdant kuopos vadų, apart priesaikos, duoda dar raštišką pasižadėjimą (pasirašo po priesaikos tekstu).

§ 51. Šis statutas viešai neplatintas, kiekvienas kovotojas su šiuo Statutu supažindinamas įstojant į Laisvės Kovotojus per artimiausią Viršininką.

§ 52. Šį Statutą gali turėti pradėdant Laisvės Kovotojų kuopos Vadu.

§ 53. Šio Statuto pakeitimą ar papildymą turi teisę vykdyti tik Apygardos Štabas.

§ 54. Šis Statutas veikia nuo išleidimo dienos ir galioja iki vadovybės nebus atšauktas arba pakeistas.

§ 55. Laisvės Kovotojų organizacijos narių tarpe drausmės palaikymui veikia **Drausmės Nuostatai**.

Tauro Apygardos Vadovybė

TAURO APYGARDOS DRAUSMĖS NUOSTATAI

Tauro apygardoje parengtuose Drausmės Nuostatuose buvo numatytos bausmės, viršininkų draudimo galia, Brolių teismas ir Karo lauko teismas, nuostatai, nusižengimų rūšys, galimos bausmės už juos ir skundų pateikimo tvarka.

Kas ir kada parengė šiuos nuostatus, tiksliai nėra žinoma. Nuorašas datuojamas 1946 m. rugpjūčio 15 d. Galima manyti, kad dokumentas parengtas A.Baltūsio-Žvejo vadovavimo apygardai laikotarpiu, nes 1946 m. liepos 4 d. išrinktas Tauro apygardos vadu A. Baltūsis-Žvejys liepos 6 d. įsakymu Nr.24 paskelbė karinės drausmės įvedimą laisvės kovotojų organizacijoje¹. Ko gero, šiuo tikslu ir buvo sudaryti Drausmės Nuostatai.

Šie nuostatai parengti remiantis Lietuvos Kariuomenės Drausmės statutu, iš dalies Karininkų garbės teismo nuostatais, Karo lauko teismo ir kitų karinių teismų nuostatais.

Lietuvos Respublikoje kareiviai ir karininkai, padarę nusižengimus, už kuriuos nenumatyta teisinė atsakomybė, buvo baudžiami savo viršininkų. Ji-

ems buvo taikomos bausmės, numatytos Kariuomenės Drausmės statute². Padarę nusižengimus, už kuriuos numatyta teisinė atsakomybė, kariai ir karininkai buvo baudžiami Karo teismų 1919 m. patvirtintuose Lietuvos Karo teismų nuostatuose numatytos bausmės, atitinkančios 1903 m. rusišką baudžiamąjį kodeksą⁴.

Tauro apygardos Drausmės Nuostatuose persipina abiejų teisinių aktų nuostatos. Tarp bausmių, kuriomis gali būti baudžiami laisvės kovotojai, yra būdingų tiek Drausmės statutui, tiek Karo teismui.

Skyriaus, kuriame numatyta viršininkų drausmės galia, nuostatos artimos Kariuomenės Drausmės statuto analogiško skyriaus nuostatomis.

Brolių teismo nuostatai, kuriuose aptariami garbės ir orumo įžeidimo klausimai, atitinka garbės teismo sąvoką⁵. Brolių teismo nuostatai galėjo būti sudaryti tęsiant kariuomenės, kurioje buvo Karininkų garbės teismas, tradicijas⁶.

Drausmės Nuostatuose pateikti Karo lauko nuostatai turi nedaug atitikmenų, lyginant su 1919 m. Karo lauko, Pulko ir Kariuomenės teismų nuostatais. Tačiau nors dauguma laisvės kovotojų Karo lauko nuostatų yra sukurtos naujai susiklosčiusiomis aplinkybėmis, principiniuose klausimuose - požiūriu į išdavystę, savarankišką gyventojų žudymą, įsakymų nevykdymą, bendradarbiavimą su priešu - jos išlieka panašios⁷.

Taigi Drausmės Nuostatuose buvo pateikti normos, kuriomis remiantis turėjo būti palaikoma kovotojų drausmė, veikti Brolių ir Karo lauko teismai. Tokiu būdu buvo sukurta veiksminga priemonė, leidžianti užkirsti kelią organizacijos pakrikimui, didinanti jos integralumą, veiksmingumą.

Šiandien šie nuostatai - tai ne tik svarbus istorijos šaltinis, bet ir savitos teisinės kūrybinės minties raidos paminklas.

Parengė Mindaugas Luobikis

¹ Ulevičius B. Tauro apygardos istorija. Apžvalga/Laisvės kovų archyvas. Nr.3-4. K. 1992. P.29.

² **Kariuomenės drausmės statutas. Drausmės pabaudų rūšys.** K.,1937. P.7-10.

³ Byla. Lietuvos teismų sutvarkymas, pamatiniai dėsniail/Mūsų žinynas. K. 1922. P. 214.

⁴ Papečkys. Karo Lauko Teismo įstatai//Karo Baudžiamasis statutas. K.1922. P.117.

⁵ Garbės Teismas//Lietuvių enciklopedija. T.6. Bostonas 1955. P.532.

⁶ *Karininkų Garbės Teismas. K.1928.*

⁷ *Papečkys. Karo Lauko Teismo įstatai//Karo Baudžiamasis statutas. K.1922. P. 117-118.*

Tauro apygardos drausmės nuostatai

Šie Drausmės nuostatai taikomi "Tauro" Apygardos Laisvės Kovotojams ir Vadams, atsižvelgiant į ypatingas gyvenimo sąlygas.

I. Skyrius

Pereinamieji nuostatai

§ 1. Šiuos Drausmės Nuostatus paskelbus, veikia iki šiol Drausmės Nuostatai nustoja galios.

II. Skyrius

Drausmių rūšys

§ 2. Už padarytus Laisvės Kovotojų bei Vadų nusižengimus ir nusikaltimus, numatytus šiuose Drausmės Nuostatuose, nustatomos šios bausmės:

- a) įspėjimas,
- b) viešas ir neviešas papeikimas,
- c) aktyviems kovotojams neišleidimas iš dalinio,
- d) skyrimas be eilės į darbus bei tarnybą,
- e) pažeminimas pareigose,
- f) perkėlimas į kitą dalinį,
- g) atėmimas teisės nešioti kautynių ginklo iki 5 parų],
- h) išmetimas iš organizacijos atimant partizano vardą ir
- i) mirties bausmė.

III. Skyrius

Baudimo galia

§ 3. Bausti gali:

str.l. **Skyrininkas** baudžia - a) įspėjimu, b) neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 2 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą vieną (1) kartą.

str.2. **Būrio Vado Pavaduotojas** (būrininkas) baudžia - a) įspėjimu, b) viešu ir neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 3 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą iki 2 kart[ų],

str.3. **Būrio Vadas** baudžia - a) įspėjimu, b) viešu ir neviešu papeikimu, e) neišleidimu iš dalinio iki 7 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą iki 3 kartų, e) pažeminimu pareigose skyrininko ir būrio vado pavaduotojo.

str.4. **Kuopos vadas** baudžia - a) įspėjimu, b) viešu ir neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 10 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą iki 5 kartų, e) perkėlimu kovotojų iš dalinio į dalinį kuopos ribose, f) pažeminimu pareigose žemesnius Vadus iki Būrio Vado imtinai, g) tarpininkauja Rinktinės Vadui atiduodant kovotojus ir žemesniuosius vadus iki būrio vado imtinai Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui.

str.5. **Rinktinės Adjutantas, Poskyrių Viršininkai ir visi Rinktinės Štabo Pareigūnai** baudžia: Kuopos Vado teisėmis.

str.6. **Rinktinės Vado Pavaduotojas** (Štabo Viršininkas) baudžia Kuopos Vado teisėmis. Be to, jis gali tarpininkauti Rinktinės Vadui atiduoti Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui žemesniuosius vadus iki kuopos vado imtinai.

str.7. **Rinktinės Vadas** baudžia Rinktinės Vado Pavaduotojo teisėmis. Be to, jis gali perkelti kovotoją iš dalinio į dalinį Rinktinės ribose, pažeminti pareigose visus žemesniuosius vadus ir atiduoti juos Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui.

str.8. **Apygardos Adjutantas ir Apygardos Štabo Poskyrių Viršininkai** baudžia Rinktinės Vado Pavaduotojo teisėmis.

str.9. **Apygardos štabo Pareigūnai** baudžia Rinktinės vado teisėmis.

str.10. **Apygardos Štabo Viršininkas ir Politinės Dalies Viršininkas** baudžia Rinktinės Vado teisėmis. Be to, turi teisę atiduoti visus Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui, išskyrus Rinktinės Vadą.

str.11. **Apygardos Vadas** baudžia visus savo Apygardos Laisvės Kovotojus bei Vadus ir pagal reikalą atiduoda juos teisti Brolių Teismui arba Karo Lauko Teismui.

IV. Skyrius

Teismai

§ 4. Laisvės Kovotojams bei jų Vadams teisti sudaromi šie Teismai: A. "Brolių Teismai". B. "Karo Lauko Teismas".

A. Brolių Teismas

§ 5. Brolių Teismas, Rinktinės Vado įsakymu, sudaromas iš vieno vyresniojo (nežemesnis kaip Kuopos Vadas), vieno jaunesnio Vado ir vieno eilinio kovotojo.

§ 6. Brolių Teisme kaltina Būrio Vadas arba Kuopos Vadas.

§ 7. Brolių Teismas sprendžia nusikaltimus tų Kovotojų, kurie savo netinkamu elgesiu žemina Laisvės Kovotojų ir visos Tautos garbę ir kurie dėl savo nusikaltimo sudėties neatiduodami teisti Karo Lauko Teismui.

§ 8. **Sprendimai:** Brolių Teismas baudžia - a) viešu papeikimu, b) atėmimu iš kovotojo teisę nešioti kautynių ginklą iki penkių parų, c) perkėlimu į kitą dalinį (tos pačios Rinktinės ribose).

§ 9. Jei iš bylos aplinkybių paaiškėja sunkesnis kaltinamojo nusikaltimas, tai byla Brolių Teismo nutraukiama ir perduodama per Rinktinės Vadą spręsti Karo Lauko Teismui.

§ 10. Brolių Teismo nuosprendį tvirtina Rinktinės Vadas, kurio nuosprendį vykdyti perduoda Kuopos Vadui.

B. Karo Lauko Teismas

§ 11. **Kvota:** a) sužinojęs apie Laisvės Kovotojo padarytą nusikaltimą, Kuopos Vadas arba jo paskirtas asmuo praveda kvotą. Atsiradus pakankamai duomenų iškelti bylą Karo Lauko Teisme, kvotos išvadas kartu su daiktiniais ir raštiškais nusikaltimo įrodymais Kuopos Vadas siunčia Rinktinės Vadui, kuris savo ruožtu iškelia bylą Karo Lauko Teisme. B) Byla siunčiama Karo Lauko Teismo Prokurorui, kuris, surašęs kaltinamąjį aktą, perduoda su visa byla Karo Lauko Teismo Pirmininkui.

§ 12. Karo Lauko Teismas sudaromas vienas visoje Apygardoje.

§ 13. Karo Lauko Pirmininką, keturis (4) Teisėjus ir Prokurorą skiria Apygardos Vadas įsakymu.

§ 14. Karo Lauko Teismo Pirmininkas skiriamas iš Apygardos štabo Pareigūnų. Karo teismo Lauko Teisėjais skiriami: du (2) Vada, nežemesni kaip Kuopos Vadas, 1 ne aukštesnis kaip Būrio Vadas ir 1 eilinis kovotojas.

Pastaba: Karo L[auko] T[eismo] nariais pagal galimumą skiriami karinin-

kai ir teisininkai.

§ 15. Karo Lauko teismas sprendžia bylas kilnojamose sesijose.

§ 16. Karo Lauko Teismo nariai, turį artimų ryšių su kaltinamuoju (giminystė, gentystė, bendri asmeniškai reikalai) gali būti nušalinami. Tuo pat pagrindu nušalinami ar liudytojai.

§ 17. Karo Lauko Teismo posėdis vyksta dalyvaujant Prokurorui ir kaltinamajam, kuriam suteikiama teisė atsikirsti į užmetamus kaltinimus.

§ 18. Kaltinamajam pasislėpus ar negalint atvykti į Teismo posėdį, Karo Lauko Teismas sprendžia bylą už akių.

§ 19. Karo Lauko Teismo posėdžių metu rašomas protokolas.

§ 20. Teismo tardymui pasibaigus, Karo Lauko Teismas daro nuosprendį. Teismo pasitarimo metu Prokuroras ir kaltinamasis nedalyvauja.

§ 21. Visų teisėjų pasirašytas teismo nuosprendis perskaitomas kaltinamajam, kuris per 14 dienų gali prašyti tiesiog Apygardos vadą bausmę sušvelninti arba jo pasigailėti.

§ 22. Neradęs pagrindo nuteistajam pasigailėti, Apygardos Vadas įsako įvykdyti sprendimą Rinktinės Vadui.

§ 23. Nusikaltimų rūšys:

Karo Lauko Teismui perduodama spręsti bylos dėl šių nusikaltimų:

- a) palaidas girtuokliavimas, sunkiai pažeidžiąs organizacijos drausmę,
- b) nepamatotų gandų skleidimas, kurie neigiamai veikia dalinio moralę ir drausmę,
- c) sunki vagystė,
- d) viršininkų įsakymų nevykdymas, dėl kurio gali sunkiai nukentėti organizacijos drausmė arba pastatytas pavojus dalinio kovingumas,
- e) užmigimas sargyboje arba tarnyboje, dėl kurio dalinys galėjo turėti sunkių padarinių,
- f) išprievartavimas (išžaginimas) moterų,
- g) saugliškas gyventojų žudymas ir jų turto grobimas,
- h) organizacijos paslapčių išdavimas priešui,
- i) įžeidimas viršininko veiksmu,
- j) šnipinėjimas prieš naudai,
- k) bendradarbiavimas su priešu ne pagal organizacijos tiesioginių viršininkų duodamus įsakymus arba nurodymus.

§ 24. **Sprendimai.** Laisvės kovotojas, padaręs vieną iš šių nusikaltimų,

yra baudžiamas:

- a) perkėlimu kovotojo iš dalinio į dalinį visoje Apygardoje,
- b) išmetimu iš organizacijos atimant partizano vardą,
- c) mirties bausmė.

§ 25. Esant lengvinančių aplinkybių, kaltinamasis gali būti baudžiamas lygtinai. Bandomas laikas nustatomas iki vienerių metų.

V.Skyrius

Skundų tvarka

§ 26. Kovotojas, nežiūrint nei laipsnio, nei užimamos vietos, gali skųstis aukštesniam viršininkui:

- a) kai jis tapo nuskriaustas viršininkų,
- b) kai jis nuskriaustas ne viršininkų ir ne iš kovotojų pusės,
- c) kai kovotojui neduodama Dr[ausmės] Nuost[atų] ir Ap[ygardos] Part[izanų] Veik[imo] Sta[tute] numatytų teisių.

§ 27. Skųstis gali raštu komandos tvarka arba žodžiu per inspekcinę apžiūrą.

§ 28. Nepriėmusiųjų priesaikos skundai nesvarstomi.

”Tauro” Apygardos vadovybė
1946.VIII.15.

Nuorašų nuorašai tikri:

*Dūmas**

Žalgirio Rinktinės Adjutantas

* Pranas Bastys (1923-Ž.1951 02 02 Slavikų vls. Endrikių k.) - *Red. pastaba.*

LAIŠKAI IŠ KUČINO

Šį straipsnį parašiau 1983 m. Permės srityje, Kučino kaime politinių kalinių ypatingojo režimo konclageryje. Kaip ir kiti mano straipsniai, parašyti sunkiose sąlygose ir slapta išnešti mano žmonos. Vienas jų „Okupuotoji Lietuva“ - paskelbtas „Laisvės kovų archyve“ (Nr.24).

Baigiantis L.Brežnevo epochai, bolševikinė nomenklatūra visiškai nusmuko ir jos griuvimas buvo nulemtas. Valdant J.Andropovui ir K. Černenkai, griuvimo pagreitis sparčiai didėjo, nes jie neturėjo nei fizinių, nei dvasinių jėgų pristabdyti imperijos irimą.

Tokiu laiku rašiau straipsnį užsienio skaitytojui, nes dauguma jų mažai suprato ar visai nesuprato bolševikinės tikrovės. Mano ketinimai išsipildė: tais pačiais metais straipsnį išvertė į vokiečių kalbą ir išleido Šveicarijoje 1983 m.

Straipsnis skelbiamas tik su nežymiais stiliniais pataisymais.

Balys Gajauskas

ŽVILGSNIS Į TSRS DARBININKŲ PADĖTĮ

Lengva valdyti tautą, kuri nekovoja dėl geresnio gyvenimo. Savo pasyvumu ji sudaro sąlygas valdančiajai grupei piktnaudžiauti valdžia, išnaudoti tautą. Kuo tauta pasyvesnė, tuo lengviau į valdžios aparatą prasiskverbia karjeristai, biurokratai, lengvo pasipelnymo mėgėjai bei diktatoriai. Tokia tauta kenčia pažeminimą ir tik aimanuoja dėl savo sunkios būklės. Ji džiaugiasi trupiniais, kuriuos retkarčiais nuberia valdovai ir susitaiko su vergiška padėtimi. Baimė sukausto tautos valią kovoti dėl savo gerovės, reikalauti to, kas uždirbta ir kas priklauso. Valdančioji grupelė stengiasi išlaikyti tokią būklę. Virš tautos galvos lyg Damoklo kardas nuolat kabo žiaurių bausmių grėsmė. Tokia Tarybų Sąjungos „realaus socializmo“ tikrovė.

TSRS tautos suvaržytos ir sukaustytos baimės, nes bolševikai jas valdo fiziniu bei dvasiniu teroru. Tai ligota visuomenės santvarka. Ji išsigimė. Šioje visuomenėje paplitęs melas, veidmainiavimas, o dėl žemo pragyvenimo lygio - sukčiavimas, vagystės ir kitos ydos. Svarbiausi visuomenės siekimai - kaip ką gauti, kur ką nusipirkti, kaip ką iš įmonės pavogti. Aukštesni idealai jos nejaudina. Ji nesvarsto, kokia santvarka geresnė, kokių pakeitimų reikia, kad pakiltų jos gerovė. Tai svarstyti draudžiama, todėl pavojinga. Bolševikų santvarką leidžiama tik girti. Demokratinis kelias spręsti gyvenimo problemas uždraustas. Todėl visuomenė apie jį menkai tenusimano.

Dabartiniame istoriniame tarpsnyje vienos tautos pasiekė aukštą ekonominės raidos lygį, kitos - žemesnį, bet ir jos spartina savo raidos tempus. Bolševikų imperijos tautos užima ypatingą vietą tarp pasaulio tautų.

Rusijos imperijos saulėlydyje didžiausią jos gyventojų dalį sudarė valstiečiai. Jie tada buvo labiausiai užguiti, tokie jie yra ir šiandien bolševikų imperijoje. Valstiečiai nulėmė žemą pragyvenimo lygį ir tautų sąmoningumą. Visi rusų imperijos gyventojai skurdo, bet valstiečiai labiausiai, nes čia ilgai užsitęsė baudžiava. (Rusija paskutinė panaikino baudžiavą.) Carinė santvarka nuo seno skiepijo gyventojams nuolankumą. Tobulesnės visuomenės idėjų bijojo, todėl neleido joms plisti. Be to, atsilikusiems valstiečiams jos buvo nesuprantamos. Dėl atsilikusių visuomeninės santvarkos Rusijos imperijos tautų sąmoningumas, išskyrus lenkus ir lietuvius, buvo žemas, todėl jos nekovojo dėl savo gerovės ar demokratių laisvių. Tik negausi inteligentijos dalis, susipažinusi su Vakarų Europos visuomenine mintimi, sielojosi dėl savo tautų atsilikimo. Negausios praėjusio šimtmečio pabaigos organizacijos taip pat netapo visuomeninės veiklos katalizatoriais.

Pirmasis pasaulinis karas ypač skaudžiai palietė Rusiją. Ūkiškai atsilikusi, karo nualinta, skurstanti Rusija tapo gera dirva įvairiems pasaulio perėjūnams. Grupė sąmokslininkų, pasinaudojusi vidaus politiniu chaosu, liaudies masių tamsumu, dalies kariuomenės dezorientacija, užgrobė valdžią iš ką tik susikūrusios demokratinės vyriausybės. Bolševikų sėkmę nulėmė jų sumaniai išnaudojami žemiausi žmonių instinktai. Nesąmoningiausiai tautos daliai bolševikai siūlė plėsti turtingesnius, dalytis jų turtą. Skelbė, kad viskas neva priklauso liaudžiai. Patys tamsiausi gaivalai palai-

kė tuos šūkius ir prisidėjo prie bolševikų. Piliетiniame kare žuvo ar emigravo aktyvesnioji, prieš bolševikus nusiteikusi rusų tautos dalis. Carinės santvarkos šalininkus ir potencialius savo priešininkus bolševikai suiminėjo ir uždarinėjo į ką tik įkurtus konclagerius. Pasibaigus piliетiniam karui, rusai bei kitos bolševikų imperijoje likusios tautos neteko aktyvesnių ir drąsesnių savo žmonių. Todėl bolševikai lengvai palaužė ir taip silpną bei pasyvų pasipriešinimą jų eksperimentams. Kolektyvizacija nusinešė į kapus milijonus valstiečių, o gyvuosius pasmerkė skurdui, pavertė bolševikų imperijos baudžiauninkais. Ypač sunki buvo ištremtųjų būklė. Priklijavę “buožės” etiketę, bolševikai trėmė valstiečius iš tėvynės į tolimes retai apgyventas savo imperijos sritis - Tolimuosius Rytus, Sibirą, Vidurinę Aziją. Daugelis nepakėlę atšiaurių gyvenimo sąlygų išmirė. Praretėjo Ukraina, Rusija ir kiti kraštai. Gyventojus apėmė siaubas pamačius, jog jie yra bejėgiai, o jų gyvybės bolševikai visai nevertina. Sukausti baimės ne tik nesipriešino, bet nedrįso net skųstis savo sunkia dalia.

Skurdo ne tik valstiečiai. Mažai kuo geresnė buvo ir darbininkų bei smulkių tarnautojų būklė. Žemos valstybės nustatytos algos buvo nepakeičiamos. Miestuose stigo maisto produktų, nes kolektyvizacija nusmukdė žemės ūkį. Nuolatiniai “liaudies priešų” valymai, kai žmonės naktimis negrįžtamai dingdavo, gąsdino visus. Tad apie gyvenimo gerinimą žmonės nedrįsdavo ir prasitarti. Bolševikai ne tik lengvai užčiaupdavo burnas nepatenkintiems, bet ir pražudydavo juos apšaukę “liaudies priešais”. Tik bolševikų elitas naudojos visomis gėrybėmis, tačiau ir jį baugino nuolatiniai “valymai”. Stalinas buvo įtarus. Jis ieškodavo ir “rasdavo” savo priešų ir elito eilėse. Todėl net valdančioji viršūnė nebuvo tikra dėl savo ateities.

Bolševikai baugino žmones šnipinėjimu. Šalį apėmė šnipinėjimo psichozė. Negalėjo pasitikėti draugas draugu, bendradarbis bendradarbiu, net brolis broliu. Stalinas sumaniai skaldė visuomenę, baugino ją ir laikė pažabojęs nuolatine baime. Todėl žmonės negalėjo susivienyti kovai dėl savo gerovės.

Pasibaigė Antrasis pasaulinis karas ir Tarybų Sąjungoje prasidėjo dar didesnis teroras, apėmęs visus gyventojų sluoksnius. Reikėjo vergų statyti miestus, fabrikus, kasti žemės turtus, kirsti miškus. Didžiosios komunizmo statybos reikalavo kančių ir aukų, rijo jas kaip devyngalvis slibinas ir vis šaukė naujų. Stalino “opričnikai”, pasitelkę skundikus, išdavikus bei

šnipus, triūsė dienomis ir naktimis, skubėdami sukurti kuo daugiau “liaudies priešų”. Ir visais pokariniais Stalino epochos metais gyvulinuose vagonuose grūdo komunizmo vergus į šiaurę, Sibirą, Tolimuosius Rytus, Vidurinę Aziją. Tai buvo pigi darbo jėga nusmukusiam šalies ūkiui atkurti. Ypač skaudžiai nukentėjo Vakarų Ukraina, Lietuva, Latvija, Estija. Aprengę skudurais, pusbadžiu maitinę maisto produktų atliekomis, išnaudoję patiems sunkiausiems darbams, bolševikai plėšė iš pasmerktųjų didžiausią pelną. Mirus Stalinui, naujieji imperijos valdovai kritikavo jo terorą bei asmens kultą, džiaugėsi išsivadavę iš geležinio kumščio. Tačiau su Stalino mirtimi tautų baimė neišnyko. Ji tęsėsi iš inercijos. O tuo metu bolševikų elitas kovojo dėl valdžios. Tai buvo pereinamasis laikotarpis: žemesnioji valdžia laukė kovos pabaigos ir stabilios būklės. Tautos juto pereinamojo laikotarpio neaiškumą bei netikrumą. Žmonių baimė šiek tiek atlyžo, atsiršo liežuviai. Kai kuriose įmonėse darbininkai reikalavo geresnių darbo sąlygų, didesnio atlyginimo, kai kur net prasidėjo streikai. Tačiau naujieji valdovai žiauriai susidorodavo su drąsesniaisiais. Bolševikinis elitas bijojo duoti daugiau laisvės žmonėms ir gerinti jų gyvenimą. Laisvė grėsė paties elito egzistavimui. Jis džiaugėsi išsivadavęs iš Stalino teroro ir norėjo užsitikrinti saugią, ramią bei klestinčią ateitį, todėl neketino duoti daugiau laisvės tautoms. Jos toliau turėjo lenkti nugaras, vilkdomos bolševikų elito ir plintančios biurokratijos jungą.

Bolševikų elitas, išsivadavęs iš Stalino diktatūros varžtų, pasijuto laisvesnis ir norėjo tvirtai paimti valdžią į savo rankas. Tuomet iškilo, kaip skelbė, “kolektyvinė vadovybė”. Neva vadovaus grupė elito atstovų, kuri neprileis prie valdžios vairo naujo diktatoriaus. Tačiau tuo metu vienas iš tos “kolektyvinės vadovybės” - Chruščiovas - ėmė stiprinti savo asmeninę valdžią: šalino priešininkus ir traukė šalininkus. Augo nauja karikatūrinė diktatūra. Bolševikų elitui grėsė pavojus prarasti valdžią ir vėl atsidurti po diktatoriaus padu. Pradžioje elitas viską vertė Stalinui ir aimanavo, jog buvo skriaudžiamas. Iš tikrųjų Stalinas vykdė nusikaltimus kartu su bolševikų elitu. Dabar jam reikėjo atsakyti už sunaikintus ir terorizuotus žmones. Elitas išsigando Chruščiovo, nes jis tapo pavojingas. Didėjo nepasitenkinimas ir Chruščiovo ūkine politika. Jis nesukūrė bolševikų elitui ekonominio rojaus. Darbininkų atlyginimai taip pat liko žemi. Valstiečiai negalėjo pragyventi už skurdžius darbadienių uždarbius. Pagrindinis prasi-

maitinimo šaltinis jiems liko arai, kuriuos apdirbdavo šiokiadieniais po darbo kolūkyje ir sekmadieniais. Gyventojams trūko net duonos. Kaip ir anksčiau, propaganda maitino žmones pažadais. Pagaliau nepatenkintas bolševikų elitas pašalino Chruščiovą iš tiesų tai buvo sąmokslas prieš statytinį.

Atėjo naujas bolševikų statytinis - Brežnevas. Jam valdant elito pozicijos sutvirtėjo. Tai naujoji klasė, kurios branduolį sudaro aukštieji ir vidutiniai partijos vadeivos. Prie jų šliejasi įmonių ir įstaigų valdytojai. (Tas pareigas gali užimti tik partiečiai.) Tokioje didžiulėje šalyje jų gana daug. Ši klasė tartum voratinkliu apraizgė viską. Jos nariai dalijasi tarpusavyje visas vadovaujamas ir pelningas vietas. Jie susikūrė įvairias privilegijas, kurias nuo eilinių piliečių kruopščiai slepia. Jie statosi vilas, ištaigingus namus ar butus. Jie važinėja į užsienį (bolševikų imperijoje - tai prabanga, nepasiekiamą eiliniam piliečiui). Jie susidarė galimybes naudotis deficitinėmis bei užsienietiškomis prekėmis iš bazių ir tik jiems skirtų parduotuvių. Jie užsiima stambia spekuliacija ir kyšininkavimu. Jie godūs turtams. Valdžia - jų ūkinės gerovės garantas, todėl bet kokia kaina stengiasi tą valdžią išlaikyti. Jie šmeižia, akiplėšiškai meluoja, veidmainiauja. Jie grūdo žmones į kalėjimus ir konclagerius, sunaikino milijonus ir sunaikins, bet valdžios neatiduos. Ta naujoji klasė gyvena savo aukso amžių.

Kuriantis bolševikų imperijai, buvo idealistų ir svajotojų. Šiandien jų nerasime su žvake. Dabar bolševikų elitą sudaro partiniai karjeristai, siekiantys materialinės gerovės. Proto čia nereikia. Priešingai, mąstantis žmogus pavojingas, nes jis supras melą ir apgaulę. Toks nepakils partinės karjeros laiptais. Jais lipa žmonės menkų protinių gabumų, veidmainiai, prisiplakėliai, tinginiai, kurie normalioje visuomenėje nieko nepasiektų ir nesiektų. Čia jiems užtenka būti partinių dogmų šalininkais ir vykdyti vyresnybės įsakymus. Tokiems karjera užtikrinta. Jie gali klestėti tik šioje santvarkoje, todėl visos tos menkystos taip atkakliai gina bolševikinę santvarką, o iš tiesų - savo pilvus. Jie kaip vilkų ruja skalydama ir įniršusi puola bandančius juos demaskuoti, dangsto savo tuštybę blizgučiais, kuriais nusagsto ne tik krūtines, bet ir pilvus. Tomis skardelėmis stengiasi stebinti visuomenę ir nori, kad žmonės jų siektų, džiaugtųsi jomis ir nereikalautų didesnių atlyginimų bei geresnių gyvenimo sąlygų. Save vaizduoja visuomenės vadovais, pažangiausių idėjų skleidėjais, reikalingais visuomenei,

nes ši be jų pražūtų. Jie dedasi apsišvietusiais, humanistais, tačiau pakanka į juos pažvelgti šiek tiek giliau ir pamatysime godžius bei žiaurius egoistus, dogmų persisunkusius nevykėlius. Tai toks dabartinis bolševikų elitas.

Darbo liaudis Brežnevo laikais savo gerovę kėlė vagystėmis iš įmonių, papildomais darbais atostogų ir poilsio dienomis, smulkia spekuliacija, sukčiavimu bei kyšininkavimu. Taip išliaupsinti atlyginimų kėlimai nedavė apčiuopiamų rezultatų, nes tas priemonės lydėjo prekių kainų bei išdirbio normų kėlimas. Padėtį sunkino nuolatinė infliacija.

Iš visų bolševikų imperijos gyventojų sunkiausia yra kalinių būklė. Ši beveik beteisė (jeigu teise nelaikyti šioji tokį maistą ir skurdų kalinio rūbą) darbininkų masė žiauriausiai išnaudojama. Iš jos bolševikai išsunkia didžiausią pelną. Kaliniai - modernizuoti vergai, labai pigi darbo jėga, prilyginami gyvuliams, kuriuos galima kada nori įkinkyti į vežimą. Kiek nori, gali ant jų krauti, kur nori, gali juos pasiųsti. Jie turi paklusniai traukti tą vežimą, o jei kuris užsispiria - tam su vėzdu per nugarą. Be kalinių neišsivertė nė viena statyba. Jie dalyvavo visose didžiosiose kumunizmo statybose: kasė Baltijos-Baltosios jūros kanalą, Žigulių jūrą, statė Bratsko HES, Baikalo-Amūro magistralę, tiesė dujotiekį į Vakarus, statė ir stato fabrikus bei miestus, kasė ir kasa žemės turtus, kirto ir kerta mišką. Tačiau ne visose statybose kaliniai išvedami į pirmąsias eiles. "Reprezentacinėse" statybose jie atšaukiami į "užfrontes", maskuojami nuo pašalinių akių, ypač nuo užsieniečių. Bolševikų imperijos kalinių išnaudojimą tyrinėti labai sunku. Jokių oficialių duomenų, pvz., apie kalinių skaičių, jų laikymo vietas, atliekamą darbą, gyvenimo sąlygas, uždarbį, sveikatos būklę tarybinė valdžia neskelbia. Priešingai - už tokių duomenų rinkimą ar skelbimą baudžia, kaltindama antitarybine veikla. Dokumentus, kuriais būtų galima pasinaudoti tyrinėjant šią problemą, vienus sunaikina, kitus paslepia už storų archyvų sienų. Į juos nepažvelgs smalsesnė akis. Net mažai kas žino apie juos. Daug ir vertingos medžiagos gali pateikti liudytojai, tačiau laikas bėga ir jie pasitraukia iš gyvenimo, nusinešdami brangią informaciją į kapus. Ypač mažai liko politinių kalinių iš prieškarinės epochos. Tada daug jų buvo sunaikinta, kiti neišlaikė sunkių konclagerių sąlygų ir išmirė. Tik laimingesni išliko, bet ir iš jų daugelis, praradę sveikatą, mirė be laiko. Laikas taip pat nepasigailėjo tiesioginių bei netiesioginių budelių. Dalis jų išmirė, o likučiai, gavę geras pensijas, baigia savo amžių kur nors pietuose.

Jų negrauzia sąžinė, jie nežiūri į savo rankas, suteptas nekaltų žmonių krauju. Šie budeliai ramiausiai žvejoja kokioje idiliškoje vietelėje ar susėdę su savo sėbrais lošia domino. Jie slepia savo praeities juodus darbus, iš jų neišplėši liudijimų. Tik teisėtumo ranka galėtų juos priversti prabilti, bet ji dar nesiekia jų.

Karo ir pokario Stalino epochos liudytojų, kurie pergyveno konclagerių pragarą, dar daug. Jie daug žino apie prieškarinius konclagerius, nes buvo kartu su to laiko kaliniais. Tačiau jie tyli arba pasakoja tik savo artimiesiems. Jų išgyvenimai neišaina į viešumą. Tik A.Solženycinui pavyko surinkti didesnę kiekį liudytojų parodymų ir panaudoti "Gulago salyne". Be abejo, kai kurie politiniai kaliniai rašo atsiminimus ir slepia juos laukdami, kada galės paskelbti. Jeigu bolševikų imperija ilgiau gyvuos, daug tų atsiminimų sutrūnys, išliks tik maža dalis. Ateityje tai bus vertinga medžiaga tyrinėjantiems vergiją. Tačiau ji yra vertingesnė ir aktualesnė šią dieną. Dabar tokia literatūra padėtų visuomenei teisingiau įvertinti bolševizmą. Juk dar daug žmonių imperijoje ir Vakaruose gyvena iliuzijomis. Kai kurie autoriai paskelbtų savo rašinius jau dabar, bet negali, kiti bijo skelbti, kad nepakliūtų į konclagerį, tad viliasi sulaukti bolševikų imperijos žlugimo ir tada išleisti savo atsiminimus.

Postalininės epochos konclagerių buities ir darbo sąlygos geriau žinomos šiuolaikinei visuomenei. Šiuo metu gyvena labai daug žmonių, kuriems teko paragauti konclagerių duonos. Šiame periode išnaudojimo sistema keitėsi nedaug, nes ją kodifikavo - priėmė vieningą visoje šalyje. Be to, gana daug žmonių, praėjusių postalininių konclagerių girtas, išvyko į užsienį. Jie gali papasakoti ar parašyti apie nežmoniškas konclagerių sąlygas.

Bolševikų konclagerių istoriją galima dalyti į du laikotarpius: stalininį ir postalininį. Stalininis periodas tai žiaurus kalinių išnaudojimo ir naikinimo periodas. Sunkus darbas, prastas maistas, žiemą šaltis turėjo išsekinti kalinius ir sunaikinti juos. Konclageriai buvo girtos, kurios traukė ir malė žmones. Atviresni lagerių administratoriai pasigardžiuodami sakydavo: "Išspausime iš jūsų sultis, o išspaudas išmesime". Kai kurie ir ranka parodydavo, kaip jie tai darys. Jų žodžiai reiškė, jog sunkiu darbu atims sveikatą, o tada baisios gyvenimo sąlygos pribais ligotą kalinį. Taip elgėsi su politiniais kaliniais. Kriminalinius laikė savais ir jų neengė.

Postalininiu periodu buities ir darbo sąlygos konclageriuose pagerėjo. Daug kalinių buvo paleista, todėl per šį laikotarpį išmirė gerokai mažiau negu Stalino laikais. Tačiau ir šis periodas buvo nevienodas. Pirmoje Chruščiovo valdymo epochos pusėje (maždaug iki 1959 m.) konclageriuose gyventi buvo lengviau. Antroje - sąlygos nuolat sunkėjo.

Dar reikia skirti dvi kalinių kategorijas: politinius ir kriminalinius. Nors tiek vienus, tiek kitus žiauriai išnaudojo ir išnaudoja, bet bolševikų požiūris į kriminalinius kitoks. Pastarieji jų žmonės, tik šiek tiek pagedę. Politiniai kaliniai - pavojingiausi "liaudies priešai", todėl jie turėjo dirbti pačius sunkiausius darbus. Bolševikai nesuko sau galvos, kad šie kaliniai neišlaikys. Dabar politinius laiko ypatingai pavojingais, galinčiais paveikti visuomenę. Net pavojingesniais negu anksčiau. Juk bolševikai apsimeta, kad pas juos nėra politinių kalinių, nėra priverčiamojo darbo. Gyvi politiniai kaliniai-liudytojai tuos teigimus demaskuoja, todėl dabar politinius kalinius ypač stipriai izoliuoja, kad jų žodis neišeitų į vidaus visuomenę ir laisvąjį pasaulį.

Bolševikai priverčiamąjį kalinių darbą naudojo visoje imperijoje, bet daugiausia naudos davė jiems vergų darbas negyvenamuose ir retai apgyventuose rajonuose. Ten kaliniai pastatė miestus, miestelius, fabrikus, iškasė šachtas, kanalus, kirto miškus. Ten jie pradėdavo dirbti ant tuščio lauko. Vežė juos iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Vakarų Ukrainos, Baltarusijos. Tai buvo pagrindiniai vergų aruodai. Vergus tiekė ir Kaukazo bei Vidurinės Azijos tautos, vergų davė ir pati Rusija. Gaudydavo juos ir skirdavo 10-ies ar 25-erių metų bausmes, paskui sukaustydavo didelėmis grupėmis, gabendavo į persiuntimo punktus, pakraudavo kaip gyvulius į prekinius, spygliuotomis vielomis apraizgytus vagonus po 500-1000 žmonių ir, kareivių lydimus, nuveždavo tiesiai į paskyrimo vietas miestus, laukus, dykumas. Pirmiausia kaliniai gyvendavo lauke ar palapinėse, vėliau - bet kaip suręstuose barakuose. Gulėdavo kaip silkės vienas prie kito ant ištisių gultų. Kai įveikdavo naujos gyvenvietės įkūrimo sunkumus, kai pastaitydavo kareivines, namus administracijai ir gyventojams, tuomet atveždavo verbuotus darbininkus, o kalinius keldavo į kitą vietą.

Kalinio išlaikymas buvo labai pigus. Jį rengdavo suplyšusiais, daug kartų lopytais drabužiais. Maistas buvo prastas: iš blogiausios kokybės produktų, bet ir tokio trūko. Oficialus darbo laikas -10 val., tačiau kalinį galė-

jo išvaryti į darbą bet kada: sekmadienį, per šventę, galėjo užtęsti darbo laiką, nes tai priklausė nuo konclagerių administracijos. Tai reikia įvykdyti gamybinį planą, tai baigti skubią užduotį ir todėl poilsio kaliniams ir sekmadienį neduodavo. Atostogų kaliniai neturėjo - privalėjo vilkti jungą iki nugaiš. Kalinių darbas neįėjo į darbo stažą. Tai reiškė: senatvėje, jeigu žmogus jos sulauks ir išeis iš lagerio, pensijos negaus. Kadangi kalinių buvo dešimtys milijonų, tai valstybė turėjo didžiulį pelną vien už tas papildomas valandas (lyginant su laisvojo darbininko 8 val.), už neduodamas atostogas, už nemokamas pensijas, neatlygintus suluošinimus. Kasyklose bei fabrikuose dirbo ir aukštos kvalifikacijos specialistai, kurie turėjo būti brangiai apmokami, o valstybei jie nieko nekainavo. Bolševikai visokiais būdais stengėsi priversti kalinius kuo daugiau dirbti. Jie griebėsi bausmių ir paskatų.

Vengiančius arba visai atsisakančius darbo bausdavo karceriu, mažindavo ir taip menką maisto davinį. Dirbančius viliodavo papildomu maistu. Už nustatytą išdirbio normos viršijimą maisto davinį padidindavo, tačiau šis papildomas davinys buvo labai menkas ir nekompensavo prarastų jėgų. Tai buvo jaukas išspausti iš kalinio kuo daugiau. Alkani žmonės dažnai kibdavo ant to jauko, bet kartu prarydavo ir kabliuką. Daugiau dirbdamas, nors gaudamas ir papildomą maisto davinį, kalinys pamažu silpdavo ir pasidarydavo distrofiku.

Bolševikai naudojo niekšišiausius metodus, kad išspaustų iš kalinio daugiau pelno: vienoje rankoje laikė botagą, kitoje - pyragaitį. Toks "pyragaitis" buvo net machorkos pakelis. Kaliniams labai trūko rūkalų, rūkantieji kentėjo. Bolševikai tai išnaudojo darbo našumui skatinti. Kasyklose už įvykdytą pamainos išdirbio normą kaliniams duodavo po pakelį machorkos. Taigi stenkitės, prikaskite daugiau rūdos - gausite parūkyti. Beje, vienas pakelis kainavo 6 kapeikas labai pigiai atseidavo tona rūdos.

Kareiviai saugodavo kalinius, kad jie nepabėgtų. Į apsaugos dalinius skirdavo vaikus, paimtus atlikti būtiną karo tarnybą, ir jais lyg šunimis pjudydavo kalinius. Kareiviai kainavo taip pat pigiai: jų apranga prasta, nekoks ir maistas, mokėdavo mažai.

Po Stalino mirties bolševikinės imperijos vadovai, nors ir paleido daug kalinių, bet jų išnaudojimo visiškai neatsisakė.

Paleistieji kaliniai pasklido po visą šalį. Jie pasakojo apie patirtus konc-

lageriuose žiaurumus, apie nežmonišką išnaudojimą, kai kurie rašė atsiminimus. Švelniau parašytus cenzūra netgi leido paskelbti spaudoje. Daug demaskuojančios medžiagos paskelbė patys oficialūs pareigūnai. Konclagerių žiaurumai ir prievarta jaudino visuomenę ir kėlė pasipiktinimą, apie komunistų nusikaltimus sklido stulbinančios žinios ne tik imperijos viduje, bet pasiekė ir užsienį. Užsienio visuomenė galėjo gauti liudijimų iš pirmų rankų. Tuo metu iš bolševikinės imperijos konclagerių grįžo daug užsieniečių. Paslaptingo ir melo siena, dengusi šią imperiją, iro. Jos prestižas tiek viduje, tiek užsienyje smuko. Postalininiai bolševikinės imperijos vadovai didžiavosi, kad baigta su prievarta ir žiaurumais. Ypač dideliais humanistais dėjosi bolševikų vadovai Brežnevo laikais. Tačiau šioje “humanistų” imperijoje šiandien toks platus konclagerių tinklas, kokio nėra jokioje kitoje pasaulio valstybėje. Kad nepakenktų bolševikinei propagandai vaizduoti imperiją patrauklia visuomenei ir neleistų jos kritikams baidyti pirštais į konclagerius bei priverčiamąjį darbą, imperijos valdžia ėmė kruopščiai maskuoti konclagerius ir kalėjimus, ypač politinių kalinių konclagerius.

Svarbų vaidmenį dezinformuojant visuomenę atliko bolševikinė spauda. Propaganda tvirtina, kad įkalintieji buvo teisiami pagal įstatymą už pavojingus nusikaltimus. Iš tikrųjų bolševikų imperijoje politiniams kaliniams įstatymų nėra yra tik įstatymų iškamšos, kuriomis siekiama apgauti visuomenę, tik keliolikos asmenų grupelės valia. Bolševikų spauda nuolat tvirtina, kad jų “humaniškoje” šalyje yra tik kriminaliniai nusikaltėliai, o politinių nėra, todėl dabar maskuoja pačius kalėjimus bei konclagerius, kelia juos toliau nuo visuomenės akių.

Stalino mirtis pakeitė kalinių likimą. Naujieji vadovai atsisakė tokios nuožmios kalinių naikinimo ir išnaudojimo politikos. Per kelis metus po Stalino mirties daugumą politinių kalinių paleido, o kai kuriems sumažino kalinimo laiką. Tačiau dar daug liko įkalintų 25-eriems metams. Šalies kalėjimai buvo perpildyti kriminaliniais kaliniais, todėl daugelį jų paleido. Pirmiausia išleido teistus už pavogtą siūlą ritę, už nuo lauko surinktų varpų saujelę, už lentgalį, parsineštą iš statybos. Tokie buvo teisti nuo trejų iki septynerių metų. Bolševikai suprato, kad nusikaltimo nepadarė ir daugelis kriminalinių kalinių, bet paėmė juos siekdami paremti pašlijusį šalies ūkį. Nuo 1956 m. politinių kalinių darbo jėga sumažėjo, ji daugiau nebuvo

vienas iš pagrindinių bolševikų ekonomikos ramsčių. Politinių kalinių likučius sukaupė Mordovijoje, o kriminaliniai liko išmėtyti po visą šalį.

Mordovijoje jau seniai bolševikai įkūrė ištisą konclagerių sistemą su savo geležinkeliu, tiekimo tinklu, fabrikais. Prie kiekvieno konclagerio pastatė įmonę. Todėl kaliniai labai retai susitikdavo su laisvaisiais žmonėmis, išskyrus lagerio tarnautojus ir įmonės vyresnybę. Kalinių neišveda dirbti už konclagerio teritorijos.

Nėra pasaulyje valstybės, kuri turėtų tokią didelę kalinių išnaudojimo patirtį, kuri mokėtų išspausti tokį didelį pelną iš kalinių prakaito. Ši tobula konclagerių sistema neatsirado per vienerių metus. Per 60 metų ją lipdė, dailino, tobulino. Dabar 4-5 milijonai kalinių sudaro didelę darbo armiją: aptarnauja daugybę fabrikų, gamina įvairias mašinas, namų apyvokos daiktus, kerta miškus, dirba kasyklose. Pusvelčiui dirbdami jie duoda bolševikų imperijai didelį pelną.

Skirtingai nuo Stalino laikų, dabar bolševikai moka kaliniams už darbą pusę laisvojo darbininko atlyginimo. Iš jo atskaito maisto ir drabužių kainas bei kitus mokesčius. Vidutinis kalinio uždarbis, atskaičius mokesčius, - 25-30 rub. per mėnesį.

Bolševikai tvirtina, jog kalinių darbą reguliuoja Darbo kodeksas taip, kaip ir laisvųjų darbininkų. Bet tai tik dalis tiesos. Kalinio darbo laikas 8 val. per dieną. Tačiau per savaitę jis dirba 6 dienas (48 val.), o Darbo kodekse numatytos 5 darbo dienos po 8 val. Taigi kalinys dirba per savaitę 8 val. ilgiau negu laisvasis darbininkas. Keturi milijonai kalinių (jų šalyje ne mažiau, o gal ir daugiau) apytikriai paskaičiavus per metus uždirba apie 600 tūkst. papildomų darbo metų! Kalinys negauna atostogų. Jei imsime trumpiausią atostogų laiką -14 darbo dienų per metus - tai 4 milijonai kalinių uždirba apie 170 tūkst. metų. Iš viso 770 tūkst. papildomų darbo metų per vienerius metus! (Šis paskaičiavimas apytikris. Tikslus skaičius būtų dar didesnis.) Papildomą darbo laiką pavertę pinigais gausime didžiulę sumą, bet ir tai dar ne viskas. Kalinio darbas neįskaitomas į darbo stažą, o tai reiškia, kad valstybė už tą laiką nemoka buvusiam kaliniui senatvės pensijos. Tai irgi sudaro gražią sumą. Matome, jog kaliniai užpildo didžiulę bolševikų imperijos biudžeto spragą.

Bolševikų imperijoje labai paplitę girtuokliavimas: girtuokliauja darbininkai, tarnautojai, vyrai ir moterys. Darbininkai, gavę algas, po kelias die-

nas neateina į darbą. Kalinys negirtuokliauja, jį gali kur nori nuvežti dirbti. Tad suprantama, kodėl XX a. vergvaldžiai laikosi kalinių darbo.

Atokesniuose šalies rajonuose pramonei reikia vis daugiau darbininkų, tačiau prie kiekvieno fabriko negalėjo sukurti konclagerio. Chruščiovo laikais statė daug chemijos fabriків, kuriems reikėjo darbininkų. Tuomet atsirado nauja kalinių grupė vadinamieji "chemikai". Tai - kriminaliniai nusikaltėliai teismo nuosprendžiu siunčiami į chemijos fabriків statybas arba atkalėjusieji didesnę dalį bausmės, taip pat ir politiniai kaliniai, gyvenantys bendrabučiuose be sargybos, bet prižiūrimi. Tokie kaliniai bolševikams pasirodė labai naudingi ir dabar juos plačiai naudoja visoje šalyje. Jie dirba ir sveikatai žalingus darbus, kurių laisvieji darbininkai vengia. Daugiausia vadinamųjų "chemikų" yra naftos, cemento, trąšų gamyklose, įvairiose statybose ir kituose objektuose, ypač ten, kur reikia slėpti kalinių darbą.

Stalino laikais didelę represuotųjų dalį sudarė tremtiniai. Tuomet buvo lengva apkaltinti žmones nelojalumu ir ištremti į Sibirą. Trėmė čekėnus, totorius, ukrainiečius, lietuvius, latvius, estus ir kitas tautas. Vienus trėmė apšaukę buožėmis, kitus - potencialiais priešininkais, nelojaliais, trėmė politinių kalinių šeimas. Tremtiniai sudarė didelę darbo armiją Sibire ir kituose tolimuose šalies rajonuose. Jie turėjo užpildyti pustuštes teritorijas ir buvo pusiau belaisviai. Po Stalino mirties tremtiniais leido grįžti į tėvynę. Daugelis grįžo. Dabar tremtinių nedaug, jie neturi ankstesnės reikšmės šalies ūkiui.

Kas tas "laisvasis darbininkas"? Jis turėtų pats papasakoti apie save: kuo džiaugiasi, dėl ko liūdi, ko jam trūksta, apskritai, kam gyvena. Tai būtų teisingiausia informacija. Tačiau bolševikų imperijoje darbininkas tylus ir nieko negali papasakoti. Jis neturi nei savo spaudos, nei televizijos ir radijo, nei susirinkimų teisės. Už jį daug kalba partiniai šulai ir bolševikų korespondentai, laikraščiuose jis vaizduojamas gerai įmitusiu, iškelto kumščiu, karingai nusiteikusiu. Vieno kito drąsesnio darbininko balsas, nuskambėjęs kur nors susirinkime, skęsta propagandos triukšme. Paklausius saldžios bolševikų gražbylostės atrodo, kad darbininkas gyvena rojuje be rūpesčių, viskuo aprūpintas, o bolševikų vadeivos dieną naktį tegalvoja, kaip pagerinti jo gyvenimą. Vadeivos nuskurdintų ir užguitų savo darbininkų vardu "laisvina" kitų šalių darbininkus, nors anie to visiškai neprašo.

Sunkiausia darbininko padėtis, kai jo uždarbį ir darbo sąlygas nustato vienintelis darbdavys - valstybė. Žmogus turi dirbti, nes kito pasirinkimo nėra. Vienintelė priemonė išreikalauti teisingą aukštesnį atlyginimą už darbą - protestas, bet už jį baudžia. Drąsiausi darbininkai protesto griebiasi kaip paskutinės priemonės ir išdrįsta streikuoti. Bolševikai streikus malšina, neleidžia jiems plisti. Spauda apie tai niekada nerašo, o sklindančias visuomenėje ir pasiekusias užsienį žinias neigia. Bolševikinė imperija turi priemonių priversti darbininkus dirbti už bet kokią atlyginimą. Tai platus šnipų tinklas, milicija, saugumas, kalėjimai, konclageriai, pagaliau kariuomenė. Darbininkai tartum sužnybti geležinėmis replėmis. Tad kokios darbininko teisės į teisingą uždarbį? Jis turi teisę nuolatos girti šios imperijos santvarką, bet neturi teisės į teisingą uždarbį, negali protestuoti dėl žemo atlyginimo, neturi teisės išvykti į kitą šalį.

Bolševikų propaganda mėgsta postringauti apie bedarbius Vakarų šalyse ir įkyriai bruka melą apie laimingą darbininko gyvenimą imperijoje. Neva vienintelė laimė gyvenime yra darbas, kuriuo jie aprūpina. Nors Romos imperijoje aprūpindavo vergus darbu, o baudžiaivos laikais užtekdamo darbo baudžiauninkams nuo ryto iki vakaro, bet jie laimingi nebuvo. Kiekviename laikraščio puslapyje piešia darbininko gyvenimą šviesiausiomis spalvomis ir iš karto pirštu duria į tikslą: todėl, kad mes gyvename socialistinėje, pažangiausioje visuomenės santvarkoje, o jūs - kapitalistinėje, istorijos pasmerktoje, atsilikusioje, atgyvenusioje, mirštančioje.

Kodėl bolševikų imperijoje darbininkai, užimti darbu, taip pluša, kad paviršutiniškai žiūrint, bedarbių atrodo nėra? Priežastys glūdi specifinėje bolševikų imperijos santvarkoje. Jų yra keletas: žemas technikos lygis, gausi valstybinė partinė biurokratija, daug žmonių užimta milicijoje, saugume, kariuomenėje ir kituose pusiau kariniuose junginiuose. Tiesa, kai kurios pramonės šakos šoktelėjo į priekį ir pasiekė aukštąją techninį lygį. Todėl bendras šalies techninio lygio rodiklis pakilo. Gerai aprūpinta užsienio ir savo naujausia technika karinė pramonė ir pramonė stambiuose miestuose. Šalies periferijoje techninis lygis žemas. Ten dirbama su žemiausio našumo pasenusiais įrengimais. Visoje šalyje labai žemas techninis lygis žemės ūkyje, statyboje, lengvojoje pramonėje. Šiose srityse darbas nenašus, blogai apmokamas, todėl nuolatos trūksta darbininkų.

Bolševikų imperijos pramonė toli atsilieka nuo aukštai išsivysčiusių Va-

karų šalių, todėl jai reikia daug darbininkų.

Turbūt nėra pasaulyje kitos valstybės, kurioje taip klestėtų biurokracija, kaip bolševikų imperijoje. Kur nepažvelgsi - visur įstaigų įstaigėlių, o jose prigalvota visokių pareigų pareigėlių, viršininkas ant viršininkėlio, tai yra biurokratas ant biurokratėlio. Visi vaizduoja dirbančius ir palaiko vienas kitą, nes beveik visa biurokratiją sudaro partijos elitas. Jis šventai saugo savo pelningas vietas. Nepajudink jo teisių, nes sutrins tave į miltus. Elitas mažai dirba ir stengiasi kuo daugiau gauti, naudojasi įvairiausiomis privilegijomis, o tai slepia nuo pašalinės akies.

Svarbų vaidmenį imperijoje vaidina partinė biurokracija. Ji taria lemiamą žodį. Ji - tai centrinis valstybės aparatas, kurį sudaro gerai apmokamų partinių karjeristų armija. Anot Džilo, tai "naujoji" klasė. Nė viena normali valstybė negalėtų išlaikyti tokios gausios biurokratijos, nes neturėtų iš ko apmokėti.

Bolševikų imperijos griaučiai - milicija, saugumas, kariuomenė ir kitos pusiau karinės; formuotės. Be šių griaučių ji susmuktų kaip kūnas be kaulų. Ta didžiulė armija gina bolševikų imperijos ir biurokratijos interesus. Šią veltėdžių armiją turi išlaikyti darbininkai ir valstiečiai. Štai dėl ko atrodo, jog bolševikų imperijoje nėra bedarbių.

Bolševikai daug kalba apie darbą, apie darbininkus. Tačiau jie vengia kalbėti apie uždarbį. Atrodo, kad darbininkui nereikia atlyginti už darbą, kad svarbu tik jį duoti. Kartais skelbiamas vidutinis uždarbis, bet jis nerealus, miglotas. Be to, bolševikine statistika sunku patikėti. Žemesnės organizacijos savo ataskaitose prirašinėja, išpučia duomenis, kaip joms geriau. Todėl galutinė statistika labai išpūsta. Taip ir su vidutiniu uždarbiu - jis gali būti išlaužtas iš piršto. Oficialus uždarbis neparodo tikrosios darbininko padėties. Prieš kelis metus tuometinis bolševikų imperijos valdovas Brežnevas paskelbė vidutinį atlyginimą -160 rublių ir tvirtino, kad vidurkis labai aukštas. Prie to dar pridėjo nemokamą mokslą, gydymą, pensijas. Visa tai sudarytų 210 rublių per mėnesį. Matome, kad tie "nemokamieji" priedai kainuoja darbininkams 50 rublių per mėnesį. Jeigu įdėmiau panagrinėsime tą vidutinį uždarbį, pamatysime, kad jis visai nedidelis. Iš tų 160 rub. išskaičiuoja pajamų mokestį, profsajungų nario mokestį, kai kuriems maž šeimių mokestį. Lieka maždaug 140 rub. Toks vidutinis uždarbis mažas, nes maisto produktų ir kitų prekių kainos aukštos. Vidutinė

šeima iš tokio uždarbio tik skurdžiai pragyvena. Dauguma darbininkų negauna ir to vidutinio atlyginimo. Dirbantieji sveikatos apsaugoje, lengvojoje pramonėje, prekyboje, švietime gauna vos 80-100 rub. per mėnesį. Taigi vidutinis darbininko uždarbis yra dar žemesnis, tik jį iškelia biurokratijos atlyginimai, kurie gerokai aukštesni.

Bolševikų propaganda nuolatos tauškia apie nemokamą gydymą, mokslą, socialinį aprūpinimą. Atrodo, kad ne darbininkai ir valstiečiai tai uždirba, o bolševikams visada krenta iš oro ir jie dalija tas “nemokamas” gėrybes, pamiršdami, kad juos pačius dirbantieji neša ant savo pečių.

Kiekvieną mėnesį ima iš dirbančiųjų, jų neatsiklausę, dalį uždarbio vadinamųjų nemokamų gėrybių apmokėjimui (gydymui, mokslui, pensijoms). Darbininkai net nežino savo realaus uždarbio. Juk ne kiekvienas gydosi kas mėnesį, ne kiekvieno vaikai, jeigu jų turi, mokosi. Prie nuolatinės algos reikia pridėti kai kada kai kuriems darbininkams išmokamas premijas. Paprastai jos būna nedidelės - 5-10 rub. Didesnes sau skiria viršininkai. Nedidelės premijos nepakeičia bendros darbininkų padėties. Jiems reikia ieškoti papildomų pragyvenimo šaltinių. Toks oficialus šaltinis yra papildomos pareigos - “pusė etato”. Dirbantysis, pasiėmęs papildomas pareigas, darbą atlieka vakarais ir poilsio dienomis. Taigi darbininkas šiek tiek pakelia savo uždarbį atsisakydamas poilsio. Kai kurie dirba vasaros atostogų metu. Tačiau tokių nedaug. O ką daro tie, kurie negali oficialiai padidinti atlyginimo? Tokių dauguma ir gyvenimas verčia juos ieškoti papildomų lėšų kitokiais būdais. Lengviausia - vogti jų pačių gaminamą produkciją, ją vartoti ir pardavinėti. Tačiau tokiu būdu gerinti savo gyvenimą rizikinga, nes už tai baudžia. Vagystės iš fabrikų, sandėlių, valgyklų, restoranų, kolūkių tiek paplito, kad žmonės jų nelaiko vagystėmis. Jas vadina “kombinavimu”. Po karo buvo pelninga dirbti maisto pramonėje, ypač mėsos kombinatuose, saldinių fabrikuose, maisto sandėliuose. Tada žmonės gyveno pusbadžiu ir reikėjo kaip nors pramisti. Gerai dar buvo Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, kur ūkininkai dar nebuvo suvaryti į kolūkius. Valstiečiai, nors ir terorizuojami, aprūpindavo kraštą maisto produktais. Net iš Rusijos plūsdavo žmonės į Pabaltijį pirkti maisto. Vėliau gyvenimas gerėjo, bet ne tiek, kad visko užtektų ir būtų galima pragyventi iš algos.

Po karo daug metų bolševikų imperija statė mažai gyvenamųjų namų, mažai gamino namų apyvokos daiktų bei kitų prekių. Gyventojai turėjo

verstis kaip išmanė, “kombinuoti”. Kas nesugeba “kombinuoti”, laikomas nevykėliu. Todėl “kombinuoja” ir darbininkai, ir viršininkai. Darbininkas tempia kišenėmis, o viršininkas veža mašinomis, didesniems viršininkams viską sutvarko žemesnieji. Kadangi bolševikų imperijoje viršininkais gali būti tik partiečiai, tai stambiausi vagys yra komunistai.

Prekyboje labai paplitęs sukčiavimas. Parduotuvėse pirkėjus dažnai apskaičiuoja. Deficitines prekes nuslepia ir pardavinėja spekuliacinėmis kainomis.

Būdingas bolševikų imperijos ekonomikos bruožas - chroniškas maisto produktų trūkumas. Vadovai nepajėgia išspręsti šios problemos. Kuo toliau, tuo ji darosi aktualesnė. Labiausiai produktų stoką junta blogai apmokami darbininkai. Maisto produktų trūkumo problemą galima išskaidyti į: jų stoką, brangumą, blogą kokybę. Tačiau maisto produktų trūksta ne visur ir ne visada. Geriausiai aprūpinami stambiausi miestai, garsesni kurortai ir kai kurios respublikos. Bolševikai labai daug dėmesio kreipia į “prestižinius” miestus Maskvą, Leningradą ir garsiausius kurortus, kuriuose nuolat lankosi užsieniečiai. Kai kuriuos miestus paverčia vitrinomis, kad užsieniečiai žiūrėdami galvotų, jog visoje šalyje pilna produktų bei kitų prekių. Šie miestai tai lyg didžiuliai “Potiomkino kaimai”, už kurių slepiamas nepriteklius ir skurdas. Kiti miestai aprūpinami daug blogiau, o tolimesni šalies rajonai visai blogai. Ten siunčia prastos kokybės produktus. Mėsos gaminių pritrūksta net didesniuose miestuose, ypač pastaraisiais metais. Gyventojai taip priprato prie nuolatinių trūkumų, kad nesako: “Parduoda”, o sako: “Duoda”, nesako: “Į parduotuvę atvežė”, sako: “Išmetė”. Dažnai maisto produktų, ypač mėsos gaminių, atveža į parduotuves tiek mažai, kad juos išsidalija pardavėjos ir jų pažįstami. Darbininkai, grįžę iš darbo, randa tuščias lentynas.

Jeigu maisto kainas palyginsime su daugumos gyventojų uždarbiu (80-120 rub. per mėnesį), tai matysime, kad jos gana aukštos. Sviestas valstybinėje parduotuvėje - 3 rub. 60 kap., dešra - 2-5 rub., cukrus - 0,8-1 rub. Turguje maisto produktai kelis kartus brangesni. Pvz., paskutiniu metu dešros kilogramas kainuoja 10 rublių. Darbininkas jos nenusipirks, nes parduotuvėje nėra, o turguje per brangi.

Bolševikų vadovai teigia, kad jų imperijoje maisto produktų kainos pastovios tuo metu, kai Vakarų šalyse jos kyla. Iš tikrųjų imperijoje maisto

produktai nuolat brangsta, tik apie tai retai skelbiama spaudoje. Maisto produktų kainų kilimas - stiprus smūgis daugumai gyventojų. Žmonės svirsto, piktinasi, smerkia vyriausybę. Bolševikų vadovai stengiasi sušvelninti tą smūgį. Todėl jie kelia kainas "tyliai". Žiūrėk - pakeitė produkto pavadinimą, prilipdė kitokią etiketę, nors produktas tas pats. Galvojama, kad ne visi gyventojai iš karto supras apgaule. Be to, gal užsienis nepastebės ir patikės, kad bolševikų imperija gyvena be krizių. Propaganda galės tvirtinti, kad socialistinė santvarka pranašesnė už kapitalistinę.

Pastaraisiais metais bolševikų propaganda sugalvojo naują triuką žmonėms kvailinti. Spaudoje rašoma, jog kainos kyla tik kapitalistinėse valstybėse, o socialistinėse jos tik "keičiamos".

Tiesa, pramoninių gaminių kėlimą skelbia, bet ir čia neišsiverčiama be suktybių. Pasenusių prekių kainas mažina, b kitų didina. Propaganda krepia dėmesį ne į kainų kėlimą, bet į jų sumažinimą. Ji stengiasi įtikinti, kad iš to kainų manipulavimo laimi tik gyventojai, kad bolševikų vadovai tik ir svajoja, kaip palengvinti piliečių dalią.

Imperijos pramonės vėžys - žemos kokybės gaminiai. Tik eksportui stengiamasi pagaminti geresnius, kurie galėtų konkuruoti užsienio rinkoje. Ši produkcija gaminama iš geresnių medžiagų ir darbininkų išdirbio normos mažesnės. Tiesa, pastarąjį dešimtmetį siekiama pagerinti ir plataus vartojimo prekių kokybę vidaus rinkai. Tačiau dėl tinkamų medžiagų stokos ir skubaus plano vykdymo tos pastangos dažniausiai nueina vėjais. Rinką užverčia tik žemos kokybės prekės. Pirkėjas priverstas pirkti bet ką, niekaip: juk nenuėisi į kitos firmos parduotuvę. Prasti gaminiai greitai susidėvi, suplyšta, suyra, sugenda.

Pusę imperijos dirbančiųjų, gal net didesnę, sudaro moterys. Daugiausia jų dirba lengvojoje ir maisto pramonėje, švietime, sveikatos apsaugoje, žemės ūkyje, statybose, t.y. ten, kur žemiausias atlyginimas (80-120 rub.). Dažnai bolševikai tvirtina, kad moterys dirba ne tik dėl materialinės naudos, bet ir siekdamos patenkinti dvasinius poreikius. Be abejo, tokių yra. Jos dirba dažniausiai švietime, sveikatos apsaugoje. Tačiau dauguma moterų priverstos dirbti tik dėl šeimos materialinių sunkumų. Vyras negali išlaikyti šeimos iš savo algos. Mokėdama mažus atlyginimus, valstybė aktyviai išnaudoja ir vyrus, ir moteris. Jie sulyginti skurde, kaip sakoma, ekonomiškai lygiateisiai.

Dirbančios moters būklė imperijoje itin sunki. Ji turi suderinti darbininkės ir šeiminingės pareigas. Atidirbusi 8 valandas, ji turi dar apsipirkti. Miestuose po darbo retai kada būna parduotuvėse reikalingiausių produktų. Gerai, jei moteris gali pietų metu „ištrūkti“ ir nuskubėti į artimiausią parduotuvę, bet tai pavyksta ne kiekvienai. Be to, ne visos dirba arti parduotuvių. Grįžusi namo, moteris turi pagaminti valgį, sutvarkyti butą, apžiūrėti vaikus, t.y. kas vakarą dirbti dar 2-3 val. Ypač daug rūpesčio su mažais vaikais. Jeigu namuose yra nedirbančių suaugusių, padėtis lengvesnė, o jeigu jų nėra... Vaikų darželių vis dar nepakanka.

Bolševikų imperijos žemės ūkio darbininkų, valstiečių padėtis - tai skaudi, pilna tragiškų likimų ir aukų istorija. Nė vienos pramonės ar kultūros šakos darbuotojai tiek nenukentėjo, kiek valstiečiai, kurių problema dar laukia savo tyrinėtojų ir rašytojų. Iš to, kas parašyta imperijoje maža vertės, nes tie veikalai nenagrinėja į Sibirą bei kitur nutremtų valstiečių likimo, neaprašinėja visų valstiečių tragiškos ir beviltiškos būklės. Romanai, apsakymai, apybraižos, sociologiniai tyrimai skiriami nuslėpti ir užtušuoti sunkią valstiečių padėtį. Jei kas bando pakritikuoti kolūkius, paskelbti savo nuomonę, nesutampančių su oficialiąja, tokio autoriaus kūryba neišvysta šviesos, jeigu jam neatsitinka dar blogiau.

Po Stalino mirties, kai bolševikų vadeivos kovojo dėl valdžios ir vidaus politika buvo nenusistovėjusi, cenzūra neturėjo aiškių gairių. Tada ji praleisdavo ir realiau galvojančių autorių kūrybą. Dabar totalinė cenzūra, kuri prasideda nuo menkiausio partinio sekretorėlio ir baigiasi imperijos valdovu, nepraleidžia į spaudą jokios laisvės minties.

Tragiška valstiečių istorija bolševikų imperijoje prasideda nuo jos įkūrimo. Pirmojo pasaulinio karo išvarginti valstiečiai negalėjo pasidžiaugti atėjusia taika. Jų laukė nauji, baisesni už karo metų sunkumai. Jau pilietinio karo metais bolševikai atiminėjo iš valstiečių žemės ūkio produktus. Dėl visiško žemės ūkio nualinimo kai kuriose srityse kilo badas. Vėliau iš valstiečių atiminėjo ir žemę, trėmė juos iš gimtųjų vietų į Sibirą. Likusieji šiek tiek atkuto, bet netrukus juos užgriuvo nauja nelaimė -1929 m. prasi-dėjo kolektyvizacija. Ypač smarkiai nukentėjo Ukraina: dirbtinis badas nusinešė į kapus milijonus valstiečių. Sunku buvo ir kituose rajonuose: ten iš valstiečių atiminėjo žemę, padargus, prievarta varė į kolūkius, o nepaklusniousius trėmė į tolimas šalies sritis, uždarinėjo į konclagerius.

Valstietis neturėjo nei nuolatinio užmokesčio, nei poilsio, dirbo pusbadis, bet kolūkio palikti negalėjo. Jis tapo tikru baudžiauninku, su kuriuo naujieji valdovai visiškai nesiskaitė.

Lietuvos valstiečiai iki 1940 m. nepergyveno bolševikinio maro. Tačiau bolševikų imperija tykojo ir laukė patogios progos užgrobti mūsų kraštą. Proga atėjo 1940 m., o 1941 m. valstiečius jau trėmė į „plačiąją tėvynę“. Tikrieji „sodybų tuštėjimo metai“ atėjo po Antrojo pasaulinio karo. Ištuštėjo Suvalkijos lygumos, išretėjo Žemaitija, Aukštaitija, Dzūkija. Kiekvienais metais, vienais daugiau kitais mažiau, trėmė į Sibirą, pas „baltąsias meškas“, kaip tada dažnai sakydavo bolševikai. Ištremtųjų likimas apgailėtinas: vieni išmirė pakeliui, kiti - ten nuvykę, nuo bado, ligų ir neįprastų klimato sąlygų. Dar kiti, praradę sveikatą, vilko sunkų tremtinio jungą. Tik vėliau, po Stalino mirties, jų likučiai grįžo į tėvynę.

Valstiečiai, likę Lietuvoje, kapanojosi varge. Juos apkrovė dideliais mokesčiais, kuriuos kiekvienais metais didino. Valstietis, nepajėgiantis jų išsimokėti, turėjo stoti į kolūkį ar palikęs ūkį bėgti į miestą.

Valdžia „pirko“ žemės ūkio produktus ir nustatė, kiek jų valstietis privalo „parduoti“. Prievolės buvo didelės, bet žmonės buvo verčiami „parduoti“ daugiau negu nustatyta. Propaganda teigė, kad valstiečiai „parduoda“ savanoriškai. Valstybinės kainos buvo plėšikiškai žemos: už rugių centnerį valstybė „mokėjo“ 5 rub.60 kap., o už kilogramą duonos imdavo 3 rub.60 kap. Valstietis, pardavęs valstybei centnerį rugių, galėjo nusipirkti pusantro kilogramo duonos. Net baudžiava buvo lengvesnė. Atėmę iš valstiečių žemę ir suvarę juos į kolūkius, vertė kasdieną dirbti, o už darbą dažnai nieko nemokėjo. Į dvarą baudžiauninkai ne kasdien eidavo - turėjo kelias dienas ir savo žemės apdirbimui. Bolševikų dvarponiai neduodavo nė tų kelių dienų. Savo sklypelį (arus), iš kurio turėjo išmisti, valstiečių šeima galėjo apdirbti naktimis ir sekmadieniais, o bolševikų propaganda suokė idiliškas daineles apie laimingą valstiečio, savo žemės šeimininko, gyvenimą.

Valstiečiai masiškai bėgo į miestus. Dėl to miesto gyventojų skaičius pirmaisiais pokario metais gerokai pašoko. Miestai suvalstietėjo ir surusėjo, nes juose apsigyveno ir iš Rusijos atvykę kolonistai. Liūdnai atrodė mūsų pokarinis kaimas: geresnes trobas nugriovė ir išvežė į miestelius. Tik pamatai liko kyšoti iš žemės, o vėliau ir jie apžėlė žolėmis. Pažvelgsi į sody-

bą - nė gyvos dvasios. Žmonės išvežti, turtas išgrobstytas ir tik kai kur aplink ištuštėjusią sodybą bastėsi benamis šuo...

Išretėjęs kaimas šiaip taip stūmė dienas, vykdė bolševikų planus, tiesa, daugiau popieriuje. Valstiečiui skaudu buvo žiūrėti į naujoviškai apdirbamą žemę: vaga - kur arta, o kur praleista, grūdas - kur bertas, o kur liko plynė. Juk reikėjo apdirbti kuo didesnę plotą ir apie tai kuo greičiau pranešti į rajoną partiniams asilams. Rudenį net ir to “suliesėjusio” derliaus nesugebėdavo nuimti: dažnai likdavo žiemoti ant lauko. Valstiečiui buvo graudu žiūrėti kaip “ūkininkavo” nieko nenusimanantys partiniai asilai, kurių svarbiausias tikslas buvo - kuo daugiau išspausti iš valstiečio prakaito ir kuo mažiau jam duoti. Valstietis dirbo atbulomis rankomis, nes nematė savo darbo vaisių - ne jo žemė, ne jo derlius. Viskas eina į bendrą katilą, iš kurio didžiausią samtį semia valstybė, o po jos bolševikų dvarponiai: kolūkio pirmininkas, partinis sekretorius, buhalteris bei jų artimieji. Valstiečiui liko tik pelai...

Bėgo metai, dešimtmečiai, o gyvenimas kaime gerėjo labai lėtai. Kaimas tuštėjo. Trūko darbščių rankų, nes jaunoji karta bodisi kaimo: vaikinai, išėję į kariuomenę, į savo kaimą daugiau negrįžta. Derliui nuimti trūksta žmonių. Atsirado naujų “valstiečių”: į kaimą vežami mokiniai, studentai, tarnautojai. Nauda nedidelė, bet skęstantis ir už šiaudo griebiasi.

Valstietis pragyvena iš savo pagalbinio sklypelio. Bolševikams organizavus kolūkius, buvo nustatyti labai maži uždarbiai, iš kurių valstietis negalėjo išmisti. Todėl jam davė kelių delnų didumo pagalbinį žemės sklypelį, kurį apdirbti galima tik vakarais ar poilsio dienomis. Pagalbinis žemės sklypelis virto pagrindiniu. Ypač pokario metais, kai už darbą kolūkyje mokėjo labai mažai arba nieko. Tačiau bolševikų valdžia vėl apkrovė valstiečius dideliais mokesčiais už vaismedžius. Daugelis, nepajėgdami išsimokėti, iškirto sodus. Žmonėms prasigyvenus ir ėmus laikyti po kelias karves, kiaules, daugiau paukščių, valdžia apribojo jų kiekį. Valstietis vėl negalėjo išsimokėti ir turėjo išpjauti gyvąjį turtą. Pagaliau imperijoje pritrūko žemės ūkio produktų.

Postalininiu laikotarpiu kolūkiai atsigavo. Tiesa, dar daug jų skurdo, bet kolūkiečiams už darbą šiek tiek mokėjo. Kelis parodomuosius kolūkius visokeriopai rėmė valstybė. Tai - tikrieji “Potiomkino kaimai”, kur veža užsieniečius ir kitokius svečius, kad apdumtų akis. Pamatę, kad šiame

kolūkyje valstiečiai neblogai gyvena, manys, jog taip visuose, ir parvažiavę pasakos apie gerą gyvenimą bolševikų imperijoje. Svečiai turėjo tapti bolševikų propagandos skleidėjais.

Per skurdo metus valstietis išmoko gerai įdirbti savo žemės sklypelį, nes iš jo turėjo išmisti. Valdininkai, pamatę, jog pagalbiniai sklypai duoda daug žemės ūkio produktų, agituoja valstiečius auginti daugiau gyvulių. Jokia eilinė marksizmo leninizmo injekcija nepastato ant kojų chroniško ligonio - nualinto žemės ūkio. Tačiau radikaliau reformuoti, t.y. atiduoti jį į valstiečio rankas, bolševikai nesiryžta. Dogmos ir baimė neleidžia prisipažinti klydus ir grįžti prie privačios nuosavybės. Tuomet tautos gali paklausti, kodėl buvo sunaikinti valstiečiai ir nukankinta tokia daugybė žmonių.

Bolševikai ieško būdų, kaip išvesti žemės ūkį iš aklavietės. Paskutinis projektas, kuris dalinai įgyvendinamas jau keletą metų, tai labai nedrąsus žingsnis privačios nuosavybės link. Pagal tą projektą šeimos ir kitokios valstiečių grupės turėtų gauti po sklypą kolūkio žemės, kuriai apdirbti galės išsinuomoti mašinas. Kuo geriau valstiečiai įdirbs žemę, tuo didesnę derlių gaus ir turės daugiau pajamų. Tai teorija. O praktika? Bolševikai ir toliau lankys užsienio javų ir kitų žemės ūkio produktų rinkas, o valstiečiai vargiai durstys galą su galu ir toliau vilks savo kolūkinę dalį.

Darbininkai pasaulyje kuria profsąjungas savo teisėms ginti. Bolševikų imperijoje profsąjungas kūrė ne darbininkai, o darbdavys - bolševikų valdžia. Ji galėjo jų nekurti, darbininkai nieko nebūtų padarę, o gal tik laimėję. Valdžia kūrė profsąjungas ne tam, kad jos gintų valdžios reikalus. Bolševikų imperijoje profsąjungos nė karto nekovojo dėl darbininkų atlyginimų pakėlimo, jos laiko pažabojusios darbininkus nuo stichinio pasipriešinimo valdžiai. Tai jų pagrindinė užduotis. Profsąjungos, eidamos ranka rankon su valdžia, kol kas gana sėkmingai atlieka tą užduotį. Apgaulėmis, pažadais jos stengiasi sutramdyti streikus, o jeigu nepavyksta ir darbininkai išeina į gatves, tai bolševikų valdžia pasiunčia kariuomenę, kaip tai įvyko Chruščiovo laikais Novočerkaske.

Kokia profsąjungų vertė ir ar gali jos vadintis darbininkų gynėjomis, kai didelė dirbančiųjų dalis gauna po šimtą rublių ir mažiau per mėnesį, o profsąjungos nepajudina nė piršto, kad tokią padėtį pakeistų? Bolševikų imperijoje profsąjungoms plati veiklos dirva. Jos turėtų imtis visų kovos

priemonių darbininkų gyvenimui pagerinti. Tačiau jų vadovai tik skėsčioja rankomis ir kartoja seniai išmoktą frazę: valstybė tiek nustatė.

Bolševikų propaganda iš visų kampų įtikinėja darbininkus, kad valdžia priklauso jiems ir viskas, ką ji daro, yra darbininkų gerovei, bet... jie turi būti vergiškai nuolankūs ir paklusnūs.

Kuo užsiima profsąjungos? Pagrindinė nerašytąją užduotis - sudrausti darbininkus nuo protestų, streikų bei demonstracijų. Vakarų šalių darbininkams sunku suprasti, kodėl bolševikų imperijoje darbininkai nestreikuoja. Bolševikinė propaganda sugalvoja labai patogų paaiškinimą: darbininkai negali kovoti prieš savo valdžią, kuri sudaro jiems geriausias sąlygas. Iš tiesų bolševikų propaganda, administracinės priemonės, saugumas net kariuomenė laiko darbininkus geležinėse žnyplėse. Turi būti suprantama, kad tokiomis sunkiomis sąlygomis streikai nedažni. Jei darbininkai sustreikuoja ir žinia pasklinda šalies viduje bei pasiekia užsienį, bolševikų propaganda ją neigia, tvirtina, jog tai prasimanymas ir šmeižtas. Oficialios profsąjungos užduotys, kurias jai skiria bolševikų valdžia turistinių išvykų organizavimas, kelialapių į kurortus paskirstymas, nario mokesčio rinkimas ir kitos smulkesnės socialinės priemonės.

1983 m. Kučino konclageris, Permės sr.

ATSIMINIMAI, LIUDIJIMAI

PIETŲ LIETUVA

Albina Treigyte

TOKS MANO LIKIMAS

Gimiau 1917 m. spalio 22 d. Aleksandro ir Petronės Treigių šeimoje, Diržų kaime, Leipalingio vls. Seinų aps. Šeimoje augome 5 vaikai: Kostas, g.1920 m., Juozas, g.1921 m., Motiejus, g.1924 m., Janina, g.1931 m. Ūkis nedidelis - 9 ha. Tėvas dirbo staliaus darbus, pragyvenome visai neblogai.

Baigiau Lipliūnų k. pradžios keturių skyrių mokyklą, vėliau mokiausi Leipalingio vidurinėje mokykloje, mokslas sekėsi gerai. 1934 m. ją baigiau. Toliau mokytis negalėjau, nes mokslas brangus, tėvas vienas dirbo, vaikai visi maži.

Kai broliai paaugo, išmoko prie tėvo staliaus darbų ir tada gyvenome gerai. Mes, moterys, vasarą prižiūrėjome linus: ravėjome, rovėme, klojome, mynėme. Žiemą vakarais verpdavome. Pavasarį ausdavome drobes.

Taip bėgo dienos ir metai, kupini džiaugsmo. Tėvas iki 21 metų nebuvo ragavęs degtinės. Tad ir broliai nebuvo girtuokliai. Sekmadieniais visi ėjome į bažnyčią. Ramus gyvenimas tęsėsi iki 1940 m. Pavasarį brolis, dirbęs Mizarų kaime plytinėje, pranešė, kad ateina rusai.

1941 m. iš Mizarų kaimo išvežė du brolius Ptakauskus ir Dumbliauską, buvusius Lietuvos policininkus, jie nebegrįžo.

1944 m. liepos 7 d. praūžė frontas. Šaudėsi neilgai, sudegino 3 ūkininkų sodybas. Mes nenukentėjome. Sklido kalbos, kad bus vežimai, jaunos vyrus ims kariauti į frontą.

Artinosi ruduo, vyrai pradėjo ginkluotis ir slapstytis. Gruodžio 5 d. buvo pirmas vyrų gaudymas, tada paėmė 5 jaunos vyrus. Pradėjo burtis partizanai: Treigiai - Kostas-Šturmas, gimęs 1920 m., Juozas-Kadagys, g.1921 m., Motiejus-Dofas, g.1924 m., du broliai Paliūčiai - Ferdinandas-Fridrichas ir Algimantas-Dikas, mūsų pusbroliai iš Sapurų kaimo Kapčiamiesčio vls., Diržų kaimo Antanas Vaščila-Vilkas, Albinas Baudžius-

Apynys, Jonas Navickas-Šernas, Mizarų kaimo Liudas Vailionis, Petras Subačius, Bolių Jurkonis.

1944 m. gruodžio mėn. pabaigoje pas mus apsistojo Liškiavos miestelio partizanų vadas Šimkonis-Šarūnas su dideliu būriu partizanų. Kadangi jų buvo daug, tai ir jautėsi drąsiai. Pasikeisdami ėjo į kaimą - į pirtį. Taip rusai juos susekė. Partizanai pasirengė gynybai aplink sodybą. Mudvi su seserimi išbėgome pas kaimynę. Tėvai liko namuose, o temstant įvyko susišaudymas. Naktį partizanai suėjo į namus, kur ruošėsi nakvoti. Bet tėvas išprašė išeiti, kad rusai už tai nesudegintų namų. Rytą auštant sutraukė daug kariuomenės, puolė mūsų namus, krėtė, lupo grindis, degino knygas.

Šarūnas su savo pulku išėjo į Kapčiamiestį, Macevičių kaimą. Su jais išėjo mūsų ir Mizarų kaimo vyrai: Liudas Vailionis, Petras Subačius, Bolių Jurkonis. Apsistojo pas Janušauskus. Kažkas pranešė Kapčiamiesčio rusams ir juos apsupo. 1945 02 05 žuvo Mizarų kaimo vyrai: Liudas Vailionis, Petras Subačius, Bolių Jurkonis. Dar žuvo vokiečiai ir marijampolietis bei pats vadas Šarūnas*.

Balandžio 16 d. Leipalingio sribai susikrovė Lipliūnų kaimo Maksimavičiaus turtą. Partizanai pastojų kelią. Nukauti šeši sribai, kiti išlakstė, paliko viską, tik rytojaus dieną pasiėmė nukautuosius.

Birželio 30 d. vyko masinis miškų valymas: ėjo vienas prie kito, o riksmas - kaip medžiojant vilkus. Paliepio miškuose žuvo mūsų pusbrolis Ferdinandas-Fridrichas, bet jo brolis Algimantas-Dikas nušovė rusų žudiką. Du partizanai, mes dvi moterys ir žuvusiojo mama su arkliu parsivežėme ir vakare palaidojome Gerdašių kapinėse.

Tą pačią dieną buvo sušaudyti ir 8 beginkliai vyrai iš Diržių k. Sventojankos kaime prie Ančios. Tai buvo trys broliai Prapiesčiai - Zigmas, Kostas ir Jonas, Bronius Stravinskas, Vladas Sadauskas, Alfonsas Sadauskas,

* Keliolika dienų žuvusiųjų partizanų kūnai gulėjo sniego pusnyje paslėpti. Juos bijojo iškart paimti tiek artimieji, tiek okupantų kariuomenė. Vėliau, naktį partizanai ir žuvusių partizanų artimieji palaidojų kūnus Gerdašių kapinėse. Kartu žuvęs vokiečiai karininkas (pasilikęs nuo fronto) dėl religijos skirtumo palaidotas atskirai. Jo kauburėlį žemėje išlygino laikas - metai. Marijampolietis - nežinomas partizanas - palaidotas su Mizarų vyrais. Gerdašių kapinėse artimųjų jiems pastatytas paminklas. - *Red.pastaba.*



□ Motiejus Treigys-Dofas



□ Albina Treigyte grįžusi iš lagerio
1956 m.



□ Juozas Treigys-Kadugys



□ Kostas Treigys-Šturmas

Stasys Treigys ir Leonas Sadauskas.

Artinosi ruduo, išdavė ir mus. Pradėjom išsinešioti daiktus pas žmones. Aš tik nuėjau pas kaimynę ir pamačiau, kad važiuoja rusai, o mama likusi namuose. Tuoj pasigirdo šūviai, šaudė į bėgančią mamą. Iki tamsos prasėdėjau miške, jaudindamasi dėl mamos. Vakare grįžau ir pas kaimynę pernakvojau. Ryte nuėjau pas piemenis, ganančius karves. Aldona Jakelevičiūtė, atnešusi valgyti, pasakė, kad suėmė tėvą. Kur mama ir tėvas - nežinojau. Kitą dieną su seseriaėjome ieškoti vyrų.

Mamą radome pas partizanus. Mes grįžome į kaimą, o mama liko pas juos. Kaimynas paprovė avių ir nuvežė partizanams. Mama su seseria pasitraukė į kitus kaimus. Tėvas po dviejų savaitių irgi grįžo. Aš gyvenau pas Mizarienę. Atėjusi kaimynė pasakė, kad tėvas pas ją. Einant pro mūsų namus, išsoko iš kluono rusai ir sustabdė - supratau, kad ji tyčia mane vedė. Ją paleido, mane nuvarė į Mizarų kaimą, kur buvo štabas. Uždarė į Kriaučelienės rūšį. Kitą dieną vežė į Gerdašių kaimą, uždarė į Prapiestienės rūšį. Po trijų dienų paleido, įdavė laišką ir liepė ieškoti partizanų ir pranešti jiems, radau ar ne. Man to tik ir reikėjo. Vaikščiojau drąsiai, pranešinėdama partizanams žinias, prikepdavau duonos. Po trijų dienų "ieškojimo"ėjau pranešti, kad neradau partizanų. Taip tęsėsi tris savaites, kol jie išvažiavo. Tai buvo 1945 m. rugsėjo mėn.

Rusams išvažiavus, sugrįžo į namus tėvai ir sesuo, bet namuose gyventi nebuvo įmanoma: langai išdaužyti, pečiai sugriauti, viskas sudeginta. Nusikasę bulves, išsikūlę javus, apsigyvenome Diržų kaime pas vieną senutę.

1945 m. gruodžio 15 d. puolė Merkinę. Tada buvo daug partizanų, dalyvavo ir mano trys broliai.

Merkinės daina

*Iš rytų kyla debesėlis,
Sniegulės krenta pamažu.
O būry Vanagas kartoja,
Kad rytoj mūšis bus.*



□ Kostas Treigys-Šturmas, Antanas Griumaltas-Žaliamiškis, Viktoras Bučionis-Jaunutis



□ Šarūno rinktinės Vytenio tėvūnijos partizanai. Sėdi: St.Paberžis, Jonas Navickas-Šernas, Stasys Bučionis-Kalnietis, Viktoras Bučionis-Jaunutis; stovi: Miškas, tėvūnijos vadas Kostas Treigys-Šturmas, neatpažintas, Kostas Vaikšnoras-Tigras, neatpažintas, Antanas Griumaltas-Žaliamiškis. Pūščios miškai



□ Šarūno rinktinės partizanai. Guli: Paberžis, Jonas Navickas-Šernas, Vitas Stravinskas-Genys, Savickas-Strazdas. II eilė: Alfonsas Vaikšnoras, Jonas Leščinskas-Skroblas, Jurgis Ptakauskas-Liepa, Beržas, Kostas Treigys-Šturmas, Juozas Treigys-Kadugys. III eilė: Pakarklis, Kostas Vaikšnoras-Tigras, nežinomas, Jonas Savickas-Žvirblis, nežinomas, Viktoras Bučionis-Jaunutis, Miškas, Antanas Griumaltas-Žaliamiškis

*Nereikia priešui pasiduoti -
Reikia su juo narsiai kovoti.
O jeigu žūtų mūsų brolis,
Jo vietoj turi šimtai stot.*

*O tu, lengvas kulkosvaidėli,
Prabilk melodija liūdna,
Parodyk drąsą Putinėliui,
Atėjusiam brolių vaduot.*

*O kai įėjom į Merkinę,
Padegėm lizdą kraugerių.*

*Paēmēm keturis sribokus,
Kurie žadēj keliq pastot.*

*Aplankēm gimnazijas rūmus,
Kur mokes broļiai, sesēs mūs.
Kur auga mūs jauni didvyriai,
Kurie už ateitį kovos.*

*O kai išėjom iš Merkinės,
Tai pasitiko mus vadaī.
Kiekvienam spaudė ranką
Ir klausė vyrai, ar visi.*

*Ne tamsta, Vade mylimasai,
Atraportavo Gegužė.
Nėra Putino ir Genovaičio,
Nėra ir Siaubo, Milžino...*

Partizanus guldyti ant gatvių pradėjo 1945 m. rudenį.

1946 m. daug žuvo partizanų po du - tris. Birželio mėn. Leipalingyje buvo Jėzaus Širdies atlydai. Ant gatvės gulėjusiam partizanui Nagui žmonės metė gėles. Atėjęs sribas nužėrė gėles ir spyrė batu. Apie partizaną Nagą buvo sukurta daina.

*Šūvis sudrumstė tylą
Kažkur toli toli...
Kovoki, partizane,
Nes laisvę tu myli.
Nors jis narsiai kovojo,
Jų buvo dauguma...
Žiauri kulka pakirto -
Sudie Tau, Lietuva.*

*Sudie tau, brangi laisve,
Tavim nesidžiaugsiu.*

*Ir tau, jauna mergaite,
Tavęs nematysiu.*

*Minia jam bėrė gėlės
Ant peršautos galvos -
Tai bus tau atminimas,
Karžygį Lietuvos.*

*Netinka tau šios gėlės
Nereikia tau žiedų
Nes tu esi banditas -
Ir (stribas) spyrė su batu.*

*Verkė sena močiutė
Tolimam Sibire,
O jauna mergužėlė
Daržely vakare.*

Atsirado daug išdavikų. Buvo išduotas ir Gerdašių bažnyčios klebonas Pranas Šukys. Pas jį partizanai ėjo išpažinties, jis šventino jų ginklus. Išdavė zakristijonas Uosllys. Klebonas pasitraukė iš Gerdašių, bet jį surado, suėmė ir teisė. Kasmet vasario 16-ąją partizanai iškeldavo trispalvę prie Gerdašių bažnyčios. Vėliava kabėdavo tol, kol rusai nenuimdavo.

Mūsų krašte buvo nemažai išdavikų. Gyveno toks Jonas Inokaitis, vėliau partizanų sušaudytas. Juozas Uosllys, sūnus Juozo Uoslio, buvo susektas, kai perdavinėjo žinias į Leipalingį. Vieną rytą arklys parvežė į namus nušautą. Tuomet tėvas, keršydamas už sūnų, išdavė Gerdašių bažnyčios kleboną Praną Šukį. Bolesius Lazauskas, keršydamas už žmoną, išėjo pas stribus ir, gerai žinodamas miškus, vedžiojo rusus ir šaudė partizanus. Juozas Vaišnoras - netolimas mūsų kaimynas. Brolis Motiejus pirkto iš jo šautuvą. Kai artėjo frontas, rusus diversantus atvedė paimti to šautuvo, bet vyrų nerado, o kitą kaimyną pirkusį šautuvą, rado namuose ir išsivedė 1944 m. rudenį Vaišnoras pradėjo slapytis tai su vienais, tai su kitais, kol galiausiai buvo sunaikintas.

Petras Jarambavičius buvo paskundęs Mariją Mizarienę, kad laiko Trei-

gius. Moteris gynėsi. Kad neprisipažino, po 5 mėnesių paleido.

1947 m. pavasarį mūsų partizanai stovyklavo Pūsčios miškuose prie Skirdo ežero. Buvo gegužės 14 d. Pats alyvų žydėjimas, gegučių kukavimas. Stribas Lazauskas užvedė rusus ir per susišaudymą žuvo Motiejus Treigys-Dofas. Jis žuvo paičioje jaunystėje, tik 22-ą. Kūną nuvežė į Leipalį ir įmetė į tvartą, nes ant gatvės jau neguldė.

Partizanui Motiejui Treigiui-Dofui buvo sukurtos dvi dainos.

*Saulutė kilo iš už miško,
Kukavo gegužės linksmai.
Tiktai gilioj tyloj ištiško
Siaubingi šūviai ir trenksmai.*

*Nustojo gegužės kukuoti,
Jų balsas ilgai neaidės.
Viršūnės ėmė tyvuliuoti,
Lyg tardamos kažkam sudie.*

*Seselių raudos vėju tapo,
Ir skelbs žmonėms visų šalių:
Nežinomas brolelio kapas -
Ak, kaip nunešt ant jo gėlių.*

*Pravirko Motina Tėvynė,
Netekusi narsaus sūnaus,
Kurs ją nuo priešų nuolat gynė
Ir šaukė "Kelkis, nevergauk"!*

*Sudievu, Dofai, mūsų mielas,
Tave minės visi draugai.
Laisva bus tėviškės žemėlė -
Ne veltui tu už ją žuvai.*

*Saulutė žėrėjo pro langus,
Spindulius savo berdama.
Išėjo motulė į mišką,
Sūnelio savo verkdamą.*

*Jos akys klajo po mišką,
Širdyje buvo graudu:
Ak, sugrįžk, brangus sūneli,
Padėk man kentėti skausmus.*

*Sugrįžk, brangusis Dofai,
Mielai sutiksim tave,
Paduosim baltas rankeles,
Kalbėsime meilūs žodelius.*

*Bet tu jau pas mus nesugrįši,
Nedžiuginsi mūsų daina.
Jei kartais teks pasimatyti-
Svajonėj, saldžiajam sapne.*

Praėjus dviem savaitėm po brolio žūties, sekmadienį išsiruošiau į bažnyčią. Vos išėjau iš kiemo, susistabdė rusai varė į mišką, kurie Anelę Subačienę, Vaclovo Subačiaus-Klevo žmoną, ir Joną Ptakauską Jurgio Ptakausko-Liepos brolių iš Mizarų kaimo. Miške juos nusivare rusas, o mane stribas Petrošius ir su geležine lazda taip sumušė, kad virtau juoda. Klausė, kuris brolis žuvęs, kur bunkeriai, bet aš atsakiau nieko nežinanti. Vakare, temstant nusivare į Krivonių kaimą, rytą visus paliko. Rusas kitų nemušė. Tad mūsų stribai buvo žiauresni už rusus.

Taip bėgo vasaros dienos, bet dar du brolius turėjau. Padėjau partizanams, teikdama žinias, nupirkdama, ko jiems reikėjo. Liepos mėn. vežant nugriautą Mizaro namą iš Mizarų kaimo į Leipalingį, partizanai pastojo kelią, nukovė gal 12 ar 14 rusų ir stribų. Galą gavo ir tas baisusis stribas Lazauskas. Aprimo kratos, mažiau žuvo partizanų.

Rudenį partizanai pradėjo ruošti žiemai, maždaug už pusės kilometro

nuo mūsų sodybos įsirengė bunkerį. Jį žinojome tik mes su seseria, nes jau ir partizanais ne visais pasitikėjome.

Prisimenu, buvo gruodžio 13 d., šeštadienis, oras gražus. Vyrai išėjo į Lipliūnų kaimą pas Oną Dūdienę. Ten su Dūdicnės dukra buvo atėjusi ir Juozo-Kadugio draugė Jadžė Kriukonytė iš Druskininkų.

Mes su seseria nakvojome pas Kazį Vaščilą. Rytą vos prašvitus pasigirdo prie Nemuno šūviai. Buvo aišku, kad rusai. Užėjome pas Petrą Sądecką. Jisėjo kinkyti arklio ir ruošėsi važiuoti perspėti. Mums bekalbant, pasigirdo šūviai ir Lipliūnuose. Greitai traukėmės į Gerdašių kaimą. Nakvojome pas Igną Prapiestį. Nieko nežinojome, kas nutiko. Tik kitą dieną atėjo verkdamas mama ir pasakė, kad ant Nemuno kranto žuvo mūsų Juozas-Kadugys, o Lipliūnų kaime - būrio vadas Jurgis Ptauskas-Liepa, Kostui Treigiui-Šturmui ir Jonui Navickui-Šernui pasisekė pabėgti. Tai buvo gruodžio 14 d., sekmadienis.

To tragiško įvykio išvakarėse iš nakties pasnigo. Kadugys merginą palydėjo iki Nemuno, atrakino valtį ir ji plaukė, o enkavedistai jau laukė ir iš anos pusės Nemuno Kadugį nušovė. Paskui Lipliūnų kaime apsupo ir kitus partizanus, kur žuvo būrio vadas Jurgis-Liepa. Tai buvo Jadžės Kriukonytės išdavystės aukos. Netekome ir kito brolio.

Nuėjusios ant Nemuno kranto radome tik kruviną sniegą... Pasiėmiau saujon sniego - toks buvo paskutinis atsisveikinimas su mylimu broliu.

Pradėjo sklisti kalbos, kad veš žmonės. Su seseria Janina išvažiavome į kitus kaimus. Aš - į Lipliūnų k. pas Petrą Sądecką. Jų šeima buvo mūsų globėja, mūsų kelio galas. Mama liko Diržų kaime, arčiau namų, nes dar turėjo karvę. Gruodžio 19 d. rytą, kai parėjo pašerti karvės, atvažiavo ir jos vežti.

Nelaimingais 1947 metais netekome dviejų brolių ir mamos. Šv.Kalėdas ir Naujuosius metus šventėme po vieną. Gerdašių kaime valgiau Kūčias pas Igną Prapiestį. Liūdnos buvo Kūčios ir šv.Kalėdos. Kalėdų antrą dienąėjau į Diržų kaimą ir klausinėjau apie mamą. Sutikau keliu važiuojant žmones, kurie man pasakė, kad pro Diržus eina rusai. Tada užėjau pamiškėje pas Bolių Treigį, ten pernakvojau ir rytą nuėjau pas savo globėjus - Antano Jaskelevičiaus šeimą. Labai daug mums padėjo Kosto Sadausko, Kazio Vaščilos šeimos, Marijona Mizarienė. Daug buvo gerų žmonių, visų čia neišvardysi.

Žuvus Liepai, Kostas Treigys-Šturmas buvo būrio vadu iki savo žūties 1949 m. lapkričio 12 d. Būrį maistu labai rėmė Antano Prapiesčio šeima iš Diržų k.

1948 m. sausis. Naujieji metai. Gyvenau Diržų k. pas Jaskelevičius. Laučiau iš mamos laiško. Apie pusę sausio gavau laišką, kad nuvežta į Tiurnės r. Siunčiau siuntinius, rašiau laiškus.

Žiemą glausdavausi arba Lipliūnų k. pas Sadeckus, arba Gerdašių k. pas Prapiesčius. Pavasarį vėl susitikome visi trys Diržų kaime. Daugiausia miegodavome miške palapinėje. Miškas vasarą buvo geriausias prieglobstis, nors kartais reikėdavo bėgti ir iš jo. Jau ne daug liko partizanų. Jie tik gynėsi užpulti. Vasarą vis siunčiau mamai siuntinius, geri žmonės padėjo visokiais produktais. Džiaugiausi broliu Šturmu, kuris parėjęs dainuodavo:

*Taip tyliai banguoja gyvenimas mano,
Nebėr man linksmy valandų.
Gyvenimo rūmas gal amžiams sugriuvo -
Aš vienas likau be draugų.*

*O motina, motina, mano brangioji,
Už nemigo tavo naktis...
Nebėra vietos tavo sodyboj,
Tu amžiams praverksi akis.*

*Dabar sužinojau, ko rūtos daržely
Kas rytą pravirksta rasa.
Ko jauna seselė gegužės kalnely
Takelį numynė basa.*

*Lai žydi, žaliuoja daržely bijūnai,
Nebodami vėtrų audrų.
Lietuvis kentėti ir vargti papratęs
Ir mirti nuo priešo skriaudų.*

Tai buvo mano paskutinė vasara džiaugtis laisve, padėti mamai, parti-

zanams, vaikščioti po savo krašto miškus.

Palikau geruosius žmones, pas kuriuos daug gyvenau. Palikau savo brolių Šturmą, savo tėvelį, sesutę ir mylimą Tėvynę Lietuvą. Taip jau buvo Aukščiausiojo paskirta, toks jau mano likimas, kaip sakydavo mano brolis Dofas - nuo savo likimo nepabėgsi.

Rugsėjo 8 d. sesuo iš vakaro išėjo į atlaidus pas gimines į Kapčiamiestį. Aš pasilikau prie namų. Naktį miegojau miške stovykloje, o dieną sugrižo partizanai, bet juos atsekė rusai iš Krivonių kaimo. Kai rusai pasirodydavo, per kaimus ėjo krivulė - viens kitam nešė, bet Bubnelio šeima iš Diržų k. ją sulaikė. Nieko nežinodama, grįžusi namo išviriau valgio ir atgal. Stovykloje partizanų neradau, jie buvo pasitraukę. Supratau, kad kažkas negerai. Eidama atgal, išgirdau: "Stok!" Bėgau, bet čekistai nešaudė, tik pasiviję liepė vesti pas partizanus. Vaikščiojau aplinkui ir sakiau, kad nerandu.

Mane išlaikė miške dvi paras. Sulaikyta silpnaprotė Sadauskienė kalbėjo viską, ką matė, kur aš ėjau, ką nešiau. Ją paleido, o mane išvežė į Leipalingį. Uždarė į stribų landynę. Prasidėjo tardymas. Daužė stribai, dėjo tarp pirštų šovinius ir spaudė. Valgyti niekas neatnešė, nes visi bijojo. Po kelių dienų išvežė į Lazdijų kalėjimą. Kameroje viena išbuva apie du mėnesius. Kartą siuntinį atnešė mano geroji globėja Ona Sadeckienė.

Tardytojas buvo rusas, o vertėjas stribas. Tardė naktimis. Tik sutemsta, skamba raktai, visus veda į antrąjį aukštą. Pralaiko iki pusės nakties. Nieko nepasakai - bet vis rašo, rašo ir suplėšo. Kai nieko neišgavo, perdavė kitam. Vieną naktį stribas užspaudė burną, kad nerėkčiau, o tardytojas su gumine lazda mušė, kad išduočiau bunkerį ir pasakyčiau, pas ką užaina partizanai. Aš viską iškentėjau, nieko neišdaviau.

Lapkričio pabaigoje išvežė į Marijampolės kalėjimą. Kameroje radau porą marijampoliečių. Atsigavau. Jos dažnai gaudavo siuntinių, duonos netrūko. Man irgi Ona Sadeckienė, kuriai esu dėkinga visą gyvenimą, atvežė siuntinį.

Kameroje kartu kalėjome su Ažuolaitiene, seserimis Aldona ir Birute Žemaitytėmis, Aksavera Palaitiene, Gustaityte. Nieko nebijojome, daugiau netardė, tik laukėme teismo. Per kratą atėmė rožančius, tad pasidarėme iš duonos. Gyvenome be peilio, be šakutės, be stiklinio indo. Vakaraus melsdavomės. 1948 m. Kūčias šventėme kameroje. Buvo liūdna, nes neži-

nojaus, kas darosi tėviškėje. Marijampolietės gaudavo žąsies plunksna rašytą laiškėlį, įkištą į bulvę - vadindavo ją "Meiliuke".

Greitai prabėgo gruodis ir sausis. 1949 m. vasario mėn. viršininkas paskelbė, kad Maskvos OSO esu nuteista dešimčiai metų. Iš kameros nuvedė į vienutę. Po 3 dienų - vasario 8 d. - išvarė į stotį. Vežė į Vilnių, paskui į Maskvą. Taip vasario mėnesį atsisveikinau su Lietuva.

Maskvoje nuvarė į pirtį, daiktus liepė pasidėti į sandėlį, kad nepavogtų. Iš pradžių nuvedė į kriminalistų, o vėliau į politinių kamerą.

Kovo 1 d. pajudėjom į šiaurę, vežė vagonais su grotomis. Gaudavome žalios sūdytos žuvies ir šalto vandens, retai kada šilto. Važiavome 18 dienų.

Kovo 18 d. atsidūrėme Intos paskirstymo punkte. Atskyrė politinius nuo kriminalinių. Tai buvo griežto režimo lageris. Laiškai - du per metus ir tie patys tikrinami. Labai nusiminėme.

Iš ten nuvežė į moterų lagerį 3-ią lagpunktą. Barake radau daug lietuvių. Su Stase Masiliūnaite patekau į rusės pravardžiuojamos Bosavos brigadą. Buvo viena ir latvių brigada. Kurį laiką už zonos nevarė. Nešiojome smėlį zonoj iš vienos vietos į kitą. Į valgyklą vedė brigadomis, aptarnaudavo brigadininke. Gavome didelius batus, tamsias vienodas sukneles, savom vilkėti neleido. Žiemai išdavė vatines kelnės.

Kitoje brigadoje sutikau ir daugiau lietuvių: buvusią partizanę žemaitę Liuciją Valančiūtę, Marytę Gojytę, Stefą Gasiulytę, Birutę Bučinkaitę ir kitas, kurių pavardes pamiršau.

Kartais, kai plaudavome kareivinėse grindis, gaudavome kareiviškos košės. Ėjome į sandėlį bulvių, svogūnų, česnakų, burokų. Ten ant pečiaus prisikepdavome bulvių, burokų, tai mums buvo "Velykos". Eidamos namo, prisidėdavome į batus po padais, nes prie vartų krėsdavo. Sekmadieniais, kai nevarydavo į darbą, virdavome. Duonos norma - 300 g ryte ir per pietus, vakare - 200 g. Ryte gaudavome gabaliuką žuvies (silkės ar kilkės), porą šaukštų miežinių ar avižinių kruopų košės. Per pietus kruopų sriuba, barščiai ar žalių kopūstų lapų, du šaukštai košės vakarienei. Mums, aišku, buvo mažai. Darbe išlaikydavo 10 valandų. Svajodavome apie dieną, kai ant stalo gulės kepalas duonos ir valgysime, kiek norėsime. Gerai, kad mano globėja Ona Sadeckienė atsiuntė siuntinį.

Vasarą nebūdavo nakties - diena ir diena, saulė tik nusileidžia ir vėl

pateka. Žiemą būdavo tik naktis. Aplinkui tundra - amžino išalo žemė. Vasarą paviršius atsileidžia, o giliau, kai reikia duobę pakasti, ją tenka kirste iškirsti. Sniego daug, šalčiai baisūs. Žiemą daugiausia kasdavome sniegą arba plaudavome grindis po remonto.

Kūčias šventėme visos bendrai, susėdusios ant gultų. Visos pasidalijome vieną atsiųstą plotkelę.

O blakių blakių! Milijonai... Kūnas kaip dilgėlėm iškapotas. Žiurkės per galvas naktimis ėjo, spinteles kilnojo, nors jos tuščios buvo.

Draugiškai sutarėme su ukrainietėmis, ir rusės politinės buvo kultūringos, nesikeikė, mūsų neskundė.

1950 m. pavasarį išvežė į Komijos sritį Abežę (200 km iki Vorkutos). Palikau savo geras drauges: Janę Vengrienę, Valę Kulbytę, Liuciją Valančiūtę, Aksaverą Gustaitytę, Stefą Gasiulytę ir daug kitų, kurių ir pavardžių neprisimenu. Visos išlydėjo, atsisveikinome, nes buvome kaip seserys - sunku buvo skirtis.

Vėl nauja vieta, kitos brigados. Ir čia dirbome visokius darbus: plovėme grindis, tvarkėme iš vagonų iškrautus medžius, perrinkinėjome daržoves sandėly. Vaikščiojome su numeriais ant visų viršutinių rūbų nugarų. Mano numeris - P-465.

Už zonos vesdavo du sargybiniai. Po penkis susikabindavome rankomis, jei žengsi žingsnį į šoną - šaus. Kartais sutikdavome vyrus, einančius į darbą. Norėdamos sužinoti, ar yra lietuvių, lietuviškai pasisveikindavome. Prižiūrėtojai rėkdavo, kaip šunis suklupdydavo. Žmonių buvo pilni barakai. Nakčiai barakus užrakindavo.

Gyvenome apverti spygliuota tvora, kad nepralįsdavo nei šuo, nei katė, o vėliau dar apkalė lentomis, kad nieko nematytume. Vietiniai gyventojai, maži žmogeliai, apsirengę elnių kailiais, važinėjo elniais arba pasikinkę dvejetą šunų. Prie lagerio buvo kareivinės. Vienais metais buvo privežta daug lietuvių, kurie vakarais dainuodavo partizanų dainas.

Pusę metų dirbau kariškoje skalbykloje. Darbas sunkus, be jokių patogumų. Dirbome dvi lietuvės, kitos ukrainietės.

Vėliau zonoje įsikūrė artelė, atsidarė siuvinėjimo, mezgimo ir kiti skyriai. Mokėjau gražiai megzti, tad mane priėmė. Tenai dirbo daug lietuvių, esčių, ukrainiečių. Siuvykloje dirbo, pamenu, Bastienė, Šimkienė, Jakubonienė, mezgimo skyriuje - Zosė Kubilavičiūtė, Birutė Kučinskaitė ir

Saliute (pavardės neprisimenu). Siuvinėjimo skyriuje dirbo Lozoraitienė. Prie kilimų dirbo irgi kelios lietuvaitės, iš kurių prisimenu tik Marytę Vepšaitę.

Siuvyklos, siuvinėjimo ir mezgimo vedėja buvo rusė Katerina Litvinova, kilimų - Dovydova. Jos eidavo už zonos, priimdavo užsakymus, parnešdavo senų megztinių, šilkinų kojinių kilimams, senų vilninių rūbų, kuriuos senutės ardydavo, dažydavo, o mes megzdavome iš plonų siūlų gražius kiauraraščius megztinius, ilgus šalikus, skaras, iš naujų siūlų tinklius-maišelius, kitos siuvinėjo ant jų gėles. Kilimus išaušdavo labai gražius. Dirbome dviem pamainomis - dieną ir naktį. Artelėje buvo lengviau dirbti - nereikėjo šalti ir darbas nesunkus.

Gyvenome visos draugiškai. Nė jokia tauta nebuvo tokia vieninga kaip mūsų. Susirgusia rūpinomės kaip savo šeimos nariu. Tokios vienybės laisvėje nebuvo. Taigi, pasak V.Kudirkos, "gražu buvo matyti lietuvių būrelį, kurie tarp svetimųjų vienybę palaiko".

Tik lagerio viršininką turėjom blogą, jis neleido iš valgyklos parsinešti duonos. Turėjome slėpti.

Po Stalino mirties pamažu pradėjo gerėti gyvenimas. Buvo galima rašyti po du laiškus per mėnesį, nuėmė numerius, nerakino barakų. Kadangi negaudavome daržovių, nusilpome, pradėjome sirgti. Iš pradžių trūko maisto, vėliau duona buvo nenormuota, bet netekome apetito. Duonos buvo surinkta nuo stalų pilni kampai. Susirūpino ir valdžia. Virė eglių šakas ir liepė gerti. Per pietus davė po du žirniukus vitamino C, mielių.

Vėliau rašėme lietuviškai laiškus, kiek norėjome, jų necenzūravo. Už darbą gaudavom per mėnesį po 10-20 rublių. Megzdavome rusėms kalinėms megztinius ir užsidirbdavome kokį rublį.

Artelėje dirbome iki 1954 m. rudens. Gavau iš tėvelio laišką. Rašė jau iš Rusijos, kad jį išvežė 1953 m. kovo 25 d. Tai buvo paskutinis vežimas. Norėjo vežti į invalidų namus, bet jis nevažiavo. Įsidarbino stalių dirbtuvėje, pasiėmė iš invalidų namų mamą. Taip gyveno iki 1956 m., kol išleido namo.

1954 m. rudenį susirgau ir atsiguliau į ligoninę. Doktorė buvo rusė, o seselė lietuvė Bronė Rasimavičiūtė. Ligoninėje irgi mezgiau. Taupiau, kad grįžusi namo turėčiau pradžiai gyvenimo. Ligoninėje gulėjo Stasė Juknevičiūtė, Genė Kraptavičiūtė, Sendžiukienė, Marytė Andriukaitienė, Stasė

Matuliauskienė, Zosė Juškaitė, kitų dviejų pavardžių neprisimenu. Dažnai kalbėdavome apie savo vargus, bet dar labiau vargo tie, kurie pakliuvo į lagerius 1941, 1944 ir 1945 metais.

Paskutiniaisiais metais leido išeiti už zonos be sargybos. 1956 m. pavasarį atvažiavo iš Maskvos komisija. Pradėjo išleidinėti į namus. 1956 m. birželio 30 d. ir aš palikau Abežę, kur išgyvenau 6 metus. Atsisveikinau su draugėmis. Kartu išvažiavo kelios lietuvės. Gavome po 100 rublių kelionei. Važiavome ir netikėjome, kad į Lietuvą važiuojame. Prieš išvažiuodama gavau tėvų laišką, iš kurio sužinojau, kad jie jau namuose - grįžo birželio 22 d.

Liepos 7 d. jau buvome Vilniuje. Iš Vilniaus - į Druskininkus. Iš Druskininkų parėjau namo, radau tėvus, seserį. Sesuo buvo ištekėjusi, augino du berniukus.

Grįžusi į Lietuvą, pamačiau, kaip viskas pasikeitė. O labiausiai žmonės. Grįžę buvome "banditų šeima". Tėvams nedavė pensijų, nes jų vaikai - "liaudies priešai", bet pragyvenome, prasimaitinome.

Miškų ūkis davė po 50 arų žemės, o nuolatiniais miško darbininkams po 60. Nuolatiniai darbininkai laikė arklius - taip buvo lengviau dirbti žemę. Aš buvau sezoninė darbininkė. Pavasarį sodinome pušaites, beržus ir krūmus, sėjome daigus, vasarą ravėjome daigynus, rudenį vėl sodinome. Sezoniniams darbininkams nedavė nei pievų, nei malkų nusipirkti - viskas tik nuolatiniais darbininkams. Laikėme karvę, porą paršų, mezgiau, uogavau ir vežiau į Druskininkų turgų. Taip gyvenome su tėvais iki 1967 m. 1967 m. kovo 26 d. - per savo gimimo dieną, o tais metais ir per Velykas mirė tėvas. Jam buvo 78-eri. Likome su mama. Mama mirė 1972 m. sausio 20 d. Palaidojome Gerdašių kapinėse. Sesuo Janina gyveno Diržų kaime. Ji - mūsų jauniausia - buvo visas mano turtas, paguoda ir viltis. Lankėme viena kitą ir tikėjaisi senatvėje pas ją prisiglausti, pabaigti savo vargingą gyvenimą, bet, deja, ir jos netekau - susirgusi kraujo vėžiu mirė 1980 m. vasario 22 d. Liko 2 sūnūs, 2 anūkai. Man liko tik kapų lankymas. Visus išlydėjau, apverčiau - toks mano likimas...

Prisimenu daug Dzūkijos partizanų sukurtų dainų.

*Ir sužaliavo prie seno kryžiaus
Šakotos liepos ir klevai,*

*O mes išėjom laisvės parnešti -
Kodėl negrižtam taip ilgai?
Krauju aplaistėm žalius dirvonus,
Granito gatves ir laukus.
Brangus broleli, miela sesute,
Kai rasi kaulus mūs mieste,
Statykit kryžius, sodinkit rūtas,
Žinok, už laisvę žuvom mes.*

*Sudie, motule, tu brangioji,
Sudie, motule, amžinai.
Gal jau negrišiu aš pas tave -
Nei aš, nei tu to nežinai.*

*Kai mano kraujas laistys gatvę,
Tai tu, motule, neraudok
Žinok kad kraujas yr pralietas
Už brangią žemę Lietuvos.*

*O kai gulėsiu aš ant gatvės,
Bus daugel, daugel pajuokos,
O kai gailėsies tu sūnelio,
Tave Dievulis bepaguos.*

*O kai ateis pavasarėlis,
Raiba gegutė užkukuos.
Žinok motule, kad aš žuvęs
Lietuvos ošiančiuos miškuos.*

*O jei sugrišiu nepražuvęs,
Laimėjęs kovą su daina.
Tada, motule, vėl dainuosim,
Nes jau bus laisva Lietuva!*

*Ko nuliūdai, jauna seserėle,
Kam perlai padabino akis?
Ar tau gaila žaliosios vasarėlės,
Ar pavasario laukia širdis?*

*Ne pavasario laukia širdužė,
Ne gėlelių nuo pievų margų.
Tėviškėlėj dar viesulas užia,
Ak, Dievuli, sunku ir bangu.*

*Baisus tironas spaudžia mūs šalį,
Brančią šalį mielos Lietuvos.
Širdis skausmo pakelti negali
Ir negali pakelti skriaudos.*

*Jau daug ašarėlių išliejo
Motinėlės, netekę sūnų.
Jie kovot už Tėvynę išėjo,
Laisvės gint nuo baisių kraugerių.*

*Jaunas galvas be laiko padėjo
Lyg giružės žali qžuolai.
Palaužti šiauraus rytmečio vėjo
Žūsta mūsų jauni sakalai.*

*Todėl liūdi jauna seserėlė,
Todėl verkia motulė sena -
Trečią kartą žydės jau gėlelės,
O Tėvynė dar nelaisva.*

*Tu išėjai pageltus lapams,
Ruduo už lango verkė jau.
Ir vyto gėlės paskutinės-
Sudie, sudie kalbėjo tau.*

*Žiaurių kautynių daug laimėjai,
Pirmas per ugnį išėjai.
Šypsojos meilė pakelėse,
Lenkėsi tėviškės klevai.*

*Jau du pavasariai praėjo,
Vasaros kloniais nuskubės.
Išnyko laimė žydram toly,
Paliko tau niūrius kapus.*

*Trečiam pavasariui atėjus,
Su viltim laisvė taip arti.
Ištryško kraujas iš krūtinės-
Kodėl dalia tokia sunki?*

*Veltui lauks tavęs grįžtant sodžius,
Linguos žilvičiai papievėję.
Tavo minčių išaustos dainos
Plačiai skrajos melsvoj erdvėj.*

*Sudie, Tėvyne numylėta,
Sudie, Tėvyne, ir viltis.
Jau baigias jėgos man kovoti
Ir sužeista mano širdis.*

*Sudie, laukai šalies gimtosios,
Sudie, takai, kuriais ėjau.
Jau baigias jėgos man kovoti,
Krūtinė plaka vis tyliau. (...)*

AMŽINA ŠLOVĖ DIDVYRIAMS!

"Laisvės kovų archyvo" 20 tome publikuotas Bonifaco Ulevičiaus straipsnis "Jos mylėjo Tėvynę", kuriame, remdamasis archyvine medžiaga, aprašo 1949 06 26 Albinos Bunevičiūtės-Aušrelės ir Jono Valatkos-Kardo įvykdytą mirties bausmę Prienų vls. ispolkomo pirmininko pavaduotojui Pranui Kazlauskui. Man, buvusiam šių įvykių tiesioginiam dalyviui, skaitant šį straipsnį paaiškėjo daug faktų apie šią užduotį. Šiandien galime didžiuotis Albina Bunevičiūte-Aušrele, kuri, nenorėdama išduoti laisvės kovotojų, tardytojų kabinetuose sukūrė legendą, pati save pasmerkdamą mirčiai, kuri budelių teismo buvo įvykdyta 1950 10 04 Vilniuje. 1951 m. kalint Kauno saugumo kameroje, tardymo metu nebuvo užduotas nė vienas klausimas apie žiauraus komunisto, komunistinių kovų Ispanijoje dalyvio Prano Kazlausko mirtį. Tik po daugelio metų, praleistų ypatingojo režimo lageriuose, išgyvenus sunkius "liaudies priešu" pažymėtus laikus Tėvynėje ir sulaukus jos laisvės, pavyko sužinoti apie Kardą, bebaimę kovotoją Albiną Bunevičiūtę, kuri, prisiėmusi visą kaltę sau, žuvo pačiame žydėjime, būdama vos dvidešimties metų. Gerbiamo B. Ulevičiaus, Tauro apygardos, Geležinio Vilko rinktinės archyvų tyrinėtojo, dėka sužinojome, kaip jauni žmonės žuvo MGB kalėjimuose, prisiėdami kitų kaltę sau.

Žemiau pateikiu ištrauką išspaudai paruoštos knygos "Ne veltui kovota". Tai tikri faktai apie jaunimo žygius, atliktus prieš penkiasdešimt metų.

JIS ĖJO MIRTĮ

Vieną dieną ryšininkė perdavė laiškėlį. Jame DLK Gedimino tėvūnijos vado buvo nurodyta susitikimo data, vieta ir laikas. Susitikimas buvo būtinas. Kitą dieną - tai buvo šeštadienis - iškeliavau. Turėjau būti vietoje nustatytu laiku, kad "banditams" (taip juokais save vadino partizanai) nereikėtų laukti. Popietė buvo saulėta, danguje nė debesėlio. Atėjus į nurodytą vietą, netrukus pasirodė tėvūnijos vadas Anupras. Jis liepė truputį palaukti, iš karto išpėjęs, kad užduotis bus labai svarbi, sudėtinga. Laukiau neilgai. Atėjo trise - Anupras, Žilvinas ir dar vienas

man nepažįstamas vyras, apsilkęs civiliais drabužiais. Susėdome prie pušies ir Anupras išaiškino užduotį: "Kardas eis kartu su tavim į Prienus ir įvykdys mirties nuosprendį Prienų saugumo viršininkui Gavėdai-Pypkei." (Pypkės pravardę miestelio žmonės davė todėl, kad jis visuomet laikė dantyse įsikandęs pypkę.) "Jūsų organizacija to atlikti negali, nes jis vakarais ir naktimis nevaikšto, todėl nuosprendį reikės įvykdyti dieną. Tavo užduotis: tau žinomais nepavojingais keliais nuvesti Kardą į Prienus. Apnakvydinti ir vykdyti visus jo įsakymus. Jūs su Kardu turėsite surasti Pypkę. Kardas atliks visa kita."

- Tai labai pavojinga ir šansai išlikti gyvam lygūs nuliui.

- Ką padarysi, - atsakė tėvūnijos vadas, - bet kažkas turi tai padaryti. Jūsų dešifruoti mes negalime, nes esate mums labai reikalingi.

Pasižiūrėjau į Kardą, mirtininką, kamikadzę. Tai buvo nedidelio ūgio, kresnas, apie 30 metų vyriškis, apsilkęs namų darbo švarku ir kelnėmis, užleistomis ant batelių. Jo šviesūs į viršų sušukuoti plaukai judėjo nuo vėjo.

- Užduotis aiški, padarysiu viską, kas reikalinga. Galime eiti? - paklausiau.

-Eikite!

Kardas paprašė palaukti kelias minutes - norįs persivilkti švariais baltiniais.

"Taip, reikia pasikeisti apatinius baltinius švariais, nes tikriausiai jie bus tavo įkapėmis, mielas žmogau, - pagalvojau. - Juk mes eisime į pačią stribų, enkavedistų ir kariškių irštą". O išgirdę bent šūvį miestelyje, stribai kaip mat užblokuos visus išėjimus, o tada tik atsitiktinumas gali išgelbėti drąsuočio gyvybę. Sagstydamasis švarką atėjo Kardas. Žilvinas jo paklausė:

- Kaip ginklas?

- Garantuotas, - pasakė Kardas iš kelnų kišenės traukdamas voikišką parabelį. Nieko nesakydamas Žilvinas ištraukė savo parabelį ir padavė:

- Imk, taip pat garantuotas, su dviem jausiesi saugiau.

Čia priėję kiti partizanai stipriai vyriškai apkabino Kardą ir pabučiavo, tikriausiai galvodami, jog jį mato paskutinį kartą. Priėję prie mėsos, paspaudė ranką, palinkėjo geros kloties ir mes išėjome.

Einant Kardui pasakiau, kad jis atsiliktų nuo manęs 50-100 metrų - jeigu sustabdytų sribai ar čekistai, jis galėtų staigiai dingti jiems iš akių. Aš gi turėjau gerus dokumentus ir daugelis miestelio sribų mane pažinojo. Ėjome skubėdami, nes pradėjo temti. Tamsoje sribai ir enkavedistai paprastai dar budriau stebėdavo apylinkes, bet mes laimingai praejome pro kareivines ir, kad nereikėtų eiti miestelio gatvėmis, pasukome į panemunę. Ten vingiuotu takeliu, sparčiai žengdami, jau suteimus pasiekėme mano namus. Sėsersims Nataliukei ir Matildukei liepiau nieko neklausinėti ir, jei turi, duoti pavalgyti. Tėvukui pasakiau, kad šiandien pas mus nakvos mano geras pažįstamas. Uždengęs antklodėmis langus, uždegiau šviesą. Pavalgius Kardas, įsitikinęs, kad be mudviejų daugiau nieko kambaryje nėra, pašnibždomis pasakė, kad norėtų nueiti į bažnyčią, priėti išpažinties ir komunijos. Pažadėjau jį palydėti.

Rytą anksti Kardas jau buvo atsikėles. Atnešiau jam tėvo skutimosi įrankius. Nusiskutęs ir nusiprausęs išėjome į bažnyčią. Beeinant Kardas pasakė, kad 12 valandą sutartoje vietoje jis turi susitikti su savo pagalbininke. Vedžiau gatvelėmis, kuriose būtų gerai matyti, jeigu kas sektų. Bažnyčioje sustojome prie durų. Atidžiai apžvelgiau žmones ir, nepastebėjęs nieko įtartino, atsisėdau į suolą netoli klausyklos, kurioje kunigas jau klausė išpažinčių. Kardas klūpodamas laukė eilutėje. Aš stebėjau visus įeinančius ir išėinančius iš bažnyčios žmones, mat gerai pažinojau visus miestelio gyventojus, o tokį ankstų rytą į bažnyčią iš kaimų žmonės dar nebuvo suvažiavę. Atlikęs išpažintį, Kardas atsiklaupė prie mano suolo ir susikaupęs meldėsi. Išklausėme šv.Mišias, jis priėmė komuniją.

Išėjus iš bažnyčios, jis man davė suprasti, kad eina savais keliais. Aš nuėjau namo. Gerokai po 12 valandos pamačiau Kardą einant su jauna mergina alksniais apaugusio kalno link. Per langą mačiau, kaip jiedu susėdę po beržu kažką ilgai kalbėjosi. Jiems grįžtant pro mano namų, išėjęs lyg netyčia susitikau su jais. Mergina buvo jauna, gražiomis giliomis akimis. Ji man pasakė savo vardą ar slapyvardį, deja, atmintis jo neišsaugojo. Visi trys ėjome šnekėdamiesi, juokaudami - iš šalies žiūrint atrodė, kad eina trys jauni, nerūpestingi žmonės. Netoli miesto sodo pamačiau Prienų partorgą su žmona. Jis daug pasidarbovo žudant nekaltus lietuvius bei tremiant juos į Sibirą mirčiai. Žmonės

pasakojo, kad kai trėmė jo seserį ir jo paprašė ją išgelbėti, jis pareiškė, jog nekaltų žmonių tarybinė valdžia į Sibirą netremia. Prasilenkdamas su jais, pasisukau į šoną, kad manęs nepažintų, ir tik paskui pasakiau Kardui, kas čia buvo. "Tada mes veikiame!" - pasakė Kardas ir abudu nusekė paskui juos, o aš, padaręs didelį lanką, sugrįžau namo. Jau kieme išgirdau kelis šūvius - Geležinio Vilko rinktinės, Gedimino tėvūnijos vado užduotis buvo įvykdyta, tiesa, nušautas buvo ne Pypkė, bet kitas budelis.

Netrukus Prienuose išgirdau dainą:

*Numirė Kazlauskas
kaip ne visas svietas -
vienoj rankoj kriukis,
kitoj pištalietas.*

Mat kariaudamas 16-oje sovietų divizijoje buvo sužeistas į koją ir vaikščiojo pasiremdamas lazda.

Grįžęs iš lagerių, Prienų rajono "Naujo gyvenimo" laikraštyje radau žinutę, kad Kazlauskui nuosprendį įvykdė (kaip ten rašė, "iš pasalų nušovė") "banditas Kardas su bandite" (pavardės neprisimenu). Tik dabar iš "Laisvės kovų archyvo" 20 tomo sužinojau, kad Kardas buvo Jonas Valatka, o mergina - Albina Bunevičiūtė-Aušrelė, vėliau Vilniuje nuteista mirties bausme.

VIRTO TELEFONO STULPAI

Buvo 1949 m. kovo mėnuo - trėmimų į Sibirą metas. Prienų gyventojai įbauginti, su nerimu žiūri į ateitį. "Jaunosios Lietuvos" pagrindinės organizacijos nariai susirinkome pasitarti, ką daryti, kad sribai, čekistai, aktyvistai nesijaustų padėties viešpačiais, kad žinotų, jog Lietuva gyva, Lietuva kovoja. Nusprendėme sunaikinti telefono ryšio liniją, jungiančią Prienus su Balbieriškiu ir Alytumi. Sutartą valandą po paltais apsijuosę pjūklais, užsikišę už kelnų diržų kirvius, susirinkome už miestelio pamiškėje ir reta vorele patraukėme Alytaus plento link. Jau po vidurnakčio. Miške tamsu, nors į akį durk. Vėliau, apsiratus akims su tamsa, žygiuoti pasidarė lengviau. Eidamas galvoju, kad šios akcijos nesuderinau su Dainavos apygardos partizana, todėl galime užėti ant jų

pasalos, o sunaikinę telefono ryšį, ar nepakenksime jiems vykdyti savų užduočių? Tiesa, buvome aptarę, kad esant ypatingoms sąlygoms veiksime savo nuožiūra. O ar gali būti ypatingesnės sąlygos, kai žmonės tremia į Sibirą? Et, kas bus, tas bus. Štai ir numatyta vieta - plento Prienai-Alytus posūkis, toliau apie kilometrą tiesaus kelio ir vėl posūkis. Pasiunčiu po vieną vaikiną į abi puses prie posūkių stebėti kelio ir pasirodžius mašinoms, kareiviams, sribams, žmonėms žibintuvėliais duoti ženklą. Tiesa, turėjome porą pistoletų, bet šiomis sąlygomis jie labiau tiko pagąsdinti negu apsiginti. Nieko nelaukdami griebėmės pjūklų ir greitai miško tylą sutrikdė jų gailios raudos. Nupjovus telefono stulpą, jis nenugriuvo, pasirodė, jog jį tvirtai laikė laidai. Tuo geriau, galime drąsiai dirbuotis - telefono stočių darbuotojai ir čekistai nepajus diversijos ir nepasiųs kareivių tikrinti, kur nutrūko ryšys. Nupjovę vieną stulpą, lenktyniaudami bėgame prie kito. Netrukus buvo išpjautas gana ilgas ruožas. Tada grįžę į vidurį, svėrėme nupjautą stulpą ir, nukėlę nuo "kelmo", panėšėme į šalį. Palengva pradėjo svirti visa telefono stulpų linija, bet ant žemės dar neatgulė, nes juos tvirtai laikė laidai, nuo įtempimo skambėję kaip gitaros stygos. Griebiau už izoliatorių, tikėdamasis savo svoriu nutraukti laidus, tačiau... pajutau rankoje skausmą, o stulpai paliko kyboti pasvirę. Tuomet kirviais įnirtingai pradėjome kapoti. Dirbome nuoširdžiai, prakaitas žliaugė veidais - reikėjo skubėti, nes kiekvienu momentu galėjo užklupti. Perkirtus paskutinį laidą, stulpai kaip driežai nušliaužė į abi puses, juos traukė griūdami žemėn ant laidų kyboję telefonstulpiai. Tik dabar pastebėjau, kad kairė ranka, kurią susižeidžiau į aštrią nudaužto izoliatoriaus briauną, kruvina. Greitai apsakau ranką nosine ir vėl tęsiau darbą. Po kelių minučių visame ruože gulėjo nupjauti stulpai, sudaužyti izoliatoriai ir susiraižę sukapotų laidų kamuoliai. Darbas baigtas. Po du, numatytomis iš anksto kryptimis, mėtydami pėdsakus, grįžome namo. Brėško... Širdyje buvo taip linksma - tegul žino okupantai ir jų pakalikai, kad pagrindis gyvas ir kova tęsiasi.

Rytą miestelyje pasklido kalbos, kad partizanai nuvertė visą Prienai-Alytaus ruožo telefono liniją.

1992 m. liepos 30 d. "Lietuvos Aide" (147 numeryje) straipsnyje "Didysis Sibiro kančių kelias" publikuotame Lietuvos TSR Valtybės saugumo ministro generolo leitenanto N.Gorlinskij 1949 m. kovo 4-6 d. rašte Nr.379 si perskaičiau, kad "Prienų apskrityje nupjauta 17 vietinio telefo-

no ryšio stulpų".

Ačiū generolui leitenentui, nes tik jo dėka sužinojau nupjautų stulpų skaičių, kadangi tada jų skaičiuoti neturėjome laiko.

Akcijoje dalyvavo: B.Vilkas, V.Vaitkevičius, P.Viršutis, A.Kižys, vėliau tapęs KGB agentu, aš ir kiti pagrindinės organizacijos nariai.

PRANAS KIŽYS-ŽEMČIŪGAS, PRANELIS, VILIUS

1947 m. Prienų gimnazijos žemesnėje klasėje mokėsi vidutinio ūgio, dailus, kresnas, juodais banguotais plaukais, visuomet tvarkingai apsirengęs vaikiną - Pranas Kižys. Visada linksmas, draugų ir draugių mėgėjas. Ne viena gimnazistė džiūvo dėl jo, tikėdamasi, kad kada nors taps jo išrinktąja, tačiau jis į visas žiūrėjo vienodai draugiškai. Mane su juo supažindino jo pusbrolis Antanas Kižys. Dažnai kalbėdamas su Pranu, girdėdavau jo pasisakymus apie okupan-



□ Pranas Kižys

tus, jų priespaudą, apie partizanus, jų sunkią ir garbingą kovą už Lietuvos laisvę. Dažnai mudu pagalvodavome, kad ir mums nederėtų likti nuošalyje. Kartą nusprendėme sukurti gimnazijoje pagrindinę organizaciją. Abu pradėjome dairytis į draugus ir rinktis tinkamus drąsius vyrukus, kurių ranka nesudrebės kovojant už Lietuvą, o atsidūrus čekistų naguose, jie tylės kaip žemė. Taigi subūrė, mūsų nuomone, tinkamus moksleivius, įkūrėme Prienų "Žiburio" gimnazijos pagrindinę organizaciją "Jaunoji Lietuva". Pageidavome, kad Pranas, pasirinkęs Žemčiūgo slapyvardį, imtųsi vadovauti būreliui, tačiau jis atsisakė, aiškindamasis, kad turi kitą svarbų darbą. Tik po daugelio metų KGB archyvuose radau do-

kumentus, liudijančius, kad jis buvo Juozo Lukšos-Skirmanto, Daumanto pusbrolis ir ryšininkas.

Kartą Pranelis paprašė apsilankyti pas jį kaime - Mogiškėse. Atvykus sužinojau, kad turėsiu garbės susipažinti su vienu partizanų vadovu, ką tik grįžusiu iš užsienio - Skirmantu. Jis prašė manęs nieko neklausinėti, nes jis pats pasakys viską, ką reikia. Besėdint kambaryje, įėjo juodas malonaus veido vaikinai. Pasisveikinęs paklausinėjo apie mūsų pagrindinę organizaciją, iš klausė mano pageidavimus, trumpai papasakojo apie užsienio lietuvių veiklą Lietuvos išlaisvinimo frontuose, parodė mažą pistoletą ir žvalgybai naudojamą mažytį fotoaparata. Kiek pasėdėjęs pasakė, kad sirgulioja, atsiprašė ir mus paliko.

Pranas daug prisidėjo mūsų organizacijos suklestėjimo, retkarčiais atgabendavo iš miško literatūros, kiek galėdamas, rėmė ginklais, pasakodavo apie miško brolius. Šaudė nuostabiai. Prisimenu, kartą išgėręs Prienų gimnazijos karinio parengimo mokytojas Motiejus Gudynas atėjo nešinas rusišku PPŠ automatu ir pasakė: jeigu kuris iš 20 žingsnių pataikys į palto sagą, kurią jis laikė rankoje, galės visus metus nelankyti karinio parengimo pamokų. Pranas panorą pamėginti.

Sagą prismeigėme prie gimnazijos pirties sienos, Gudynas atmatavo 20 žingsnių ir padavė Pranui automata. Kižys pradėjo taikytis. Mačiau, kaip nugalėtojo žvilgsniu šypsojosi Motiejus. Nuaidėjus šūviui pamatėme, kaip saga ištiškusi dinga nuo sienos.

Pranas dėl mums nežinomų priežasčių dažnai nebūdavo pamokose. Vieną dieną mane sutikęs pasakė, kad jam reikia skubiai dingti iš Prienų, bet reikalingas egzaminų pažymėjimas. Pasakiau, kad pažymėjimą gausiu, parašus padarysime, tik blogiau su gimnazijos antspaudu. Tačiau jis mane nuramino pasakęs, kad spaudą jam geras dėdė padarys be priekaištų, tik reikia gauti jo atspaudą. Pažymėjimą padarėme. Ir Pranas dinga. Ilgai nežinojome, kur jis, ir štai gaunu laišką Iš Klaipėdos. Rašo, kad gyvena su savo pussesere Janute Skučaite, mokosi Klaipėdos gimnazijoje, tačiau trūksta tokių gerų draugų.

1949 m. išvažiavau į Kauną studijuoti veterinarijos mokslų, galvodamas, kad su savo žiniomis tegaliu tik su gyvuliais dirbti, tačiau laikas parodė, kad turėjau visokiausių gabumų, kurių tuomet nežinojau.

Kartą Laisvės alėjoje sutikau Janutę su dailiu vaikinui. Matėsi, kad

abu labai laimingi. Pasisveikinome. Ji supažindino su savo simpatija, pasikalbėjome. Kartą viename laiške Pranas užsiminė, kad laiškuose nerašyčiau jokių slaptų dalykų, nes dažnai mano laiškus gauna atplėštus ar užklijuotus taip, jog matosi, kad jie buvo atplėšti. Jis įtarė, kad tą gali daryti arba Janutė, arba saugumas. Nieko nelaukdamas parašiau Pranui laišką, kur tarp kita ko pasakiau, kad Laisvės alėjoje sutikau girtą "kaip šiaučių" Janutės simpatiją, kuri vedė iš abiejų pusių įsikibę įtartino elgesio moterys. Praną perspėjau, kad šito nesakytų Janutei: jeigu ji neskaito Pranui adresuotų laiškų, tai nieko nesužinos apie mano apgaulę, o jei skaito, tuomet tegul kaltina save, o mudviem bus aišku, kas tai daro.

Praėjo keletas mėnesių ir neatsimenu kas man pranešė, kad Pranas sužeistas guli Kauno I tarybinėje ligoninėje. Nuėjęs aplankyti, radau šalia lovos sėdinčią Janutę. Pranas papasakojo, kad parvažiavęs į namus buvo išėjęs medžioti kiškių. Šaunant sprogo medžioklinio šautuvo vamzdis ir ties riešu sudraskė ranką. Gydytojai ją "sulopė" ir po savaitės kitos galės važiuoti namo. Pasėdėjome, pakalbėjome ir abu su Janute išėjome. Eidama Janutė man prisipažino, kad su jos meile viskas baigta, nes aš laiške parašiau matęs ją su girtom mergom. Paklausus, ar Pranas jai davė skaityti tą laišką, ji prisipažino pati paėmusi.

- Na, tai tuomet kaltink pati save. Aš tavo berno nemačiau akyse. Mudu su Pranu jautėme, kad kažkas skaito mano laiškus, todėl ir sugalvojau šią istoriją. Jei būtum neskaičiusi, būtum turėjusi neblogą vyrą, o dabar... kaltink save.

Liepos mėnesį kartu su Prano pusbroliu Antanu Kižiu, kilusiu iš Prienuų r., Giniūnų k., nuėjome į Mogiškes aplankyti Prano. Jo mamelė sutiko mus kaip savo vaikus, nuoširdžiai priėmė, pavaišino. Papasakojo apie savo dukrą, kuri iškentusi enkavedistų patyčias ir žiaurumus, nu-teista dešimčiai metų kalinėjimui speclageriuose.

Sodyba buvo 3-4 km nuo Išlaužo. Viskas liudijo, kad čia kadaise gyveno pasiturintys ūkininkai. Stovėjo neseniai surestas tvartas, klėtis, gražus gyvenamasis namas su didele seklyčia. Didžiausią įspūdį paliko sodas ir didžiulės šimtametės liepos.

Ilgai kalbėjome su Pranu apie pagrindžio darbus. Galiausiai jis nusivedė prie tvarto, nukėlė viršutinį storo medžio durų rėmą ir parodė jo viduje

iškauptuotas nišas, kuriose buvo įdėtas gerai suteptas rusiškas automatas PPŠ ir diskas su šoviniais. "Jeigu su manim kas nors, pasiimkite, pravers."

Deja... automatu pasinaudoti neteko. Kauno saugumo požemiuose gyniau Antaną Kižį, kad jis liktų laisvėje ir tęstų mūsų darbą. Todėl didžiausiai mano nuostabai, baigdamas bylą tardytojas Jarcevas paklausė, ar žinau kur Pranas Kižys laikė karišką automatą, kuriuo rengėsi žudyti tarybinius žmones. Kai pasakiau, kad nežinau, jis man pats pasakė, kad tvarto durų rėmo viršutinėje dalyje. Ir dar pasakė, kad yra žmonių, kurie gali patvirtinti, kad ir aš tai žinojau.

Taigi, Prano Kižio jie nepaėmė, jis nepasakė, aš nepasakiau, vadinasi, tai padarė draugas, kurį taip gyniau - Antanas Kižys. Ir tik dabar susivokiau, iš kur tardytojas netikėtai pakišdavo įvairiausių dalykų, apie kuriuos be manęs ir A.Kižio niekas nežinojo. Vėliau dar daugelis dalykų patvirtino, kad aš buvau teisus.

Jau kalėdamas Olžeraco speclageryje gavau iš Kazytės laišką. Ji rašė, kad Pranas Kižys-Pranelis Prienų miške kartu su kitais šešiais partizanais miegantys dviejų užverbuotų vokiečių buvo sušaudyti.

Jeigu 1945-1951 m. sribai, enkavedistai ir kariuomenė šukuodavo miškus ir kaimus, ieškodami partizanų, tai 1951-1956 m. atvykus iš Ukrainos Sokolovui, buvo stengiamasi užverbuoti visokiausio plauko perėjūnus informatoriais, vėliau agentais. Juos pervesdavo į nelegalią padėtį ir mėgindavo įdiegti į partizanų būrius ir tokiu būdu juos sunaikinti. Dažnai tuo tikslu naudodavo ir perverbuotus partizanų ryšininkus. Su jų pagalba specialiai paruošta degtine užmigdydavo partizanus idant paimtų juos gyvus, o vėliau, atitinkamai apdorojus ir sukūrus legendą, išleisdavo į miškus naikinti savo kovos draugų. Tokiu būdu buvo užverbuotas Ūkas-Patriotas, Šilavoto vls. gyventojas, ir Geisneris-Kaizeris, Vilkaviškio miesto gyventojas. Į šią veiklą buvo įtraukta ir Ūko žmona, sl. Kazlauskas. Tai buvo Lietuvos vokiečiai, iš pradžių užverbuoti sekti savo tėvynainių, o vėliau permesiti naikinti partizanų. Ilgai jiems nepavyko įsibrauti į miško brolių būrį, bet galiausiai jais patikėjo ir 1952 m. birželio 24 d. 8-9 valandą ryto šie KGB agentai Prienų miške sušaudė septynis miegančius partizanus. Žuvo Vytas Minkevičius-Spyglys, Vincas Bražinskas-Smauglys, Pranas Kižys-Vilius, Antanas Šalčius-Švedas, Albinas Banislauskas-Klajūnas, Vincas Novikas-Dėdė, Kostas Marčiulaitis-Slampa.



□ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės partizanai. I eilėje: Vincas Brašin-skas-Smauglys (ž.1952 06 24), rinktinės vadas Vytautas Menkevičius-Spyglys (ž.1952 06 24), Kazimieras Kurtinys-Ažuolas (ž.1952 01 31). Stovi: Vincas Navikas-Dėdė (ž.1952 06 24), Kazimieras Popiera-Gegužis (ž.1952 01 31), Sigitas Jankauskas-Keleivis (ž.1952 06 16), Klemensas Marčiulaitis-Karaliūnas (ž.1952 05 31), Albinas Banislauskas-Klajūnas (ž.1952 06 24), Pranas Kižys-Pranelis (ž.1952 06 24)

Kaip rašo Prienų rajono MGB viršininkas mjr.Kosinov 1953 m. birželio 30 d. Nr.2001/1 rašte: "Agentai, įsitikinę, kad banditai užmušti, paėmė pistoletus ir vertingus daiktus - laikrodžius. Po to Patriotas, atvykęs į Prienus į slaptą butą, pranešė, o agentas Kaizeris liko saugoti lavonų. Kad užšifruotų agentus prieš gyventojus ir banditus, į lavonų buvimo vietą buvo pasiųsta kariuomenė, kur Prienų miške buvo inscenizuota šaudymas ir banditų paieškos kaimuose ir miške. Banditų paieškos vyko 2 paras, pakartotinai 1952 m. birželio 27 d."

Taip baigė savo trumpą gyvenimą mano geras draugas, pagrindininkas, partizanas Pranas Kižys-Žemčiūgas, Pranelis, Vilius. Jam tada buvo tik dvidešimt dveji metai.

PAKAUNĖS PARTIZANAI



□ Pijus Krušinskas Balchašo la-
gerio statybose. 1954 m. vasa-
ra, Kazachstanas

1944 m. Suvalkijos krašto Kazlų Rūdos miškai ruošėsi priimti į savo prieglobstį pasitraukiančius nuo rusų teroro Lietuvos vyrus. Šiuose miškuose dar buvo besislapstančių P.Plechavičiaus rinktinės dalinių vyrų.

1944 m. rugsėjo 1 d. rusai paskelbė mobilizaciją į Raudonąją armiją. Tik maža dalis vyrų pakluso šiam įsakymui. Rugsėjo 15 d. buvo suruoštos masinės gaudynės, kurias vykdė pasieniečių daliniai, liaudyje vadina mi žaliakepuriais. Po šių gaudynių teko visiems šaukiamojo amžiaus vyrams ieškoti prieglobsčio - namuose ar miškuose. Kas ga-

lėjo valdyti ginklą, pasitraukė į Kazlų Rūdos miškus ir juose ar aplink juos išsidėsčiusius kaimus - Krušinskų, Naudžių, Agurkiškių, Runkių, Kajaukų, Papilvės, toliau Jūrę, Kazlų Rūdą, Višakio Rūdą, Jankus, Šiulius, Braziūkus, Lekėčius, Kluoniškes, Knediškes, Ežerėlį, Girininkus ir kitus. Kaimų ir aplinkinių vietovių vyrams pavieniui slapstyti buvo sunku. Tarp šių vyrų buvo tarnavusių Lietuvos kariuomenėje, žinojusių karinę taktiką ir galėjusių rengti partizaninio pasipriešinimo būrius.

Artėjo 1944-1945 m. žiema. Iš kilo žiemojimo problema. Namų slėptuvėse buvo labai nesaugu, o be to, pavojinga šeimoms. Krušinskų, Girininkų ir kitų kaimų apylinkėse aktyviai veikė Stasys Jakštas (vėliau gavęs Katino slapyvardį). Jis organizavo besislapstančius vyrus burtis į būrius kovai su priešu ir ruošti žiemojimui. Stasys Jakštas nuo 1936 m. gyveno mano tėviškėje - Krušinskų kaime pas Kostą Krušinską. Mūsų sodyboje po kluonu buvo įrengta slėptuvė. 1944 m. spalio pabaigoje iš Vokietijos parašiotais buvo nuleisti specialiose mokyklose paruošti žvalgybai ir turintys radijo ryšiui reikalingą techniką iš Kybartų kilęs Vincas Kovas-Šarūnas (su Kosto Puodžiūno dokumentais), Jonas Čižeika (Stepo Rim-

džiaus dokumentais) ir iš Kazlų Rūdos kilęs Vincas Ališauskas (Kairio dokumentais). Nusileidžiant juos pasitiko ugnis. Vincas Kovas ir Jonas Čižeika nusileido laimingai, tik J.Čižeikos kuprinę praplėšė kulkos ir iš jos pabiro červoncai. Kiek pamenu, jie turėjo po 5000 ir vaistų. O Vincas Ališauskas dingo. Su jais kartu buvo išmestas konteineris su šilta apranga, palapine, vaistais, papildomais ginklais ir šaudmenimis, radijo siųstuvu, siųstuvo maitinimo elementais, maisto produktais. Vincas Kovas vieną siųstuvą turėjo prie savęs. Jam nusileidus nuo smūgio apsigadino akumuliatorius ir siųstuvus neveikė.

Aš juos sutikau netoli tėviškės miške. Išsiaiškinęs, kas jie, parsivedęs apgyvendinau po kluonu įrengtoje slėptuvėje. Pradėjome ieškoti desantininko Ališausko ir konteinerio. Į paieškas įsijungė Jakštas ir dar keletas vyrų. Maždaug dvi savaites intensyviai ieškojome visose apylinkėse, bet nieko nepavyko rasti ar išsiaiškinti. Buvo manoma, kad Ališauskas žuvo, nors kūno neradome. Neradome ir konteinerio. Kas galėjo atsitikti ir kas žinojo, kur bus leidžiamasi? Kilo įtarimas, kad Ališauskas pasidavė ir perdavė konteinerį į priešo rankas. Tačiau taip ir liko neaišku, kas atsitiko. Tuomet, dalyvaujant Jakštui, buvo nutarta mane, kaip vietinį, žinantį apylinkes, paruošti žvalgybai. Jonas Čižeika-Stepas mokė mane žvalgybinio darbo paslapčių.

Kadangi jie turėjo dokumentų blankų, man paruošė dokumentus (pažymėjimą), kuriame nurodė jaunesnį amžių, kad reikalui esant galėčiau nesislapstydamas būti reikiamoje vietoje.

Vincas Kovas davė 6 kalibro mažą pistoletą, fotoaparatai "Agfa" 32 kadrai ir balto metalo kišeninį laikrodį su grandine. Pastarasis buvo mano atpažinimo ženklas. Slapyvardis, kaip ir slaptažodis, buvo Slapukas, vėliau prisidėjo dar du - Baravykas ir Sakuotnugaris (taip vadindavo gyvenančius miške ne miškų gyventojai).

Desantininkai turėjo rašomąją mašinėlę, ir Jonas Čižeika-Stepas tvarkė archyvą ir rašė protokolus. Paprastai trumpai jį vadino Stepu, Vincą Kovą - Vincu, o mane Pijumi - Pijušu.

Vincas buvo grupės vadas, ryšininkas radistas. Jis turėjo susisiekti su juos nuleidusiais žvalgybininkais ir pranešti, kaip pavyko nusileisti ir įsikurti, kokia padėtis. Reikėjo sutvarkyti radijo stotį, surasti maitinimo elementus. Ėmiausi šios užduoties. 1945 m. sausio mėn. pavyko gauti

apie 180 plokščių elementų, su kurių pagalba radijo stotis pradėjo veikti. Iš pradžių du kartus mėginome radijo stotį paleisti namuose, bet pavyko tik stovyklavietėje miške. Čia Vincas pagavo ryšį. Radijo stotčiai pradėjus veikti, labai suaktyvėjo pelengatoriai ir ėmė aplink skraidyti lėktuvai - "kukurūznikai". Susisiekus buvo pranešta apie esamą padėtį - apylinkėje veikia Geležinio Vilko būrys (apie 200 vyrų). Ryšio užmegzti daugiau nepavyko, nes frontas stūmėsi gilyn į Vokietiją, radijo stotis buvo paslėpta mūsų namų slėptuvėje. Apie desantininkus Vincą ir Stepą jau žinojo ir Alfonso Arlausko-Geležinio Vilko būrio vyrai. Tame būryje, kaip šiandien žinoma, buvo išdavikų.

1945 m. vasario 26 d. buvo apsuptos Žemkelio stovyklos, kautynėse žuvo 16 vyrų ir pats A.Arlauskas-Geležinis Vilkas. Vincas ir Stepas kartais būdavo miško stovykloje, kartais mūsų namuose. 1945 m. kovo viduryje Vincui po pažastimi atsirado didelė votis. Tėvas operacijai parvežė iš Veiverių gydytoją. Po operacijos Vincas gydėsi pas mus. 1945 m. kovo 23 d. Smeršo kariškiai apsupo tėviškę ir ėmė daryti kratą, ieškodami radijo siųstuvo. Kad pas mus yra siųstuvai ir Vincas, išskyrus Stepą, žinojo Jakštas ir Samuolis*, kuris visur būdavo drauge su Jakštu. O gal dar kas nors žinojo? Dabartinėmis žiniomis, galėjo žinoti Samuolio draugas V. Radvila, nes kovo 23 d. Samuolis jau buvo pasitraukęs iš Jakšto grupės.

Kluone buvo paslėptas ir didelis Jakšto radijo aparatas "Bleufunkt". Kareiviai, darydami kratą, jį rado ir ėmė šaukti, kad rado radijo siųstuvą, kratą baigė. Radijo stotis taip ir liko nesurasta. Pasikrovę mūsų turto, nusišovę dvi kiaules, sumušę šeimos narius, o radištą Vincą ir mano tėvą Kostą Krušinską išsivežė. Vincą įsodino į karišką sunkvežimį, o tėvas turėjo pats pakinkyti arklius, pakrauti jų prisiplėštą turtą ir tada kareiviai jį išsivarė. Štabas buvo Pažėruose. Mano tėvas nieko nežinojo apie radijo imtuvą. Jį žiauriai kankino ir laikė 4 dienas. Nužudė ar užkankino - nežinia. Ketvirtą dieną suimtas gretimo kaimo gyventojas matė jį labai sužalotą.

* Justinas Samuolis (taip jį vadinome) dirbo saugume iki 1976 metų, - aš jį matydavau, nors pagal saugumo archyvus Samuolis 1945 m. gruodžio 10 d. nuteistas mirties bausme sušaudant. - *Aut.pastaba.*

Vincą sunkvežimiu nuvežė į Minską. Kartu su Vincu vežė Kalašinską ir Dobravolskį (Dobravolskis dabar gyvena Garliavoje, o Kalašinskas Kaune). Vincą Minske nuteisė. Grįžęs iš lagerio gyveno Kaune ir mirė apie 70-us metus.

Kai apsupo tėviškę, manęs ir Stepo nebuvo, todėl mes likome. Mano byloje įrašyta, kad aš "na svojei kvartyre deržal nemeckich parašitistov desantov" ("savo bute laikiau vokiečių parašutininkus-desantininkus"). Vertėjas buvo žydas, tai labai nevykusiai išvertė į rusų kalbą. Stepas, kaip ir aš, priklausė Jakšto būriui. Kaip žvalgybos grupės narys, buvau pavaldus Stepui. Po Žemkelio kautynių ir vado A. Arlausko ir kitų partizanų žūties buvome suskirstyti į mažesnius būrius, kuriems vadovavo Jakštas. Jakštas su visais vyrais liepos ar rugpjūčio mėnesio pabaigoje išijungė į Abromavičiaus vadovaujamą Tauro apygardos Stirnos rinktinę. Mano žvalgybos zona apėmė Lekėčių, Zapyškio, Kačerginės, Tabariškės, pakaunės apylinkes iki Garliavos, Pažerų ir Veiverių. Užduotis teko vykdyti ir Kauno mieste - gauti vaistų iš Jėzuitų Rotušėje ar iš moksleivių bažnyčios vienuolyne pas vienuoles. Vienuolė buvo ir mano puseserė. Višakio Rūdoje gyvenantis Skrinska mokėjo rusų kalbą ir palaikė ryšį su kariškiais, iš kurių už spirimą, partizanų rekvizuotą iš Antanavos spirito gamyklos, gavau palapinių, šiltų kupranugario vilnos antklodžių ir gerų amerikietiškų batų.

Jakštas aktyviai naikino sribų būstines. 1945 m. rugsėjo mėn. buvo nartata likviduoti Kačerginės milicijos, sribų ir NKVD skyrius. Mane, turintį patirties žvalgybininką, nutarė įtraukti į šią operaciją. Buvo paskelbta, kad 1927 m. gimimo šaukiamų į kariuomenę naujokų Kauno rajono įgula skirs Vilkijai, Kačerginei, Babtams ir kitoms gyvenvietėms nakties metu patruliuoti. Kad galėčiau patekti į Kačerginės vidaus struktūras, kaip 1927 m. gimimo šaukiamasis per karinį komisariatą 1945 m. spalio pabaigoje patekau į Kačerginę. Antroje lapkričio pusėje buvo planuojama likviduoti Kačerginės miliciją ir sribyną, bet po išdavystės Tauro apygardoje ir po jų sekusių suėmimų operacija buvo perkelta į gruodžio vidurį, paskui dar sykį į laikotarpį tarp Kalėdų ir Naujųjų metų, o galiausiai į 1946 m. sausio mėn.

Iš Kačerginės galėdavau pasitraukti ambulatorijoje gavęs 3-5 dienas siuntimą sveikatos tikrinimui. Šiaip ryšį palaikiau per ryšininkę - savo seserį Justiną. Kačerginės miške apaugusiame samanomis išpu-

vusiame kelme buvo įdėtas vokiškos dujokaukės futliaras, kuriame palikdavau ir rasdavau sau žinutes - kas jas man palikdavo ir kas išimdavo manąsias - nežinau. Galbūt Kačerginės miško eigulys Stasys Aukščiušas iš Girininkų kaimo?

Nusikėlus Kačerginės šturmo datai, pasidarė pavojinga ten būti - teko laikytis ypatingų konspiracijos priemonių. Negalėjau lankytis ir netgi nežinojau partizanų dislokacijos vietų ir kitų punktų, kad negalėčiau suimtas išduoti. Tėviškėje irgi būdavau labai trumpai, čia susitikdavau su S.Jakštu, Stepu, J.Brazičiu ir kartais dar dviem, kurių nepažinodavau. Gaudavau slaptas instrukcijas ir užduotis. Per jėgą veržiausi į būrį, norėjau pasitraukti iš Kačerginės, nes jaučiau didelį pavojų. Tačiau buvo griežtai įsakyta pasilikti čia ir vykdyti iki galo paskirtą užduotį.

Kačerginėje buvo trys milicininkai - Stasys Jakelaitis, visiškai nusi-gėręs Matas Stankevičius ir mažai kada blaivus rusas. Jie budėdavo po parą. Milicijoje buvo ginklų ir šaudmenų sandėlys. Matas girtas pamiršdavo užrakinti sandėlį ir aš prisitaikęs paimdavau šaudmenų automatams, šautuvams. Ten jų buvo pripiltos pilnos dėžės, be jokios apskaitos.

Paskutinis Kačerginės šturmo aptarimas įvyko 1946 m. sausio 18 d. mano tėviškėje. Aš keturioms dienoms buvau atvykęs "sveikatos tikrintis". Kadangi Tauro apygardoje reikalai pradėjo gerėti, buvo nuspręsta likviduoti Kačerginės sribyną.

Tuo metu tėviškėje suaugusio vyriško žmogaus nebuvo, todėl pasikvietėme partizanų ryšininką Mitką iš Talaiškių, turėjusį kuliamąją, vakare mamai iškūlėme javus. Dalyvavo apie 30 partizanų. Vieni ėjo sargybą, kiti kūrė. Pabaigus darbą, aptarėme Kačerginės operaciją. Pasi-tarime dalyvavo 8 vyrai, iniciatyva, kaip visada, priklausė Jakštui. Iš dalyvavusiųjų trijų nepažinojau, jie atvyko po kūlimo ir man juos pristatė kaip Stirnos rinktinės štabo narius. Ir mane pristatė jiems, paaiškino, kad esu žvalgas. Aš kaip atpažinimo ženklą nešiojau laikrodį balta gran-dinėle ir turėjau būti be kepurės, nes mes buvome uniformuoti kaip ka-reiviai naujokai. Kačerginės NKVD viršininkas, kuriam tuo metu buvau pavaldus, gyveno pas Jakelaitienę, o aš pas ją laikiau savo maistą. Tuo pretekstu dažnai ten užeidavau ir žinojau, kada Kuznecovas parei-na, kur pasideda automata, kur laiko miegodamas pistoletą. Kadangi

milicijos būstinė buvo tarp gyvenamųjų namų, užpuolimo metu, kad mažiau nukentėtų gyventojai, man reikėjo po signalo nuginkluoti Kuznecovą, paimti jį įkaitu ir reikalauti, kad pasiduotų be priešinimosi. Tokį planą sudarėme 1946 m. sausio 18 d. vėl vakarą.

Gavau įsakymą būti pasiruošusiu ir laukti pranešimo. Buvau jaunas, o užduotis teko labai sunki ir pavojinga, todėl jaudinausi, kaip ją sėkmingai įvykdyti. Stepas, tai pastebėjęs, smulkiai paaiškino, kaip kiekvienu momentu elgtis, o Jakštas pagrasino: jeigu sudvejosiu, žūsiu nuo priešų arba kaip išdavikas nuo savųjų. Nuotaika nuo to nepasitaisė, atsisveikinau su partizanais, pažadėjęs viską padaryti, atsisveikinau su mama ir kitais šeimos nariais. Broliui, kuris naktį mane vežė į Kačerginę, visą kelią kartočiau, kad bus kažkas negro.

Paslėpęs ginklą, grįžau į būstinę apie 12 valandą nakties. Vos įėjęs pastebėjau įtartą sujudimą - paprastai tokiu vėliu metu nebūdavo tiek ginkluotų sribų. Netrukus pasirodė Kuznecovas ir aš atsidūriau sribų apsuptyje. Atlikę kratą (kurios metu nieko nerado), surakino rankas ir uždarė į tamsų kambarį. Supratau, kad kažkas išdavė, nors manęs nieko neklausinėjo. Galvojau, kaip perduoti žinią, kad mane suėmė, kad neįvyktų didesnė bėda, bet žinią perdavė sribas Jonas Danielius, dirbęs partizanams, kurio nežinojau. (J. Danielius, kilęs iš Gaižėnėlių, žuvo Kačerginėje 1946 m. rugsėjo 30 d.)

Sausio 19 d. mane tardė, klausė, kur buvau, ką veikia, kodėl nebuvau Kauno gydymo įstaigoje, į kurią buvau siųstas. Vakare mane, du brolius Aukščiūnus, Kostą Brazaitį, kaimyną iš mano tėviškės, ir dar vieną nepažįstamą įlaipino į didelę karišką mašiną, kniūpsčius suguldė ant grindų, uždengė brezentu ir išvežė kažkur į mišką. Gerokai pavėžėję, Brazaitį išlaipino ir nusivedė į mišką. Gal dvi valandas jų nebuvo, paskui jie grįžo su Brazaičiu ir vėl ilgai vežiojo, kol prašvito. Paryčiais parvežė į Kačerginę. Uždarė daboklėje, kurioje radome Joną Baltušį, Jurgį Pustilą, Pilypą Juškauską - visi buvome suimti sausio 18 d. Aštuonias paras mane laikė Kačerginėje: kiekvieną naktį išvesdavo iš Kačerginės, o ryte parveždavo. Dvi naktis praleidau Garliavoje, vieną naktį Vytauto parko rūsyje. Šiaip dažniausiai laikydavo brezentu dengtoje kariškoje mašinoje. Per tas aštuonias paras mane mažai tardė, tik kaimynas Brazaitis laikėsi šalia manęs ir vis kalbino. Jis

buvo labai sumuštas. Paskui mus pervežė į Kauno saugumą ir išskirstė, tik Brazaitis liko šalia manęs. Prieš mano tardymą pakviesdavo pusei valandos Brazaitį, paskui šaukdavo mane visai nakčiai. Tardymo pagrin-das - desantu nuleistųjų ryšys su užsieniu. Gyniausi, kad nieko nežinau. Labiausiai juos domino Jakšto ir jo būrio veikla ir dislokacijos vieta. Rusų kalbos nemokėjau, vertėjai buvo žydai. Per tardymą man pateikdavo parti-zanų sąrašus - jie turėjo gerą informaciją ir reikalavo prisipažinti, kad vis-ką žinau.

1946 m. sausio 26 d. mano šeima buvo suimta, o tėviškė nusiaubta Veiverių stribų ir kariškių, vadovaujamų labai žiaurus ltn.M.Vyšniaus-ko. Mano tėviškėje suruošę pasalą laukė Jakšto su vyrais, nes pasta-rieji prieš kelias dienas apšaudė Veiverių stribyną, NKVD būstinę ir pravažiuojantį traukinį "Maskva-Kaliningradas". Jakšto žmona visą laiką gyveno mano tėviškėje. Sausio 26 d. anksti ryte Jakštas, nieko nežino-damas apie pasalą, nešė savo žmonai dokumentus, kad galėtų legaliai, gal net ir Kaune gyventi kaip ryšininkė. Atėjęs į kiemą, pamatė sargy-bą ir iš automato atidengė ugnį. Jį bandė paimti, bet tik sužeidė. Jakš-tui pavyko pabėgti, stribai nuniokojo tėviškę, sumušę suėmė Jakšto žmoną, mano mamą Nataliją Krušinskienę ir visą šeimą - Gediminą (16 m.), Justiną (15 m.) ir Joną (10 m.). Po tardymo vaikus paleido. Mažiausiai sesei Elenai buvo treji metai ir ji buvo palikta pas kaimynus. Mamą ir Jakštienę Marijampolės kalėjime nuteisė 10-iai metų lagerio.

Vasario mėn. iš Kauno saugumo mane pervedė į Kauno kalėjimą Mickevičiaus gatvėje. Mane slėpė nuo mano brolio, sesers ir kitų gimi-nių. Į jų užklausimus atsakydavo, kad tokio nei saugume, nei kalėjime nėra. Tardymui įpusėjus, kovo 3 d. susirgusį Kostą Brazaitį išvedė į ligoninę. Bet tuo metu jau žinojau, kad jis išdavikas, nes ir mane įkal-binėjo viską pasakyti.

Mane teisė birželio 1 d. Aš ir dar keturi gavome po 10 metų lagerio ir 5-erius metus be teisių. Birželio viduryje iš Lukiškių kalėjimo nuvežė į Uchtos lagerius, kur išbuvau iki 1948 m. lapkričio mėn. Virš 3000 kali-nių iš Uchtos lagerio nuvežė į Kazachstano Balchašo miestą, kuriame buvo vario, molibdeno, švino kasyklos. Tais metais pagal tarptautinį susitarimą paleido Balchaše kalėjusius japonų belaisvius ir padarė griež-to režimo lagerį. Šiame lageryje iš mūsų atėmė pavardes, užsiuvo nu-

merius. Mano numeris buvo SM-303, taip vadinausi iki 1954 m. liepos mėn.

Po Stalino mirties režimą sušvelnino. Užskaičius papildomus darbdienius, 1954 m. gruodžio 14 d. buvau išleistas iš lagerio. Karagandos komendantūra sugrąžino į Balchašą, iš kurio nelegaliai grįžau į Lietuvą. Grįžęs neradau kovos draugų: mano mokytojas Stepas žuvo 1947 m., Jakštą suėmė 1947 m. ir nuteisė 25-eriems metams lagerio. Mama ir Jakštienė grįžo 1955 m. kovo mėn., sesuo Justina, kaip nepilnametė, buvo grįžusi 1954 m. liepos mėn.

1975 m. Jakštas iš Karagandos buvo atvažiavęs į Lietuvą. Pas mane gyveno apie dvi savaites. Mes daug kalbėjomės, pasakojomės. Jis mane įpareigojo ieškoti paslėptų bidonų. Du iš jų su archyvais, o vienas su kažkokiu turtu. Kaip jis sakė, archyvai rašyti nuo pat pradžių, nuo tų laikų, kai Stepas rašomąja mašinėle mano tėviškėje rašė archyvus ir protokolus. Apie 1980-uosius metus Jakštas grįžo į Lietuvą, bet aš jo daugiau nemačiau, negirdėjau ir kad archyvai būtų rasti.

Aš nuo 1988 m. dirbau Kauno Sąjūdyje 151-osios grupės įgaliotiniu. 1988 m. įsteigus "Tremtinio" klubą, įsijungiau į jo veiklą - padėjau leisti "Tremtinio" laikraštį, įrengti "Tremties ir Rezistencijos" muziejų. Nuo 1993 m. birželio mėn., atgavus iš sovietų kariškių pastatą Laisvės alėjoje, jame ir dirbu - tvarkau visus ūkinius reikalus.

Apie Joną Čižeiką-Stepą. Jis gimė, rodos, 1925 m. turėjo kelis brolius. 1944 m. vasarą su Kybartų gimnazija pasitraukė į Vokietiją. Vokietijoje pradėta rinkti grupes jaunų vyrų pabėgėlių, norėjusių grįžti į Lietuvą organizuoti pasipriešinimo okupacijai kovines grupes. Tuo metu (buvo 1944m. rugpjūtis-rugsėjis) vokiečiai dar planavo sugrįžti į Lietuvą. Stepą apmokė žvalgybos grupėje, parengė užfrontės žvalgybos darbui. Jis buvo aukštas, stambus vyras, geras sportininkas.

Man, kaimo bernui, jis buvo didelis autoritetas. Stepas, pamatęs, kad miške pilna vyrų, kurie gali tik su šautuvu būti, pradėjo mane ruošti žvalgybiniam darbui. Jakštas prieš karą turėjo šautuvą, mažą, kaip vadinavo, špūlinį mancakritką. Aš buvau išmokintas gerai šaudyti, nes jaunimas buvome prisirinkę 1941 m. rusų miškuose primėtytų šautuvų, automatų, šaudmenų. Šito manęs mokyti jau nereikėjo. Vincas pa-

mokė dirbti su fotoaparatu ir bandė išmokyti dirbti su radijo siųstuvu, bet įsisavinti radijo siųstuvo ženklus man sunkiai sekėsi, be to, ilgiau mokytis nebuvo galimybių, nes stoties siųstuvo maitinimas eikvojosi, o gauti elementų tuo laiku buvo sudėtinga.

Stepas Jakšto būryje buvo žvalgybos grupės vadovas, vėliau, įsijungus į Stirnos rinktinę, rinktinės žvalgybos skyriaus viršininkas, pasikui Žalgirio, o dar vėliau Birutės rinktinės žvalgybos viršininkas. Jakštas 1947 m. buvo suimtas, o Stepas žuvo prie Veiverių.

LAISVĖS KOVOS IR TRAGEDIJOS BIRŽŲ RAJONE

Parengė Erena Aukštuolienė*

BIRŽŲ KALĖJIMO KALINIŲ IŠVADAVIMAS 1944 M. SPALIO MĖN.

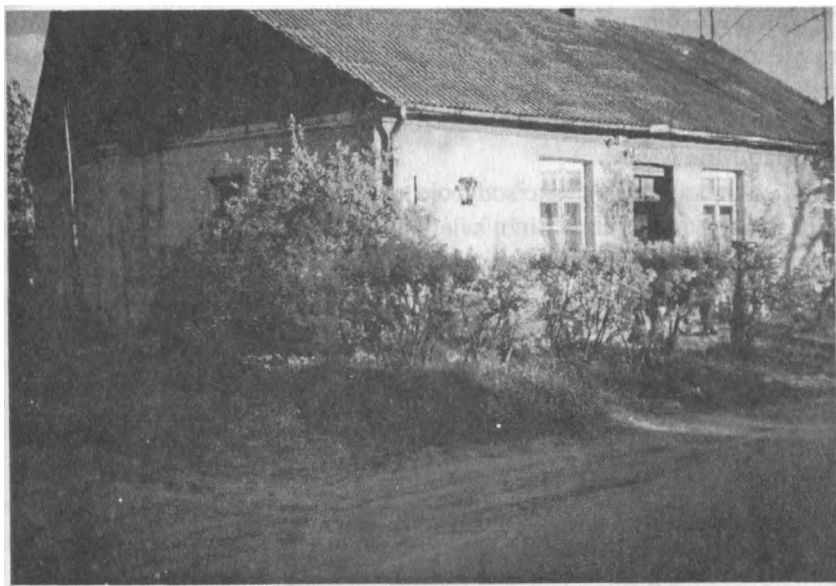
Žinias iš dar gyvų liudytojų surinko Jurgis Kučinskas. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1999 05.

1944 m. gegužės pradžioje rytų frontas sparčiai artėjo prie Lietuvos. Išsekinta vokiečių armija paskubomis visu frontu traukėsi į vakarus. Naujos tarybinės okupacijos grėsmės nuojauta Lietuvoje kėlė nerimą. Suaktyvėjo sovietinių diversantų veikla. Buvo žudomi aktyvesni Lietuvos patriotai. Vasario mėn. organizuoti gen.P.Plechavičiaus Vietinės rinktinės padaliniai Biržuose gegužės pradžioje vadovybės nurodymu buvo išformuoti ir jos kariai išsiskirstė į namus. Kai kurie ruošėsi trauktis į vakarus.

Vienas Vietinės rinktinės organizatorių ltn. Juozas Kučaitis (Kučinskas) nenutraukė ryšio su savo gimtine. Apsistojęs Biržuose, pradėjo lankytis savo gimtinėje Zizonyse. Čia netrukus užmezgė ryšį su Zastaučių kaimo aktyviu jaunuoliu Jonu Palšiu, kuris vėliais vakarais pradėjo lankytis Kučinskų sodyboje. Buvęs Nepriklausomos Lietuvos karininkas Joną Palšį įtikino, kad praėjus frontui į vakarus, reikės apylinkės jaunimui imtis ginklo ir priešintis okupantui. Reikės burti partizanų būrius, ginkluotis, nestoti į Raudonąją armiją. Geriau garbingai žūti savo krašte, negu kovoti okupantų armijoje ir būti patrankų mėsa ginant jų grobuoniškus interesus.

Tą pačią mintį palaikė Geidžiūnų parapijos klebonas Petras Liepa. Jis

* LPKTS Biržų skyriaus sekretorė, istorinės atminties sekcijos narė. Jos parašyti šios publikacijos skyreliai atskirai neautorizuojami. - *Red. pastaba.*



□ Buvęs Biržų kalėjimas. Memorialinė lenta su užrašu: "Šiame name 1944-1951 m. buvo kalinami ir kankinami kovotojai už Lietuvos laisvę"

glaudžiai bendravo su parapijos jaunimu, choristais, pavasarininkais ir ragino likti ištikimais Lietuvai. Jam talkininkavo aktyvus vargonininkas Domas Rasimas ir zakristijonas Antanas Mozūra. Toms mintims apylinkės jaunimas pritarė ir dauguma nusprendė į armiją nestoti.

Praėjus frontui Rygos link, rugsėjo-spalio mėnesiais visur pradėjo atsirasti nauja okupantinė administracija. Prasidėjo Lietuvos patriotų areštai, jaunimas buvo raginamas stoti į rusų armiją. Paslapčia jaunimas ėmė ginkluotis, slėptis namuose, vengė viešai rodytis. Čia labai aktyviai ėmėsi darbo Zastaučių k. Jonas Palšis*. Jis lankėsi sodybose ir patarinėjo, ką toliau daryti, kaip saugotis nuo pavojų. Ragino kaupti ginklus, šaudmenis, sprogmenis, nes daugelis kaimo gyventojų frontui praėjus daug jų rado laukuose ir paslėpė savo namuose. Jaunimas aktyviai ruošėsi partizaniniam karui.

* Archyviniai dokumentai liudija, kad organizatoriai priklausė LLA. - Red. pastaba.

Biržuose suimtųjų skaičius nuolat didėjo. Jie buvo laikomi saugumo rūsyje ir kalėjime. Čia buvo žiauriai tardomi ir kankinami. Netrukus į partizaninę veiklą įsijungė iš rytų fronto pasitraukęs Petras Flenderis. Šis labai drąsus karys partizanams buvo reikalingas. Jonas Palšis užmezgė su juo glaudžius ryšius.

Zizonių kaime Kučinsko sodyboje suorganizuotame susitikime jie nutarė išlaisvinti kalinius iš Biržų kalėjimo. Čia aptarė ir puolimo variantus. Tam reikia iš kur nors gauti minų. Nieko nedelsdamas Jonas Kučinskas su tėvu išvyko į Nemunėlio Radviliškį pas savo gimines paraginti ginklų, šaudmenų ir sprogmenų. Mat čia ilgai laikėsi frontas ir žmonės turėjo pasislėpę daug ginklų. Gavę pasikrovė į ratus ir gerai paslėpę šiene sėkmingai parsivežė į namus.

Netrukus po šio pasitarimo Petras Flenderis buvo suimtas ir įkalintas. Mat jis naktį Aulių k. prie plento Biržai-Vabalninkai pateko į pasalą. Eidamas plento pakraščiu Petras pastebėjo, kad yra sekamas. Staiga pritūpus plento griovyje, prie jo prišoko du rusų kareiviai ir karininkas, apšvietę prožektoriumi, jį sulaikė. Pasirodo, rusai čia atvyko gaudyti iš fronto bėgančių karių. Nežiūrint, kad Flenderis mokėjo rusų kalbą ir buvo apsilėkęs rusų karininko uniformą, jam nepavyko išsisukti ir jis buvo nuvežtas į Biržus ir perduotas saugumui.

Visa tai sužinojęs Jonas Palšis ėmėsi organizuoti Flenderio išlaisvinimą. Susikvietė partizanų vadus, sudarė užpuolimo planą. Išžvalgyti kalėjimo siunčiamas ryšininkas Jonas Kučinskas ir Geidžiūnų bažnyčios vargonininkas Domas Rašimas, mat jie turėjo atleidimus nuo armijos. Galutinai viską suplanavę, numatė susitikimo laiką ir puolimo vietą. Tačiau pirmą kartą susirinkus numatytoje vietoje - Dirvonakių k. prie Oškiniškio tilto - puolimas atidedamas, nes neatvyksta kapitonas Čerka su savo grupe.

Netrukus antrąkart planuojamas puolimas toje pačioje vietoje, t.y. Dirvonakių k. prie Oškiniškio tilto ant rajoninio kelio Biržai-Geidžiūnai. Puolimui vadovauja Jonas Palšis. Slaptažodis: Beržas-Uosis.

Kalėjimą pulti numatyta iš dviejų pusių - pietų ir vakarų. Laisvą pasitraukimą iš miesto sribams palieka Parovėjos link. Išvažiavimo keliams kontroliuoti sudarytos keturios grupės. Pirmoji grupė, vadovaujama kulkosvaidininko Jono Rastausko iš Gavėniškio k., iš senųjų vadinamųjų Muravankės kapinių kontroliuoja Skaistkalnės ir Pasvalio plentus. Antroji gru-

pė, vadovaujama kulkosvaidininko Kosto Jasinsko iš Naujikų k., kontroliuoja Vabalninko plentą. Trečiajai grupei vadovauja kulkosvaidininkas Kostas Kregždė iš Zizonių k., jie išsidėsto prie šepelių dirbtuvės. Ketvirtoji grupė, vadovaujama kulkosvaidininko Jokūbo Šlekio iš Judiškių k., kontroliuoja išvažiavimą Geidžiūnų link.

Įsiveržti į kalėjimą patikima savanoriams: Jonui Palšiui, vadui iš Zastaučių k., Leonui Jasinskui iš Naujikų k., Valieriui Jasinskui iš Naujikų k., Leonui Žukauskui iš Gavėnų k., Česlovui Striškai iš Zizonių k., Adolfui Audickui nuo Alizavos ir (partizanui iš Papilės).

Grupė kovotojai su šalmais apsiginklavę automatais ir dviem granatomis. Jonas Palšis turėjo raketininką. Visiems kitiems įsakyta stebėti kalėjimą, kol bus paleistos raketos. Žalia - įsilaužta į kalėjimą, geltona - kalėjimas paimtas, raudona - staigus atsitraukimas.

Įsiveržus į kalėjimą ir paleidus žalią raketą, visoms apsupties grupėms buvo įsakyta atidengti ugnį, naudojant šviečiamąsias kulkas, kad būtų sukelta kuo didesnė panika.

Kalėjimas buvo aptvertas dviejų metrų aukščio lentų tvora, o viršuje spygliuotos vielos, du įėjimai - vienas iš gatvės, kitas iš kiemo. Apie pirmą valandą nakties grupė atsargiai prišliaužė prie įėjimo iš kiemo pusės. Jonas Palšis ir Leonas Jasinskas atsargiai po durimis padeda prieštankinę miną, įstato kapsulę, patraukia ir patys, skubiai pasitraukę, sugula ant žemės. Netrukus nuaidi galingas sprogimas - įėjimas atviras. Pirmas įsiveržia Palšis, po jo Jasinskas. Iš vidaus pro langus pasipila automatų serijos. Palšis su Jasinsku atsako ugnimi ir šaudymas iš vidaus nutyla. Visi įsiveržia į kiemą. Audickui kulka lengvai nubrozdina smilkinį. Palšis paleidžia žalią raketą. Po to Palšis su Jasinsku pro duris įsiveržia į kalėjimo vidų, atidaro velkėmis užsklęstas kamerų duris ir paleidžia visus kalinius. Flenderis, ištrūkęs iš kameros, pasibučiuoja su Palšiu. Šis atiduoda raketininką Flenderiui. Visi kaliniai - jų buvo apie 60 žmonių - išiveržia į kiemą. Paleidžiama geltona raketa.

Iš išlaisvintų kalinių į savo grupę paėmė tik Petrą Flenderį ir Aloyzą Užubalį, kitiems kaliniams buvo įsakyta skirstytis. Paleidus raudoną raketą, skubiai atsitraukiama.

Išlaisvinant kalėjimą dalyvavo: Leonas Žukauskas iš Gavėnų k., Leonas Jasinskas iš Naujikų k., Valierius Jasinskas iš Naujikų k., Juozas Navic-

kas iš Naujikų k., Kazimieras Navickas iš Naujikų k., Bronius Meškinis iš Liekniškio k., Bronius Šatas iš Sidabriškio k., Benjaminas Šatas iš Sidabriškio k., Juozas Jasinskas iš Skamarakų k., Kostas Jasinskas iš Skamarakų k., Povilas Grigaliūnas iš Skamarakų k., Albertas Grigaliūnas iš Skamarakų k., Jonas Simonavičius iš Zastaučių k., Jonas Janavičius iš Zastaučių k., Adolfas Mitras iš Zastaučių k., Albertas Mikelėnas iš Zastaučių k., Jonas Palšis (vadas) iš Zastaučių k., Emilis Palšis iš Zastaučių k., Povilas Varekojis iš Zizonių k., Valerius Modelinskas iš Zizonių k., Česlovas Striška iš Zizonių k., Kostas Kregždė iš Zizonių k., Vladas Pilkauskas iš Zizonių k., Pilkauskas (vardo neprisimena) iš Zizonių k., Jonas Kučinskas iš Zizonių k., Antanas Kučinskas iš Zizonių k., Petras Darčkus iš Geidžiūnų k., Petras Indriliūnas iš Geidžiūnų k., Kostas Indriliūnas iš Geidžiūnų k., Vladas Jakubėnas iš Vaitkūnų k., Aloyzas Kudūkis iš Nastopiškio k., Alfredas Kudūkis iš Nastopiškio k., Povilas Tuomas iš Nastopiškio k., Jakubonis iš Nastopiškio k., Bronius Žilinskas iš Pavariškių k., Petras Petrušonis iš Smaliečių k., Jokūbas Šlekys iš Judiškių k., Petras Šlekys iš Judiškių k., Adolfas Audickas nuo Alizavos, Jonas Rastauskas iš Gavėnų k.

Atsitraukimas vyko sklandžiai, aukų nebuvo. Visi dar neišaušus spėjo sugrįžti į namus. Rytą apylinkėje atrodė ramu, lyg nieko nebūtų įvykę. Tik praejus rajoniniame kelyje Biržai-Vabalninkas ties Zizonių k. iš Biržų pravažiavo rusų enkavedistų mašina Vabalninko link.

Iš dalyvavusių Biržų kalinių išvadavimo operacijoje yra likę gyvi: Leonas Jasinskas, gyv.Naujikų k., Jonas Kučinskas, gyv.Biržuose, Povilas Varekojis, gyv.Zizonių k., Albertas Grigaliūnas, gyv.Biržuose, Aloyzas Kudūkis, gyv. Vilniuje.

SVILIŲ MUŠIS

Mykolo Balčiūno, g.1911 m., partizano, vėliau politinio kalinio, gyvenusio Biržų r. Svilių k. (jau mirusio), pasakojimas. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

1944 m. praėjus frontui Geidžiūnų k. laikinai buvo įrengtas aerodromas kariniams lėktuvams. Frontas už Biržų jau slinko Latvijos link. Gei-



□ I eilėje: Stasys Žekys, zakristijonas ir jaunimo globėjas; Petras Adomėnas, ištremtas į Sibirą; Ona Kučinskaitė; Valė Rašimaitė; Alfredas Kudūkis, žuvęs partizanas; Stasė Adomėnaitė; Jonas Dagys, partizanas, politinis kalinys; Bronius Pilkauskas; Apolonija Grubinskaitė; Kazys Pilkauskas; Pūtaite; Valerija Samulionaitė. II eilėje sėdi: Ona Ladigaitė; Monika Kudūkytė; Filomena Kairytė, solistė, buvusi ryšininkė, mirusi Sibire; Domas Rašimas, vargonininkas, buvęs politinis kalinys, miręs Sibire; kun. Petras Liepa, buvęs politinis kalinys, žuvęs Čeliabinsko lageriuose; Liudvina Lukinskaitė; Klementina Kavaliūnaitė, tremtinė. II eilėje stovi: Valė Valiulytė; Otilija Bratėnaitė; Leonora Narbutaitė; Ksavera Adomėnaitė; Eufrozina Pilkauskaitė; neprisimena pavardės; Aldona Garbuzaitė; Birutė Kontrimaitė; Ona Striškaitė (du broliai žuvę, tėvas miręs Sibire, ji pabėgusi); Klementina Varekojytė; Garbužaitė; Angelė Kučinskaitė; Pūtaite. IV eilėje: Vytautas Vedlūga, nušautas girioje; Jonas Pilkauskas; pavardės neprisimenu; Alfonsas Garbuzas; Mykolas Balčiūnas; Antanas Kučinskas; Jonas Kučinskas. Trūksta Domo Balčiūno, Mykolo brolio.

džiūnai buvo didesnis kaimas - bažnytkaimis. Turėjo bažnyčią, kurioje kunigavo šviesaus atminimo kunigas Petras Liepa (vėliau žuvęs lageryje). Klebonijoje buvo įrengtas štabas, o klebonui palikti tik du kambariai. Klebonas mokėjo 7 kalbas, tarp jų ir rusų, tad prikalbino kažkokį majorą iš

aerodromo valdžios, kad priimtų jaunuolius - bažnytinio choro choristus - dirbti aerodrome, kad šiems nereikėtų eiti į kariuomenę. Majoras sutiko, bet paprašė surengti koncertą (žinoma, dainų, o ne giesmių). Tai, aišku, buvo padaryta, nes choras tuo metu buvo nemažas, o visi choristai - jauni žmonės.

Tada išdavė pažymėjimus, kad esame karinio aerodromo darbininkai ir mūsų į armiją jau nebeėmė. Per savaitę kokias dvi dienas reikėdavo ateiti, surasdavo mums šiokio tokio darbo. Aerodromas išsilaikė maždaug iki lapkričio pabaigos ar gruodžio pradžios, taigi ir mes buvome ramūs. 1944 m. gruodžio mėn. apylinkėje sribai pradėjo gaudyti jaunuolius į kariuomenę. Jau buvo keletą pagavę ir uždarę. Nutarėme išvaduoti. Nuėjau pas partizanus. Prie Svilių krūmuose susirinkome 10 vyrų, bet vis nebuvome garantuoti, kad pavyks, nes tiksliai nežinojome, kiek yra priešų. Tada brolis nujojo pas Papiliečius - Broniaus Žilinsko būrį. Papiliečiai sutiko padėti ir nusprendė, kad jie puls iš pietų pusės, o mes pulsime iš šiaurės. Į kaimą mūsų neįsileido, o mums suteikė netikslią informaciją - pasakė, kad rusų yra žymiai mažiau. Pagaliau kelyje į Biržus pasirodė mašina su suimtaisiais: Jonu Lapenų, Antanu Verkeliu ir dar daug kitų sugautųjų, visų nebeprisimenu. O paskui pasirodė dar daug kareivių ir sribų, o mūsų toje pusėje buvo apie 30 žmonių. Jie važiuoja kaip tik į mus, na, dabar apsups mus nuo upės pusės ir susems. Ir leidomės bėgti pro Vaitkūnų kaimą miško link. Stribams pradėjus šaudyti, liepia vyrams gulti ir atidengė ugnį. Jie truputį aprimo, šaudė tik iš reto. Paskui užklimpo jų mašina, ir jie nustojo šaudyti. Nepatvirtintais duomenimis jų žuvo apie 18. Susirinkome likusieji miške ir aptarėme nevykusį mūšį. Mano būrio nežuvo nė vienas, Papilio būrio žuvo 10, dar vieną (neprisimenu pavardės) paėmė gyvą. Dar norėjome grįžti į kaimą, bet pasitarę su Petru Savicku (nuo Saločių), nusprendėm - ar pavyks - nežinia, o gali sudeginti visą kaimą.

Lavonų tada dar nevežė į Biržus, juos negiliai pakasė už Svilių Petronio žemėje. Vėliau papiliečių artimieji parsivežė savuosius ir pasilaidojo kapinėse. Vietą parodė Povilas Petronis, vadinamas Poviliuku. Šis mūšis buvo pirmutinis Biržų rajone.

Mūsų būryje buvo visi tie, kuriems grėsė kariuomenė, nes niekas nenorėjo kariauti. Aš miške pastoviai nebuvau, ateidavau tik prirėkus, nes turėjau (kad ir nelabai garantuotus) dokumentus. Būryje buvo Petras, Vla-

das ir Pranas Savickai, Alfonsas ir Petras Paliuliai ir daug kitų. Kai kurie žuvę, kiti liko gyvi, bet dabar jau mirę. Mano brolis Dominykas buvo ryšininkas. Jis irgi turėjo dokumentus, nes išsikėlus aerodromui, klebonas vėl išsirūpino, kad mus užrašytų miško darbininkais. Esant reikalui, susisiekdavome su Papilio Žilinsko būriu, Satkūnu Šlekio būriu. Jie miškuose turėjo bunkerius, ne kartą teko ir nakvoti pas juos. Kai tik pavojus ar siautimas, aš šautuvėlį į rankas ir einu į būrį. Tik paskutinį kartą nebeišėjau. Pamačiau ateina sribai nuo Svilių k. (mes gyvenome vienkiemyje), galėjau dar išbėgti, bet norėjau sutikti brolių. Jis turėjo veislinį eržilą, kurį laikė kitur ir kaip tik atėjo sušukavęs, o Latvėnienė (gyvenusi mūsų namuose) nebespėjo pasakyti. Tada ir suėmė mus abu (tėvai ir sesuo jau buvo suimti). Brolių paleido greičiau, nors mušė ir kankino žiauriai, bet nieko negalėjo "pripaišyti", o mane kaltino, kad veikęs kartu su partizanais, o 1941 m. dalyvavęs paimant Biržus, išveįant raudonuosius. Suėmė jau 1953 m. balandžio 1 d. Vėliau atvažiavo į Biržus teismas iš Šiaulių, bet per dieną dar nenuteisė, teko nakvoti rūsyje. Nuteisė pagal BK 58 str. 12 p. 10 metų lagerio ir 5 metams tremties.

Kalėjau 3,5 metų: 2 metus uždaro lagerio ir 1,5 metų laisvai Komi ASSR. Dirbau kalviu. Atvažiavo iš Maskvos 3 "tūzai", peržiūrėjo bylas ir pradėjo mažinti bausmes, bet paleido ne iš karto. Greičiau paleido nuteisuosius 25-eriems metams ir jau ilgiau kalinčius.

Grįžau 1956 m. spalio mėn. Nebėra kur gyventi, nes Latvėnas nenori atiduoti namų. Teko pirkti tvartus, klėtį, nors čia buvo mūsų sodyba, kol nusavino. 1914 m. buvome išsikėlę į vienkiemį, o dabar vėl norėjo suvaryti į gyvenvietę, bet aš jokių būdu nesikėliau ir tebesu čia. Taip tam lietuviui ir einasi: tave drasko, plėšo, o tu kovoji, kovoji ir dar vis gyvas.

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS BIRŽUOSE

Pasakoja Mykolas Balčiūnas iš Svilių k. Biržų r. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

Buvau jaunalietuvis, paskutiniu laiku apylinkės jaunalietuvių vadas. 1940 m. atėjęs žydas paprašė jaunalietuvių sąrašų. Mes viską (ir visą turtą,

kiek turėjome) buvome atidavę Vabalninko milicijai, nes priklausėme Vabalninko valsčiui. Tada atrodė, kad negali nieko suimti, juk mes nenusikal-
tę. Taigi aš tam žydui taip ir pasakiau. Jis sako, kad tie sąrašai jau Biržuose, o dabar reikia Kupiškio saugumui. Taigi liepė vėl surašyti sąrašus, bet tada jau neberašiau teisingai, užrašiau tik tuos, kurie rudenį buvo gavę žemės.

1941 m. jau žinojome, kad bus vežami žmonės. Iš mūsų kaimo nieko neišvežė, bet išvežė iš Vabalninko ir gretimų kaimų. Turėjau radiją ir girdėjau, kas dedasi Kaune. Ir mums parūpo pasižiūrėti, kas dedasi Biržuose. Pavogėme pašto mašiną ir paslėpėme krūmuose. Paskui kaimo jaunimas susiorganizavome ir iškėlę trispalvę išvažiavome į Biržus. Geidžiūnų kaime nučiupome tris komjaunuolius, dirbusius pas Joną Strišką. Jie tvirtino, kad rusai jau užėmė Karaliaučių, o kad jau kilęs karas, jie visai netiki. Uždarę juos į pieninės rūšį, nuvažiavome į Biržus. Biržų pašte buvo įsikūręs sukilimo štabas. Vadovavo kapitonas Paulauskas (bet gerai pavardės nebeprisimenu, gal ir kitokia). Išskirstė budėti į gatves. Gelažnykas buvo radistas. Mieste kabėjo garsiakalbiai, per kuriuos buvo duodami nurodymai nesirodyti gatvėse, kai važiuos vokiečių daliniai. Atvažiavę vokiečiai (apie 12 motociklų) ant Agluonos upės tilto pakalbėjo su mūsų vadovybe ir liepė mums patiems daryti tvarką Biržuose, bet laikyti, kad jie jau miestą užėmė. Raudonieji buvo išvyti. Mes buvome ginkluoti, bet mums taip ir neprireikė šaudyti. Kai paskelbė iš Kauno Lietuvos valdžią, dar pabuvome savaite, bet išseko maistas, o ir sužinojome, kad Lietuvos vyriausybė jau išardyta. Kadangi jokios informacijos nebegavome, parvažiavome namo, nes pabijojome, kad vokiečiai nolieptų kovoti su rusais. Paliko pabiržiečiai, iš jų buvo ir žuvusių.

KOKIAIS KELIAIS SUGRĮŽOME Į NAMUS

Valerius Ladiga gimė 1915 m. Biržų vls. Kutelių k. ūkininko šeimoje. Gausioje šeimoje jis buvo pats jauniausias. Sulaukęs 21 metų, buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę. Sveikas, tvirtas jaunuolis buvo paskirtas į aviacijos dalinius. Tarnavo Šiauliuose, paskui pervedė į Kauną. Po dvejų tarnybos metų vėl sugrįžo į kaimą, kur su broliu tvarkė 22 ha ūkį. Tėvas jau



□ Ona Ladigaitė-Šimonienė ir Filomena Kairytė prie Valeriaus Ladigos karsto 1945 m.

buvo miręs. Gyveno ramiai ir tais permainingais metais nepriklausė jokioms partijoms.

1944 m., praūžus frontui, buvo šaukiamas į okupantų armiją. Lietuvis pasiruošęs ginti savo tėvynę, bet tėvynės jau nebuvo, tad ir į armiją nebuvo ko eiti. Tiesą pasakius, jis dar slapstėsi namuose, prie partizanų būrio neprisidėjo. 1945 m. vasario pradžioje seserys "paruošė dirvą" komisijoje, kad jo nepaimtų, bet visa tai nepasisekė. Buvo pateiktas pasiūlymas stoti į liaudies gynėjus (stribus). Tada jis pasakė: "Ladigų giminė niekada negėrė svetimo kraujo, negersiu ir aš, tegu geria manąjį". Tuoj pat jį uždarė, o po trijų ar keturių dienų išvežė į Vilnių.

Iš Vilniaus pasitaikė galimybė pabėgti. Taip jis su dviem draugais pasinaudojo ta proga. Bet... kaip skirtingi žmonės, taip skirtingi ir jų likimai. Utenos rajone (kaimo tiksliai nežinau) pakliuvo į stribų siautimą ir buvo pašautas. Praėjus tai audrai, draugai jį surado vieno ūkininko daržinėje jau mirusį. Matyt, nežuvo iš karto, nes nuėjęs į daržinę dar atsileido diržą, nutekėjo daug kraujo. Buvo peršautas per krūtinę ir kulkos išėjimo vietoje labai išdraskyti audiniai. Tada draugai paprašė žmonių, kurių daržinėje jį

rado, palaikų neužkasti, pažadėjo atvažiuoti pasiimti. Taigi dviems draugams pasisėkė pasiekti namus ir pranešti namiškiams apie Valeriaus žuvimą. Adresais jie buvo iš anksto pasikeitę. Tada jo sesuo ir mano sesuo Filomena, pasitelkę vargonininką Rašimą (jis buvo kilęs iš Utenos r.), išvažiavo arkliu jo parsivežti. Su arkliu tokia kelionė - ne vienos ir ne dviejų dienų darbas.

Pasiekę Utenos rajoną, pernakvojo pas Rašimo tėvus Vyžuonų miestelyje ir tiksliai sužinojo, kur yra tas kaimas. Nuvažiavo pas ūkininką, kaip buvo nusakyta, bet, žinoma, žmogus neprisipažino, kas jo daržinėje įvyko. Tik po ilgų kalbų pasakė, kad buvo susišaudymas, bet jie nieko nematę. Liepė važiuoti keliuku per krūmus, gal tenai ką ir atrasią.

Taip važiuodami ir rado jį po krūmu, užklotą, kad varnos akių neišlestų, ir jau padengtą lengvu sniegu. Žinoma, tai padarė tie žmonės, bijoję laikyti lavoną namuose. Už tai jiems nuoširdžiai dėkojame.

Iš anksto rogėms buvo padarytas dvigubas dugnas, taigi paguldė jį tenai, gavę pas tuos žmones (jų pavardės, deja, nežinau) šieno ir užkrovę, išvažiavo namo. Vėl nakvojo Vyžuonose ir vėl tolyn...

Važiuojant Kupiškio rajonu, kelią pastojų sribai. Paklausė, kur važiuoja ir įsakė juos pavežti. Manau, nereikia aiškinti, kaip jautėsi visas ekipažas... Sribai pavažiavę apie penketą kilometrų išlipo. Namuose jau laukė tėvelio padarytas karstas ir didžiai susijaudinę namiškiai. Kelionė truko šešias dienas.

Buvo iškūrenta pirtis, kūnas atšildytas, kiek įmanoma aptvarkytas ir kelioms valandoms pašarvotas kambaryje. Netgi patikimo žmogaus nufotografuotas. Sutemus palaidojo Geidžiūnų kapinėse, tėvo kape. Laidojo kunigas Petras Liepa (vėliau jis buvo suimtas ir žuvo lageryje), brolis ir seserys su vyrais. Net motinos nevežė į kapines. Kapas uždengtas sniegu.

1945 m. vasario 16 d. - jo žuvimo diena. Taip ir dingo žmogus be žinios, paimtas iš Biržų karinio komisariato tarnauti okupantų armijoje. Tik seserų plaukuose pasirodė šarma. Ir liko nesumainyti aukso žiedai ir... dažnai ant kapo slapčia atsirandančios gėlės...

BAJORIŠKIŲ PARTIZANAI

*Pasakoja Pranas Gabriūnas, gyv.Kaune. Užrašė Erena Aukštuolienė.
1999 06.*

1944-1953 m. Bajoriškių k. veikė vietiniai partizanai, atsisakę tarnauti rusų kariuomenėje. Puldinėjami vietinių sribų ir rusų kariuomenės įgulų, jie didvyriškai gynėsi.

Partizanai slėpdavosi pas Bajoriškių kaimo gyventojus Praną Milišiūną, Povilą Kvedarą, Alberto Meškinio tėvus, Daučkėnuose pas Antaną Ratkevičių. Vadas tuo metu buvo Jonas Rastauskas iš Butniūnų k., kuris 1949 m. apsuptas bunkeryje susisprogdino. Jonui žuvus, vadu tapo Jankūnas iš Šnikščių k. Jis kartu su kitais partizanais buvo užpultas ir persekiojamas sribų bei rusų įgulos. Žuvo prie Gulbinėnų k. Pasvalio r.

Kito užpuolimo metu Bajoriškių k. ant Tatulos upės kranto žuvo Petras ir Povilas Vasinauskai, o likusieji paspruko į Bajoriškių mišką. Tarp pabėgusiųjų buvo: Petras Varžinskas ir Pranas Milišiūnas-Vytautas iš Bajoriškių k., Ratkevičiai - tėvas Antanas ir du jo sūnūs Teodoras ir Juozas iš Daučkėnų k. Antanas Ratkevičius žuvo Bajoriškių miške (Girpaloje), jo sūnus Teodoras - Daudžgirių miške, o netrukus ir kitas sūnus Juozas - Gulbinų miške. Visų palaikai buvo išniekinti Pabiržės miestelyje - negyvi pastatyti prie tvoros arba prie sienos. Vėliau kūnus nuvežę į Gerkiškių žvyruobes užkasdavo.

Elžbieta Karnauskienė iš Šnikščių k. ir Antanas Baronas iš Butniūnų k. partizanams veždavo iš Rygos šovinius ir ginklus, kuriuos palikdavo Bajoriškiuose ar Šnikščiuose pas Jankūno tėvus arba pas Samošką.

Taip pat kovojo Barauskas, partizanas iš Pievnikų k., Dagys iš Aulių k. Jie buvo apsupti kautynių metu ir, bėgdami iš vieno kaimo į kitą, žuvo.

Aš, Pranas Gabriūnas iš Pabiržės miestelio, gyvenau Valuntos pavarde ir glaudžiausi pas mamos tėvus Bajoriškiuose. Partizanai mane siųsdavo į Daudžgirius stebėti, ar nevažiuoja kariuomenė ir sribai. Atsargiai atkėlę lentą, partizanai išlįsdavo į palieknį ir krūmais išeidavo į Pasvalio rajoną, o ten buvo ramu.

Nešdamas partizanams šovinius ir maistą, eidavau iki krūmų ir sukosėdavau, kad žinotų, kas ateina. Rudenį ir pavasarį, kai buvo šlapia, jodavau ant arklio apsižvalgyti, ar neatvažiuoja iš Biržų ar Pabiržės Klausučių kariuomenė supti mūsų kaimo. Žiemą partizanai keisdavosi sargyboje, o kiti

sulįsdavo po duonkepe krosnimi, kur buvo bunkeris-slėptuvė ir klausydavosi radijo.

Apie partizanus net artimiesiems buvo draudžiama tarpusavyje kalbėtis. Partizanų seserį Stefaniją Ratkevičienę ištremė į Irkutsko sritį. Grįžo į Lietuvą be sveikatos ir mirė Kaune, ten ir palaidota.

STRIBŲ "ŽYGDARBIAI" 1944-1945 M. ŽIEMĄ

Pasakoja Almyras Jaudzemas. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

Gimiau 1932 m. Biržų aps. Nemunėlio Radviliškio vls. Smailių k. 1944-ųjų metų vasarą, kai vokiečiams pasitraukus užėjo sovietų kariuomenė, man buvo tik 12 metų.

Jau kurį laiką mūsų šeimą lydėjo nelaimės. 1942 m. mirė 21-erių metų mano sesuo. Vos praėjus metams, apendicitu susirgo tėvas ir, būdamas 49-erių metų, 1943 m. vasarą po operacijos mirė.

Mes dirbamos žemės turėjome tik 10 ha, o iš viso buvo 27 ha. Likusi buvo pieva ir 10 ha kelmynės, taigi ir vokiečių, ir juo labiau sovietų okupacijos metais slėgė didžiulės prievolės.

1944 m. rudenį, prasidėjus mobilizacijai į sovietų kariuomenę, kilo klausimas, ką daryti 1922 m. gimusiam broliui, nes tik jis ir motina buvo vieninteliai darbininkai namuose. Aš dar jaunas, o močiutė, tėvelio mama, jau 72 metų. Motina ir brolis, kiek žinau, pasitarę su giminėmis nusprendė į kariuomenę neiti, laukti, kol baigsis karas ir slapstytis, nes brolio išėjimas į kariuomenę mums būtų reiškęs visišką žlugimą, o pasilikus dar buvo viltis, kad jis liks gyvas ir bus kam uždirbti duoną. Viską apsvaistę į aktyvią rezistenciją nestojo, bet slapstėsi, iš pradžių savo, paskui kaimynų namuose. Tačiau išgirdęs, kad vienas nepatikimų kaimynų sužinojo jo buvimo vietą, pasitraukė iš savo apylinkių ir slapstėsi kartu su latviu. Kur jis slėpėsi, nei aš, nei mano močiutė nežinojome, žinojo tik mama. Mes tik žinojome, kad ji veždavo broliui maistą ir visą kitą.

Atsiradus rogių keliui, kai jau buvo galima tiesiai per Biržų girią atvažiuoti iš N.Radviliškio, prasidėjo sribų "viešnagės" ir "žygdarbiai". Tiesiu keliu nuo N.Radviliškio buvo 10 km, o vieškelio aplinkui - daugiau kaip

20 km. Taigi iš pradžių jiems buvo saugiau plėšikauti ir vogti arčiau savo būstinės ir tik žiemą, kai partizanai buvo priversti daugiausia būti slėptuvėse ir bunkeriuose, bet paskui sribai įsidrąsino ir pradėjo siausti tolimesniuose valsčiaus kampuose. Mūsų vienkiemis buvo išvažiavus iš Biržų girios, beveik per kilometrą nuo Smailių kaimo, kur buvo daugiau sodybų. Taigi galėjo siausti į valias - liudininkų nėra.

Pirmiausia išvogė maistą, viską, kas tik buvo įmanoma - kojines, pirštines, net sieninį laikrodį ir barometrą. Visada ateidavo girti, o kad sargus šuo apie juos nepraneštų - jį nušovė.

Datų nepamenu, bet 1944-1945 metų žiema buvo tikras košmaras, nes kiekvieną kartą apsilankę sribai mušė ir klausinėjo, kur slepiasi banditai. Mušė visus tris - mamą, močiutę ir mane. Mama buvo sumušta daugelyje kūno vietų, nuo rankų atmušti raumenys. Močiutę pastatę kampe daužė šautuvo buože, reikalaudami pasakyti, kur slepiasi Albinas (mano brolis). Nuo daužymo pasirgusi kelis mėnesius 1945-ųjų rudenį ji mirė. Aš, nors ir jaunas, buvau didelio ūgio, todėl mane daužė ypatingai, kankino.

Vieną kartą, smarkiai sumušę, liepė daržinėje iš visų pusių badyti sieną. Paskui pastatė prie sienos, įleido šovinį į šautuvo vamzdį ir grąsino sušaudyti. Buvo girti, todėl galima buvo tikėtis. Kitą sykį, įvedę į dar neįrengtą gryčios kambarį, liepė nusirengti ir, paguldę ant plikos žemės, vienas iš vienos kitas iš kitos pusės pradėjo tvoti per sėdynę šompolais. Per raumenis mušamas dar galėjau kentėti, bet kai ėmė kliudyti stuburą, pašokęs griebiau už milinės vienam egzекutoriui ir sušukau: "Geriau sušaudykite!" Vieno pavardę įsiminiau - Sviderskis (gyveno Latvijoje, bet dabar jau miręs).

Mama (ir ne tik ji) buvo išvaryta vežioti sribų po mūsų apylinkę. Tą kartą jiems pasiekė suimti tris partizanus ir, kadangi su suimtaisiais bijojo naktį per mišką grįžti į būstinę, apsinakvojo Smaltiškių kaime. Partizanus surišo kiekvieną atskirai ir visus tris kartu. Viena iš išvartųjų į pastotes moterų, kurioms buvo liepta skusti bulves ir virti valgyti, netikėtai puolė prie partizanų ir perpjovė virves, bet juos saugoję sribai nesnaudė. Už tai ta moteris buvo nuteista 10 metų.

Kitą dieną sribai kartu su suimtaisiais partizanais ir išvartaisiais į pastotę žmonėmis nuvyko į savo būstinę N.Radviliškyje. Ten visus vežikus (taip pat ir mano mamą) išlaikė tris dienas nekūrentame, grūdų pripilta-

me kambaryje, ant kurių gulėjo sušalę ir alkani. Aš ir močiutė nežinojome, kur dingo mama, kodėl ji neparvažiuoja. Stribai vėl apsilankė ir mudu su močiute žiauriai sumušė ir žadėjo sudeginti gyvus, o jeigu bėgsime - nušauti. Mums dejuojant, vėlai vakare parvažiavo mama, iškinkė arklių ir uždarė tvarto duris. Visi trys pavalgėm, ką turėjom ir atsigulėm. Apie vidurnaktį išgirdome šaudant visai šalia pavieniais šūviais. Išsigandę, kad vėl užeis "gynėjai" suklusome, o po kurio laiko ant vaidrodžio pastebėjome šviesos blyksnius. Pamatėme, kad jau visas mūsų klojimas skendi liepsnose. Buvo smarkus vėjas. Ugnis, degantys gontai lėkė nuo stogo, krito ant tvarto ir gryčios. Nutarėm, kad liksim tol, kol pradės griūti degančios lubos ir tik tada šoksime pro degančius langus - geriau jau būti nušautiems, negu gyviems sudegti. Mūsų laimei joks kitas pastatas daugiau neužsidegė, o tvarto duris, matyt tyčia, buvo atidare stribai. Klojimas baigė degti. Švintant pamatėme iš Smailių ateinančią vieną mano pusbrolių su savo dėdiniu iš tolimesnio Kėželių kaimo. Jie girdėjo šaudymą, matė gaisrą, tik bijojo eiti, nes nežinojo, kas pas mus dedasi.

Neužilgo stribai su NKVD tardytojais sakė mums, kad, atseit, apšaudė banditai, o šaudę jie padegamosiomis kulkomis. Iš stribus vežusių žmonių sužinojome dar vieną niekšybę: privažiavę mišką jie liepė visiems išlipti iš rogių ir ėmė šaudyti į roges - atseit šaudę banditai. Tik kodėl nekliuvo nė vienam arkliui ar žmogui?

Po kelių dienų mūsų sodyboje vėl apsilankė stribai. Vėjas jau buvo išnešiojęs sudegusių šiaudų pelenus ir klojimo viduryje matėsi šiek tiek įdubusi žemė. Pradėjo mušti mane ir reikalauti pasakyti, kas čia paslėpta. Aš paaiškinau, kad, kai mirė tėvelis buvo labai karšta ir, kad kūnas nepradėtų gesti, žmonės patarė iškasti duobę, ir įleisti ten karštą. Paskui, duobę užpylus žemėmis, taip ir liko žemiau. Tada liepė sušalusią žemę kapoti kalnu. Atsisakiau, nes buvau labai sumuštas ir neturėjau jėgų. Tuomet parvedė į gryčią ir taip daužė, kad sulaužė nosį. Kraujas pradėjo plūste plūsti. Man paprašius nusiprausti prie šulinio, vienas stribų pasakė: "Išveskit į lauką ir nušaukit!" Mane išstūmė pro duris, kažkuris uždėjo šautuvo vamzdį man ant galvos ir iššovė. Nuo parako dujų apdegė antakiai ir plaukai. Galva buvo taip sudaužyta, kad žmonės manęs jau nepažino. Mama rytojaus dieną nuvežė mane į Biržus pas gydytoją. Apžiūrėjęs gydytojas Čeponis diagnozavo nosies sulaužymą, truputį atitaisė ir sakė, kad kai viskas aprims,

reikės operuoti. To daryti jau neteko.

Iš Biržų į namus manęs jau nebevežė. Kelias dienas pabuvęs pas tetą, gyvenančią šalia Biržų, buvau nuvežtas į Butniūnų kaimą pas giminių gimes, kur sulaukiau pavasario. Stribai jau bijojo pasirodyti mūsų krašte, tik vidaus kariuomenė kartais "šukuodavo" mišką, bei darydavo kratas, bet mes buvome taip apiplėšti, kad vogti nebebuvo ko. Kareiviai taip nebe-daužė kaip savi kolaborantai. Tik 1945 m. rudenį rusiškai kalbantis unifor-muotas kariškis, pasodinęs mane ant šiaudų stirtos, išsitraukė pistoletą ir pasakė: "Seičas zastreliu" ("Tuojau nušausiu"), bet tik trenkė antausį ir nu-ėjo. Iki tremties egzekucijų nebebuvo, nes, paskelbus amnestiją, brolis Al-binas legalizavosi, dirbo Biržų miškų pramonės ūkyje meistru ir kas mėne-sį registruodavosi N. Radviliškio NKVD.

Norėjau papasakoti apie "liaudies gynėjų" "žygdarbius" prieš vaikus ir senus žmones, kad kartu su manimi nenueitų į nežinią. Norėjau, kad žino-tų tie, kurie apie tai tik girdėję arba negirdėję.

LATVELIŲ PARTIZANAI

Pasakoja Alfonsas Valainis. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

Mano tėvas ilgai dirbo kalviu Smetonienės dvare Serbentiškyje. Užsi-dirbęs pinigų, išsimokėtinai nusipirko seną kuliąmąją mašiną, o paskui - 23 ha žemės. Išaugino šešis sūnus ir dvi dukras. Aš šeimoje buvau ketvir-tas.

1944 m. mano vyresnieji broliai Jonas ir Julius nusprendė stoti į parti-zanų būrį. Prašiau tėvo, kad leistų ir mane, kad netektų kentėti nuo oku-pantų. Turėjau tik 17 metų.

Broliai už dienos kitos gavo ginklus ir buvo siunčiami į užduotis. Jonas gavo rusišką šautuvą, Julius - vokišką, o aš - rusišką karabinus. Man teko stovėti sargyboje prie stovyklos Biržų girioje, bet netrukus į užduotį paė-mė ir mane. Atmintyje išliko keletas epizodų.

Ėjome pro Bliūdžių kaimą, kuriame gyveno stribas. Vienas partizanas pasiūlė patikrinti, ar esąs namuose. Vyrai atsinešė rąstigalį ir jo galu trinkelėjo į duris. Stribas, iškėlęs rankas, gulėjo lovoje. Jam buvo liepta keltis

ir eiti kartu. Tame pačiame kambarėlyje buvo žmona su keliais mažais vaikais. Jonas Krivickas, mūsų vadas, liepė palikti sribą ramybėje. Jis pasakė: "Vienas sribas nieko nereiškia. Nereikia vaikų ašarų!" Stribokui buvo liepta auginti vaikus, o ne kelti ginklų prieš savo šeimą. Neįvykdžius šios sąlygos, kitos gali nebebūti. Vienas partizanų, nepatenkintas vado sprendimu ir turėjęs sribo šautuvą, ištraukė spyną, numetė po lova ir papriekaištavo vadui, kad tas pasigailėjęs. "Jie, - sakė jis, - mūsiškių negaili. Paėmę gyvą partizaną (Šlėgerį), veždami į sribyną užmušė". "Mes gailime ne jų, o nekaltų vaikų", - atsakė vadas.

Vieną rytą mane pažadino skyrininkas ir su šešių žmonių grupe pasiuntė į užduotį. Paėję vos kilometrą, susitikome su kareiviais. Mus apšaudė, bet mes atsišaudydami laimingai pasitraukėme. Apėję didelį ratą, į stovyklą grįžome iš kitos pusės. Pakeliui sutikome keletą savo būrio vyrų. Stovykloje viskas buvo išmėtyta, pastogė sudeginta, o paėję dar pamatėme tris žuvusius vyrus, tarp kurių buvo ir mano brolis Julius. Pasirodo, buvo apsupti keli miško kvartalai. Apie 70 Latvelių, t.y. mūsų būrio vyrų, ir maždaug tiek pat Braškių būrio vyrų buvo 58-ame kvartale. Kariuomenė ėjo ne iš tos pusės, kurioje buvo apkasai ir postai su kulkosvaidžiais, bet iš Lujanų pusės. Ten buvo tik vienas užmaskuotas postas, kurio sargybinis sugebėjo nubėgti į stovyklą ir pažadinti ką tik grįžusius iš žygio ir jau sumigusius vyrus. Pirmieji sukilę gavo komandą sulaikyti priešą. Tarp jų buvo ir mano brolis Julius, spėjęs užsimauti tik vieną batą. Ten, miške, brolių ir palaidojome, o neseniai pastatėme paminklą.

Kitą naktį gavome užduotį paimti iš Medeikių pieninės visą sviestą. Parsinešėme kelias dėžutes ir išsidalijome, nes stovyklos jau nebebuvo ir maitintis reikėjo kiekvienam atskirai.

Visus paskirstė po kaimus. Užduotis: neleisti sribams siautėti ir skriausti žmones. Aš patekau į grupę, kuriai buvo priskirti Užušilių ir Kašeliškių kaimai. Vyresnysis buvo Jonas Krikščiūnas, o grupėje - mes su broliu Jonu, Kazys Tučas ir partizanas iš Suostų kaime?. Pagal galimybes turėjome daryti pasalas ir apšaudyti sribus. Keletą kartų bandėme taip padaryti, bet negalėjome, nes arklį ir vežimą jie imdavo iš mūsų žmonių, o vežėjais būdavo mūsų tėvai ar seserys.

Vieną naktį su broliu parėjome pasikeisti drabužių. Tėvai ėmė prašyti, kad eitume registruotis, nes juos visą laiką terorizavo. Registravomės

N.Radviliškyje. NKVD viršininkas buvo Diominas, vertėjas - Grumšlys. Iš pradžių reikėdavo registruots kas savaitę, vėliau - kas dvi savaitės, o dar vėliau - kas mėnesį. Po visų registracijų išdavė rusiškas "spravkas", paskui - pasus.

JAUNYSTĖS DIENAS PRISIMINUS

Pasakoja Romas Styra. Užrašė Erena Aukštuolienė.

*Neliūdėk, žalia giružė,
Nes ateis laikai -
Uždainuos ir tau dainelę
Lietuvos vaikai...*

Daugiau nei ketverius metus Biržų ir Rokiškio rajonų girias braidė partizanas Romas Styra. Tai buvo augalotas, visų pedagogų gerbiamas mokinys. Kodėl jam, doro ūkininko sūnui, augusiam Šiekštininkų kaime taip susiklostė gyvenimas? Pasakoja jis pats.

"Galiu didžiuotis, jog turėjau tėvą savanorį, kuris niekam nieko nesakęs išjojo ginti Lietuvos - kovoti su lenkais ir bolševikais. Sėkmingai pasprukęs iš lenkų nelaisvės - vėl pas husarus. Nedaugeliui žinoma, kad mano tėvas Petras Styra, vydamas bolševikus ant bėros baltaburnės kumelės pirmas įjojo į Obelių miestelį. Išlikusi nuotrauka - to istorinio fakto liudininkė puošė mūsų namus. Ji buvo eksponuojama ir Kauno Karo muziejuje.

Tėvas mokėjo rusų, lenkų ir šiek tiek vokiečių kalbas. Jis tapo Rokiškio komendantūros štabo darbuotoju, o 1949-ųjų kovo mėn. buvo ištremtas į Irkuto sritį, iš kur grįžo tik po vienuolikos metų."

1948 m. Romas, slapstydamasis nuo išvežimo į Sibirą, laikė abitūros egzaminus. 1950 m. gegužės mėn. pašaukiamas į karo tarnybą sovietinėje armijoje. Gal ir būtų iki galo ištarnavęs Liepojoje, jei ne politvadovas, žūt būt norėjęs, kad Romas stotų į komjaunimą, nes gabų jaunuolį norėta pasiųsti į Kronštato karinę mokyklą. Savanorio sūnui užteko drąsos pasakyti: "Aš - lietuvis ir tokios organizacijos nepripažįstu!" Po aštraus pokalbio liko vienintelis kelias - bėgti iš sovietinės armijos pas Lietuvos partizanus,

kurių bazavimosi vieta buvo Biržų giria. Pyvesos būrio vyrai iš ten patraukdavo į Rokiškio rajono miškus.

Keli Romo Styros partizaniškos preities epizodai.

... Biržų giria didelė. Rusų kareiviams buvo sunku medžioti partizanus. Vis dėl to jie landžiojo po girią, biržėse rengė pasalas, maskuotas medeliais ir eglišakėmis, bet nemokėjo paslėpti pėdsakų.

Su rusų kareiviais teko susitikti visaip ir ne kartą. Rusai buvo įsigudrinę sprukančius iš vieno kvartalo į kitą, partizanus gaudyti su vilkiniais šunimis. Vieną kartą dienos metu traukiantis į kitą kvartalą, pasigirdo šuns skalijimas ir, vilkdamas ilgą pavadį, pasirodęs vilkinis šuo dantimis čiupo partizanui Norbertui Tauteriui už aulo. Šis, nieko nelaukęs, šovė...

Romas Styra sako, kad tąsyk partizanams buvo smagiau žygiuoti į Pandėlio girią: priešas prarado didelę brangenybę - šunį.

...Vienas 1951 metų pavakarys. Nors iš visų kampų tyko pavojai, Raudonbalės kaime Povilonių troboje girdėti jaunimo klegesys. Ta troba Romo širdžiai artima, nes vardines joje švenčia Stasė Pavilonytė.

Romas Styra ir Jonas Baltušis su žaliomis uniformomis ir kariškais žiūronais sėdi už didelio, vaišėmis apkrauto stalo. Šalia Romo - vokiškas dešimtsūvis, šalia Jono - rusiškas PPŠ. Namų šeimininkė, kad į lauką nesklistų šviesa, uždarė langines. Nakčiai įpusėjus, pasigirsta įtartinas šuns lojimas. Šeimininkė žinojo, kad šuo miškinius aploja vienaip, o skrebus - kitaip. Staiga namo pašalėje psigirsta žingsniai. Uniformuotas enkavedistas atidarė langinę. Išvydusi nedraugo akį, visa užstalė puolė kieman, o kartu ir Romas su Jonu. Romas užsiglaudė už šulinio rentinio, Jonas įsimaišė į svečių būrį, o naktis - nors į akį durk.

Tą kartą skrebus sumaišė kortas gausus būrys civilių, pasklidusių po visą kiemą ir labai tamsi naktis.

Partizanai traukėsi per plyną kaimo lauką. Jonui Baltušiiui nuo raketos užsidegė batas, bet į drėgną žolę užgęsino. Ėjo be šūvio, nenorėdami išduoti vaišingų šeimininkų ir su menka netektimi: sodyboje paliko kepurės...

... Tai atsitiko 1953-ųjų vasaros naktį netoli Biržų girios. Romas Styra, pasilikęs sargyboje, buvo to įvykio liudininkas.

Pilėnų tėvūnijos vadas Stepas Giedrikas ir Alfonsas Valentėlis buvo išėję žvalgybon.



□ Pilėnų tėvūnijos partizanai: būrio vadas Jonas Baltušis-Trimitas, Alfonsas Valentėlis-Bankininkas Vailokaitis, Romas Styra-Rėksnys



□ Romas Styra-Rėksnys, Edvardas Žilińskas, Jonas Baltušis-Trimitas

Grįžę papasakojo, jog, pamatę tarp juoduojančių eglių elektros šviesoje skendintį trobesį, nieko blogo negalvodami, užėję į vidų. Kambaryje pamatė antpečiuotus enkavedistus, palinkusius prie popierių. Stepas, nieko nelaukęs, paleido į juos seriją, nuo kurių užgėso šviesa. Pastūmus duris - neatsidaro. Mat būta uždromų iš vidaus. Susišaudymas tęsiasi visiškoje tamsoje. Sužeista Stepo dešinė ranka ginklo nevaldė: jis įstengė atsišaudyti tik kairėje rankoje laikomu pistoletu. Vargais negalais prasibrovę pro duris, abu vyrai grįžo sužeisti: vadas sužeista alkūne, o jo draugas - su lengvai peršautu šonu.

... Romo Styros motina tremties išvengė slapstydamasi pas gimines ir pažįstamus. 1954 m. ji apsigyveno Vainiūniškio k. Vabalninko vls., žento Alfonso Šeinausko namuose.

Užgriuvo saugumiečiai. Kratos, kuriai vadovavo Vabalninko r. saugumo viršininkas Šatas, metu į saugumiečių rankas pateko jauno ginkluoto vyriškio nuotrauka. Styros motina prisipažino, kad tai - jos sūnus. Saugumo viršininkas paliko sūnui-partizanui adresuotą laišką, kuriame žadama grįžusio iš miško nei bausti, nei teisti. Romas ilgai svarsto, dvejuoja ir pagaliau ryžtasi atsisveikinti su ginklo draugais. Tų pačių metų balandžio mėnesį abu su mama vežimu nuvažiuoja į Vabalninką. Vokiškas parabelis ir rusiška granata atsiduria saugumo viršininko stalčiuje. Vėliau - draugiški pokalbiai jo kabinete ir dar draugiškesni saugumiečių, kažko suvažiavusių iš aplinkinių rajonų, būryje prie degtinės ir šampano butelių. Romas gauna į rankas "švarų" pasą ir karinį bilietą. Atmintyje visam gyvenimui išliko saugumiečio gerą linkintys žodžiai:

- Mauk iš šito krašto ir man daugiau nepakliūk!

Romas, niekur neprisiregistravęs, slapstėsi Panevėžyje, kol autobusų stotyje, pakliuvo į saugumiečių "globą", o jo motina susitiko tą patį Šatą tik jau vilkintį civiliais drabužiais...

"Partizanaujant romantikos nebuvo, nes nuo priešų teko slapstytis ir po tvartu, ir po šieno prėslu, nakvoti per žvarbą miško glūdumoje, regėti ne vieną žuvusį ar sužeistą ginklo draugą.

Būčiau išvengęs bolševikinio teismo, bet Šeduvos r. Pociūnų tarybinio ūkio vadovai rekomendavo mokytis Šilutės žemės ūkio mokykloje...

Atsidūriau Vilniaus saugumo komiteto požemiuose, kur buvau mušamas ir žeminamas per tardymus. Mordovijos lageriuose atpylus visą dešimtį metų,

nebeleido dirbti miško darbų. Ačiū Dievui, kad į tuos lagerius patekau po Stalino mirties ir likimas lėmė išlikti gyvam, o šeimyninį gyvenimą pradėjau iš savo penkių pirštų.

Duok, Dieve, kad lietuviai gyventų vienybėje ir daugiau nesipjautų kaip tais kruvinaisiais metais", - baigia savo pasakojimą Lietuvos partizanas, tremtinys Romas Styra.

KOVOK!

APSISPRENDIMO IŠTAKOS

*Kas mums praeitį grąžintų,
Ir jos garsą, ir jos galią ?
Kas tuos kaulus atgaivintų,
Kurpo žemėmis išbalę? (Maironis)*

Visų, pasirinkusių pagrindžio kelią, buvo panašios apsisprendimo ištakos - šeima, mokykla, bažnyčia. Taigi ir mano pasirinkimą nulėmė religinis bei patriotinis auklėjimas.

Mano tėviškė - širdžiai mielas Aukštaitijos kraštas. Gimiau 1926 m. Atkočių k., Deltuvos vls., Ukmergės aps. vidutinių ūkininkų šeimoje. Tėvai - Marijona ir Antanas Jalinskai. Mama Marijona Andriūnaitė buvo kilusi iš gretimo Sarosčių kaimo. Šeimoje augome keturi vaikai. Aš buvau vyriausia, paskui mane gimė brolis Henrikas ir seserys Stanislava ir Zita. Geraširdė, ramaus būdo ir jautrios sielos mamutė nuo mažumės skiepijo meilę Dievui, Tėvynei, žmonėms. Tėtė taip pat buvo giliai tikintis, patriotas, tačiau griežtas. Užtat jo griežtumą švelnino nepakartojamas humoro jausmas.

Iš vaikystės prisiminimų giliai širdyje pasiliko ir gerieji seneliai. Ypačingai senelis - Petras Jalinskas. Jis buvo apsišvietęs žmogus. Spaudos draudimo laikais jis buvo daraktorius - mokė vaikus lietuviško rašto ir žodžio. Iš jo sužinojau daug įdomių dalykų apie caro priespaudos metus, apie didžiulę riziką mokyti vaikus lietuviškai ir platinti spaudą.

Šviesios atminties pradžios mokyklos mokytoja Juzefa Dutkuvienė mokė ne tik skaityti ir rašyti, bet ugdė ir pačius gražiausius jausmus tėviškei, gamtai ir kt. Kunigėlio pamokos padėjo tvirtus religinius pagrindus mūsų vaikiškose širdelėse. Mokantis penktame ir šeštame skyriuose mokytojas neapsiribojo vien pamokomis, o stengėsi praplėsti mūsų akiratį. Atsimenu kelionę į Kauno dramos teatrą, kuriame žiūrėjome Č.Dikenso "Šykštuolį Skrudžą". Tokio gražumo nebuvo matę! Nuostabus spektak-

lis. 1939 m. važiavome į "Žalgirio" krepšinio varžybas. Kokia didinga atrodė Sporto halė! Sėdėjome aukštai tribūnoje ir negalėjome atsitokėti iš džiaugsmo. Bet svarbiausia buvo "Žalgirio" pergalė! Mums, kaimo vaikams, tai paliko neišblėstantį įspūdį...

Mūsų kaime veikė klojimo teatras. Rūbus aktoriams parsiveždavo iš Kauno dramos teatro. Vyko įvairių organizacijų sambūriai: angelaičių, jaunųjų ūkininkų, pavasarininkų. Jiems vadovavo kunigai, mokytojai. Aš taip pat buvau angelaitė, vėliau jaunoji ūkininkė, o gimnazijoje - ateitininkė. Kaimo žmonės ne tik daug dirbo, bet ir gražiai linksminosi bei nuoširdžiai meldėsi. Šventadieniais, o ir šokiadieniais skambėjo jaunimo dainos, šienpajovių sutartinės.

Mama dažnai pasakodavo apie jaunystės dienas. Su didžiausia pagarba prisimindavo Lietuvos patrioto šveicaro Juozo Ereto vardą, jo apsilankymus kaime. Jis atvažiuodavo su savo bendraminčiais krikščionimis demokratais, pavasarininkais. Mamutė vis prisimindavo, kokias gražias kalbas Eretas sakydavo. Dalyvaudavo su kaimo jaunimu vakaronėse - daug kalbėjo apie krikščionišką moralę bei Tėvynės meilę. Pateikdavo gražių pavyzdžių jaunimui, įdomių dalykų papasakodavo vyresniesiems.

Labai mielų prisiminimų paliko dėdė karininkas, mamytės brolis Povilas Andriūnas. Jis vienintelis iš gausios šeimos buvo išėjęs mokslus. Jo apsilankymų labai laukėme. Jie su tėte daug politikuodavo. Kartais į tėviškę pasisvečiuoti atvažiuodavo ir su draugais kariūnais. Buvo į ką pažiūrėti: "visi kaip nulieti", - sakė kaimo žmonės.

1939 m. pradėjau lankyti Ukmergės Antano Smetonos mergaičių gimnaziją. Visur buvo ideali tvarka. Tačiau didžiausią įspūdį paliko mokytojai ir kunigai. Kiekvienas jų į mūsų imlias širdis pasėjo neįkainojamus turtus: patriotizmą, meilę gėriui, grožiui, tikėjimą ir mokslo žinias. Bet neilgai teko džiaugtis laimingomis dienomis.

PIRMOJI GIMINĖS AUKA

*Aš priglaudžiau prie žemės širdį,
prie motinos tėvų tėvų -
Ir aš žinau, kas ją pravirkdė,
Skausmu ko skundžias nesavu... (B.Brazdžionis)*

1940 m. birželio 15 d. Lietuvon plūstelėjo raudonojo maro banga. Okupantai naikino viską, kas lietuviui brangiausia. Niokojo ir mūsų gimnazijos rūmus: išnešė kryžius, nukabino tautos didžiaviryių portretus. Fasadą pakeisti jiems nebuvo sunku. Tačiau mūsų širdys nepasidavė svetimai ideologijai. Mūsų gerieji mokytojai ir mes tyliai, bet ryžtingai priešinomės okupantų užmačioms.

1940 m. lapkričio pradžioje nuo bolševikų rankos krito pirmoji mūsų giminės auka - mamytės brolis leitenantas Povilas Andriūnas. Jis su savo pulku tuomet stovėjo prie Panevėžio. Kavinėje rusų kariškiai pradėjo kabinėtis prie patarnautojų. Dėdė jiems paaiškino, kad Lietuvoje moterys gerbiamos ir taip su jomis kalbėti yra nemandagu. Kariškiai įsižeidė. Kavinės darbuotojas, išgirdęs, kad jie kažką rezga, dėdę atsargiai perspėjo. Tada jis, palikęs savo daiktus, neva dar ketindamas sugrįžti, mėgino išeiti, tačiau jį pavijo kulka. Ji buvo lemtinga. Tačiau okupantams dar buvo negana šios beprasmės mirties - jie neleido parvežti į tėviškę dėdės kūno. Broliai palaidojo jį Panevėžio kapinėse greta savanorių kapų. Mums ši netikėta žūtis buvo didelis smūgis.

*Ak, žiauri dalia Tėvynės,
Tėviškės brangios mūs.
Oi, daug tremia iš gimtinės,
Tėviškės brangiausios mūs... ("Sušaudytos dainos")*

1941 m. birželio 14, juodą Lietuvai dieną, bolševikai užkaltauose vagonuose į Sibiro platybes išvežė mūsų tautos šviesuomenę ir dorus žmones. Visus sukaustė baimė ir nerimas, širdis draskė tremiamųjų skausmas.

KARAS

*...Viens raudonas kaip šėtonas,
kitas rudas kaip šuva...*

Pagaliau atūžė karas. Vienus okupantus pakeitė kiti. Iš pradžių džiaugėmės, kad išvijo komunistus, bet netrukus pamatėme, kad ir vokiečiai

lietuviams ne draugai. Gimnazijoje tautinių ir religinių švenčių dienomis įvairiai pabrėždavome lietuviškumą. Vasario 16-ąją visi - mokytojai ir mokiniai - į atlasus įsisegdavome trispalvius kaspinėlius. Šaunieji mokytojai su kapelionu Edvardu Simaška priešakyje keldavo mūsų dvasią. Kokie įdomūs ir prasmingi būdavo ateitininkų susirinkimai, kuriuose kapelionas sakydavo pamokslus.

Visus sukrėtė žydų šaudymas. Mūsų geografijos mokytoją irgi sušaudė. Girdėjome ir apie koncentracijos stovyklas ir jose kankinamus žmones. Su nerimu ir nusivylimu sutikome pabėgusius plechavičiukus - klasės draugus. Ir vėl pasigirdo fronto dundesys.

1944 m. vasara. Šįkart frontas įsiplieskė ir mūsų kaimo laukuose. Tra-tėjo automatai, sproginėjo sviediniai. Degė sodybos. Bėgo vokiečiai. Mes su Dievo pagalba toje maišatyje išlikome gyvi. Visai netoli nuo mūsų slėptuvės sprogo bomba, degė namas, bet mūsų nepalietė.

Vėl sugrįžo bolševikai ir pratęsė savo juodus kruvinus darbus. Lietuvos jaunimas slapstėsi, nėjo kariauti. Mūsų kaimo jaunuoliai vieni slėpėsi, kiti išbėgo į užsienį, o kai kurie patraukė į stribyną. Kartą kaimynai pranešė, kad mūsų kaimo link ateina rusų kareiviai - gaudo jaunimą į frontą ir darbams. Su drauge ir mano mažute sesute nubėgome raisto link. Kulkos zvimbė virš galvų, ir tik per stebuklą mums nekliuvo. Sesytę pasišaukė išsigandusi kaimynė, o mes laimingai pasiekėm raistą, raistu - Viliukų mišką. Ten radome daugiau jaunimo. Tą dieną kitame kaimo gale nušovė Juozą Kuliešių ir Viktorą Belicką. Po kelių dienų gavome žinią, kad galime grįžti namo. Merginos grįžo, o vaikinai jau nebesirodė viešai.

JONO VENSKAUS BŪRYS

Jie išėjo Tėvynei parnešti

Laisvę brangią, kaip žiedą lankoj -

Kad galėtų vėl rūtos žaliuoti

Ir daina vėl skambėtų Lietuvoj. ("Sušaudytos dainos")

1944 m. rugpjūčio mėn. Atkočių kaime įvyko LLA vadovų susirinki-

mas. Kūrėsi Vyčio apygarda*. Nuo tada mūsų krašte prasidėjo partizaninis judėjimas. Tų pačių metų rudenį Viliuku miške susibūrusiam būriui ėmė vadovauti Jonas Venskų iš Bardiškėlių k., buvęs Lietuvos kariuomenės viršila. Partizanai jį labai gerbė. Jis buvo drąsus, ryžtingas ir sąžiningas vadas. Jo būryje buvo apie 50 gerai ginkluotų vyrų. Tarp jų ir du jo broliai: Vacys-Jonaitis ir Bronius-Metelis bei keletas iš mūsų kaimo. Iš mūsų kaimo partizanavo Julius Belickas-Klevas, kilęs iš geros didelės šeimos. Visi buvo puikūs dainininkai. Venskai - Alfonsas-Senis ir Stasys-Biržys - pasiturinčių, garbingų ūkininkų vaikai. Kazys Žižminskas-Vaidila, Švogeris - iš mažžemių, bet darbščių, dorų žmonių šeimos. Bronius Lukoševičius iš vidutiniokų, vedęs, geras žmogus. Juozas Belickas - siuvėjas, Viktoras Belickas ir Petras Vasiliauskas-Šimulionis - taip pat ne iš turtingųjų.

Mano tėtė Antanas Jalinskas nuo pat partizaninio judėjimo kūrimosi pradžios buvo aktyvus jų rėmėjas, vėliau tapo ryšininku, bet šeimai nesisakė. Jis buvo labai atsargus. Kadangi mokėjo keletą amatų, dirbdamas vaikščiodavo po žmones, nors iš tikrųjų dažniausiai eidavo su partizanų užduotimis. Apie tai sužinojau tik šiais laikais iš likusių gyvų partizanų.

Tuomet mokiausi gimnazijoje, nekantriai laukdavau šeštadienio, kad galėčiau susitikti su partizana. Jie gi laukdavo naujienų iš miesto. Kartais tekdavo jiems pasakyti apie išniekintus turgaus aikštėje jų bendražygius. Mes iš gimnazijos paslapčia nueidavom pasižiūrėti... Kai kuriuos jų pažinojome. Pasislėpę verkdavome, bet paskui dar ryžtingiau kartojome: "Kovok už Kristų ir Tėvynę!" Trumpiau sakydavome: "Kovok!" Tai buvo mūsų šūkis, pasisveikinimas ir atsisveikinimas. Rašydavome visur tą žodį šifru: 40104! Daugelis gimnazistų gyveno tokiomis nuotakomis.

1945 m. įsijungiau į Jono Venskaus vadovaujamą būrį - tapau ryšininke. Šį sprendimą priėmiau be jokių svyravimų - jaunystė ir gyvybė man, kaip ir daugeliui, pasirinkusių kovos kelią, nebuvo pats brangiausias turtas... Tikėjome, kad žūtbutinė kova reikalinga ir negalėjome pasilikti nuošalyje.

Neilgai teko veikti Jono Venskaus būryje - einantį pas partizanus

* Iš tikrųjų kūrėsi LLA Ukmergės apylinkės partizanų rinktinė, vėliau tapusi Vyčio apygardos branduoliu. - *Red. pastaba.*



□ Vyčio apygardos Algio būrys



dėl ryšio palaikymo pastebėję raiti sribai vadą nušovė. Partizanai jo labai gailėjo. Jam žuvus būriui vadovauti buvo paskirtas Leonas Gžimaila-Dziadas iš Gintarų k. Jam vadovaujant būrys pakriko, vadas nesugebėjo palaikyti drausmės. Tuo pasinaudojo provokatorius Antanas Andriūnas iš Jakutiškių k. ir susekė partizanų stovyklą. Puolimo metu, įspėjus sargybai, partizanai spėjo išbėgioti. Žuvo sargybiniai ir vieną peršautą paėmė gyvą, o Antanas Mučinskas-Ginutis, grįždamas pas draugus iš užduoties ar namų, pakliuvo rusams ir žuvo. Po kurio laiko partizanai už tą užpuolimą atsirevanšavo: apšaudė kareivių sunkvežimį, važiuosį pro Viliuku mišką. Sribai atsikeršydami sudegino keturias partizanų šeimų sodybas - tris Jakutiškių kaime ir vieną Diržiuose.

1946 m. balandžio mėn. buvo suformuotas naujas būrys, kuriam vadovauti Vyčio apygardos vadas Danielius Vaitelis-Briedis paskyrė Benediktą Narkevičių-Algį iš Šiliūnų k., Siesikų vls., Ukmergės aps. Jis buvo kilnios dvasios, sumanus ir drąsus vadas ir malonus, draugiškas žmogus. Kaip ryšininkei su Algiu ilgiausiai teko bendrauti. Jis dažnai su savo būrio partizanais lankydavosi mūsų namuose. Niekada nemačiau jų išgėrusių ar piktų, negirdėjau skundų dėl sunkios dalios. Tik labai nuvargę krisdavo skersai lovos ar kokiam ramiam kampelyje ir ilsėdavos valandėlę kitą namų šilumoj. Po nesėkmingų žygių ar draugų netekčių tyliai, liūdnai dainuodavo. Daina išsakydavo viską. O maldos, sklidusios iš jaunų vyrų širdžių, grau-dino iki sielos gelmių!

Šviesesnėm valandėlėm traukdavo dainas iš visos širdies. Nuo jų galybės, rodės, kilnojosi ne tik lubos, bet ir dangaus skliautai...

Miela buvo bendrauti ir su Algio sužadėtine ryšininke mokytoja Marija Kinertaite. Ji visa širdim ir siela buvo atsidavusi rezistencinei kovai. Ne vienas sužeistas partizanas laukdavo jos kvalifikuotos pagalbos, nes ji buvo ir medsesuo. Kiek dienų ir naktų jai teko bunkeriuose slaugyti sužeistus brolius? Rizikavo ir tie žmonės, kurių sodybose buvo slėptuvės. Šalia mūsų kaimo, Žardetiškiuose, netoli raisto, Elenos Vasiliauskaitės namuose partizanai turėjo įsirengę bunkerį. Sužeisti ar susirgę ten rasdavo prieglobstį ir paramą. Elena ir jos artimieji dėl to turėjo daug rūpesčių, bet niekada nesiskundė. Kadangi sunku buvo gauti tvarstomosios medžiagos, Elena skalbė ir lygino tvarsčius ir teikė visokeriopą pagalbą, nes jautė atsakomybę ir šventą pareigą padėti kovotojams.

Negaliu neprisiminti Marijos ir Benedikto meilės. Jų širdis užvaldė gražiausi jausmai ir, nepaisant žiaurios tikrovės, jaunystė nugalėjo. Jie puoselėjo viltis bendrai ateičiai - troško mylėti, aukotis, drauge kovoti už Tėvynės laisvę ir kilnius idealus. Tikėjosi Dangaus palaimos jų svajonėms ir siekiams. Deja! Vos mėnesiui prabėgus nuo sutuoktuvių dienos, žuvo Benediktas.

KLASĖS IR KOVOS DRAUGAI

*... Neverkit, pušys, qžuolai pušyne, -
Mes parnešim laisvę, nors daug mūs negrįš.
Lietuvos šalelė, laisvės pasiilgus,
Kaip baltas žiedas saulėje pražys. ("Sušaudytos dainos")*

Apygardos vadui Danieliui Vaiteliui-Briedžiui jaučiau didelę pagarbą. Būrio vadas Algis ir visi partizanai taip pat labai jį gerbė ir vertino už drausmę, reiklumą, tiesumą. Jo kovos metodai ir puiki orientacija kautynių metu dažnai išgelbėdavo partizanus ir atnešdavo daug nuostolių priešams. Kai Algis pasakydavo apie Vaitelio numatytą užduotį, širdis suvirpėdavo - ne iš baimės, o iš džiaugsmo, kad esu reikalinga. Manau, šis jausmas pažįstamas visiems, kurie buvo įsitraukę į šį pavojingą, bet labai reikalingą darbą.

Pranas Kecioris vadovavo Vadoklių būriui. Su žiniomis tekdavo keliauti pas jį į Lėno miškus. Kartą, gavusi eilinį pavedimą, nuėjau pas Keciorį. Sutartoje miško vietoje pasitiko jis ir dar du partizanai. Pasisveikino kariškai ir, kaip visada, šypsodamiesi klausėsi manęs. Besikalbant, regis, visai netoliese pasigirdo šūviai. Kecioris skubiai atsisveikinęs liepė man bėgti nurodyta kryptimi. Laimingai pasiekiau kaimą. Nebepreisimenu, kas žuvo šiame susišaudyme, tik žinau, kad Kecioris tąsyk liko gyvas.

Keciorio būryje buvo ir mano klasės draugas Boleslovas Eglinskas-Saulius. Klasėje jį vadinome filosofu, nes jis bet kokia tema galėjo kalbėti ilgai ir ramiai, turėjo daug gražių idėjų. Gavęs šaukimą į rusų kariuomenę, pasitraukė į mišką. Pasirinko partizano kelią, nors nebuvo "buožė" - tėvai buvo bežemiai ir labai dori žmonės. Partizanaudamas Saulius kartais atei-

davo į mūsų kraštą, mudu susirašinėjome. Ne, tai nebuvo meilės laiš-
kai. Jis buvo nusprendęs - kol partizanaus, meilės dainų mergaitėms
nedainuos. Jo gilios ir prasmingos mintys teikė drąsos, pasitikėjimo man
ir kitiems draugams. Jis žuvo 1946 m. liepos mėn. kartu su būrio vadu
Kecioriu Taujėnų miške. Saulius susisprogdino, matydamas, kad nebė-
ra vilties išsigelbėti. Brolis jo žuvimo vietoje rado du pirštus... Sauliaus
mama man perdavė keletą kruvinų laiško skiautelių... Buvo baisu ir be
galo skaudu.

Kitas klasės draugas - Petras Pociūnas-Rimantas partizanavo Algio bū-
ryje. Nors ir skirtinguose būriuose, Rimantas su Sauliumi buvo geriausi
draugai. Rimantas buvo romantikas ir svajotojas. Skirtingai negu Saulius,
jis nemėgino atsispirti ir meilei, o kartais elgdavosi ir visiškai lengvabūdiš-
kai. Tuomet gaudavo pylos nuo draugo. Tačiau kovoje jis buvo drąsus ir
išradingas. Kartais neįtikėtinai rizikuodamas išeidavo sveikas iš pavo-
jingiausių padėčių. Tačiau 1947 m. kovo 10 d. Diržių kaime pateko rusams
į nagus. Leidosi bėgti, bet matydamas, kad neišsigelbės, nusišovė. Ant ran-
kos jis mūvėjo du žiedus: Aušros Vartų Marijos ir Vyties. Taigi abu draugai
ištesėjo duotą partizanų priesaiką - nepasiduoti gyviems!

Sunku apsaityti jausmą, kai po daugelio metų "Tremtinyje" pamačiau
mūsų krašto partizanų nuotraukas. Nebesitikėjau, kad kada nors juos pa-
matysiu taip gyvai žvelgiančius iš nuotraukų. Taip, tai jie - Vyčio apygar-
dos, Deltuvos vls., Ukmergės aps. partizanai ir būrio vadas Benediktas
Narkevičius-Algis. Liūdna tų nuotraukų darymo proga...

Iš būrio vado Algio gavau nurodymą su mokytoju Algirdu Čeponiū-
Aitvaru atvykti į sutartą vietą. Mes dirbome kartu Taujėnų progimnazijoje
ir jis ne kartą fotografavo partizanus. Netoli Vaidilos namų, krūmuose,
mūsų laukė grupė partizanų, Vaidilos sesuo Liuda Žižminskaitė ir Jaunu-
čio sesuo Julė Belickaitė. Diena buvo graži. Partizanai ilsėdamiesi traukė
graudžią, ilgesingą dainą. Merginoms paruošus pietus, sėdome prie "sta-
lo". Pavalgius Aitvaras visus fotografavo. Mes taip pat su jais įsiamžinome.
Paskui vadas su širdgėla man pasisakė, kokia proga fotografuotasi... Ne-
daug kas iš būrio žinojo, kad Dziadas, ko gero, paskutinį kartą su mumis. Jis
įtariamai išdavystė. Mane nepaprastai nuliūdino ta žinia, nesinorėjo tikė-
ti, kad jis galėjo išduoti savo draugus.

Netrukus vadas pranešė, kad visi ruošęsi į susitikimą pas apygardos



□ Vyčio apygardos Algio būrys



vadą Danielių Vaitelių-Briedį. Mudu su Aitvaru, atsisveikinę su partizanais, palikome stovyklą. Vėliau sužinojau, kad Dziadui buvo įvykdyta mirties bausmė. Tačiau iki šiol nėra aišku - ar jis netapo KGB pinklių auka?

Tuomet turėjau paslėpusi daug nuotraukų, partizanų laiškų, pagrindžio literatūros, dokumentų, tačiau grįžusi iš lagerio viso to neberadau. Nežinau kur jie dingę. Jeigu būtų radęs saugumas, būčiau kaip mat sužinojusi...

Šios nuotraukos atsirado labai netikėtai. Kaune, Panemunėje, jauni žmonės darė remontą ir rado ryšulėlį nuotraukų. Supratę, kokios tai nuotraukos, perdavė jas į patikimas rankas. Tokiu būdu Balio Juknevičiaus dėka jos atsirado "Tremtinio" redakcijoje. Be galo už tai esu dėkinga. Prieš daugelį metų nuotraukas paslėpė partizanas Bronius Kinertas-Arminas. Kuomet jis užsiregistravo ir svetima pavarde išvyko gyventi į Kauną, nusivežė ir nuotraukas. 1949 m. vasario 17 d. jį suėmė ir nuteisė 25-eriems metams. Grįžęs iš Jakutijos lagerių, apsigyveno Ukmergėje ir, matyt, pamiršo, kur buvo paslėpęs nuotraukas.

Dar 1946 m. net neišryškintos fotojuostos buvo pakliuvusios į saugumiečių rankas. Tuo laiku Aitvaras turėjo atlikti labai pavojingą užduotį. Išdavikui jį atpažinus, Aitvaras spėjo pabėgti ir pasitraukti pas partizanus. Jo bute saugumiečiai atliko kratą ir paėmė kartu su kitais daiktais ir juosteles. Tame pačiame kambaryje su Aitvaru gyveno mokytojas Antanas Grigonis. Jis, bendraudamas su saugumiečiais, dirbo partizanams. Sužinojęs apie fotojuosteles, sugalvojo jas išgelbėti. Pasiėmęs degtinę butelį, keletą tuščių fotojuostelių, nuėjo į saugumo būstinę. Juostos gulėjo ant stalo. Išsiėmęs degtinę, pradėjo vaišinti... Saugumiečiui išėjus užkandos, Antanas skubiai pakeitė keletą juostelių. Visų sukeisti negalėjo, nes per mažai buvo nusinešęs. Po "vaišių" nunešė juosteles patikimam fotografui išryškinti - ne tos! Rizikavo nueiti antrą kartą, apsimitęs, kad buvo per mažai... Saugumietis apsidžiaugė pamatęs antrą butelį. Šį kartą pavyko sukeisti visas.

Dar prieš A.Grigonio "operaciją" gavau žinią, kad pasisaugočiau ir praneščiau kitiems. Po sėkmingos "operacijos" Antanas nuotraukas atidavė man. Didelę dalį nunešiau būrio vadui Algiiui, kitas pasilikau sau. Taip mokytojo Antano Grigonio drąsos ir sumanumo dėka nuotraukos buvo

išgelbėtos iš saugumiečių nagų.

Tą dieną būryje buvo keturiolika partizanų. Su visais jais dažnai susitikdavome. Tačiau po tiek metų sunku viską prisiminti, net kai kurių vardai, slapyvardžiai pasimiršo. O buvo visko - skausmo, kai žūdavo draugai, kai matydavau juos prislėgtus ir nerimaujančius dėl ateities. Teko patirti pavojų bei nuotykių. Kartais sutemus reikėjo eiti skersai mišką, o tamsos labai bijojau... Iš miestelio privalėjau išeiti nepastebėta "budrių akių", nes kažką, kas, gink Dieve, negalėjo patekti priešams, nešiau. Rožančiaus neišleisdavau iš rankų. Motinėlė globojo, nepakliuvau į kryžminę ugnį, vis pavykdavo išvengti didesnių pavojų.

Šios grupelės partizanų likimai:

Ipolitas Ivaškevičius-Rickus iš Karpų k., Siesikų vls. Žuvo 1947 m. balandžio 14 d. Bardiškių k.

Julius Belickas-Klevas iš Atkočių k., Deltuvos vls. 1947 m. rugsėjo 20 d. išduotas susisprogdino Diržių k. bunkeryje. Bunkeryje buvo trise: Klevas, Vytautas Riklickas-Liočys iš Jakutiškių k. ir Vytautas Penkevičius-Povaras iš Kačėniškių k.

Petras Žlioba-Baravykas iš Kreivių k., Deltuvos vls. 1947 m. sausio 22 d. apšaudomas bėgo su draugais per laukus iš apsupties. Vienas partizanas spėjo ant arklio užsisodinti sužeistą draugą ir bėgo miško link. Sunkiai sužeisto Baravyko išgelbėti negalėjo. Jis nusišovė pats, prieš tai primygtinai paprašęs draugo paimti jo ginklą, kad neliktų žudikams.

Adolfas Bureika-Hitleris iš Antašavos k., Pagirių vls. Žuvo kartu su būrio vadu Benediktu Narkevičiumi-.Algiu ir dar vienu partizanu Viliuku miške 1947 m. liepos 23 d. Išdavė Antanas Andriūnas iš Jakutiškių kaimo. Apsupus įvyko susišaudymas. Nutilus šūviams, Hitleris ir Algis, galvodami, kad priešas pasitraukė, mėgino perbėgti kvartalinę liniją. Kareiviai paleido automato seriją į kojas - norėjo paimti gyvus. Nepavyko. Žmonės kalbėjo, kad jų kūnai gulėjo saugumo kieme. Palaidojimo vieta nežinoma.

Petras Kuodis-Ragaišis iš Kreivių k., Deltuvos vls., paimtas gyvas iš bunkerio Atikonių k. Bunkeryje buvo trise: Ragaišis, Vacys Venskuskis-Jonaitis ir jo žmona Stasė Venskienė iš Bardiškėlių k.

1947 m. rugsėjo 26 d. rytą Ragaišis išgirdo bildesį. Pažadintas Jonaitis jį ramino, sakydamas, kad šeimnininkai ruošiasi važiuoti. Netrukus pasigirdo trenksmas į bunkerio lubas. Girdėjosi, kaip šeimnininkui liepia kviesti

visus, kad išlįstų. Jonaičio žmona pradėjo verkti, prašyti, kad nesižudytų, kad katalikams tai nuodėmė. O Jonaitis įrėmė vienmarškiniui Ragaišiui į nugarą pistoletą ir liepė lipti viršun. Išlipus į viršų, jų laukė saugumo viršininkas Pachomič. Visus suėmė, bet Venskienę netrukus paleido. Išdaviką Jonaitį irgi nuteisė. Ragaišis nieko neišdavė. Nuteisė jį 25-eriems metams katorgos ir 5-erius be teisių. Kalėjo Intos lageriuose. Grįžo 1957 m. birželio mėn.

Kaip vėliau sužinojau, jų bunkerį išdavė Vacys Saugavičius. Ryšininkas V.Saugavičius daug žalos padarė partizanams. O šie, nieko neįtardami, pasikloviavo juo. Jis skundė partizanams nekaltus žmones, neva jie dirba saugumui. Taip nekaltai buvo sušaudyti B.Keturka iš Keturvėjų kaimo ir Ketvirtis iš Atikonių k. Išdavikas Jonaitis mirė lageryje per "nelaimingą" atsitikimą, o Saugavičius sudegė girtas savo troboje.

Kazys Žižminskas-Vaidila, Švogeris iš Atkočių k., Deltuvos vls. Žuvo Viliuku miške bunkeryje 1947 m. spalio pabaigoje su Stasiu Venskumi-Biržiu iš Atkočių k. ir Alfonsu Jovaiša iš Diržių k. Išdavė V.Saugavičius.

Bronius Kinertas-Arminas iš Ukmergės. 1947 m. vasario 14 d., gavęs nelegalius dokumentus kita pavarde, išvyko į Kauną. 1949 m. vasario 17 d. jį suėmė ir nuteisė 25-eriems metams. Kalėjo Jakutijos lageriuose, paskui Mordovijoje. Į Lietuvą sugrįžo 1964 m. vasario 19 d. Gyveno Ukmergėje. Miręs.

Leonas Gžimaila-Dziadas iš Deltuvos. 1947 m. rudenį partizanų Karo lauko teismo nuosprendžiu jam buvo įvykdyta mirties bausmė. Iki šiol manoma, kad galbūt jis tapo KGB pinklių auka.

Benediktas Narkevičius-Algis iš Šiliūnų k., Siesikų vls., Ukmergės apsk., Vyčio apygardos partizanų būrio vadas. Žuvo 1947 m. liepos 23 d. Viliuku miške kartu su Hitleriu ir dar vienu partizanu, kurio slapyvardžio neprisiėmė. Algį ir Hitlerį peršovė į kojas. Nenorėdami pasiduoti gyvi, nusišovė.

Liudas Belickas-Jaunutis iš Vidugirių k., Pagirių vls. Gavęs nelegalius dokumentus pasitraukė iš savo krašto.

Vytautas Penkevičius-Povaras iš Kačėniškių k. 1947 m. rugsėjo 20 d. susisprogdino Diržių k. bunkeryje su Liočiu ir Klevu.

Daug partizanų nuotraukų buvo daryta ir mano tėviškėje, bet neišliko. Tačiau jų paveikslas iš širdies ir iš atminties niekas neištrins.



□ Vyčio apygardos Algio būrys



Gyvoji tautos dvasia partizanų maldomis, skausmo ir vilties dainomis, žygių aidais atsilieps kartų kartoms!

LAISVIEJI SAKALAI

*... Ateitį regim Tėvynės laimingą,
Šviečia mums kryžius ant mūsų vėliavos.
Stokim drąsiai į kovą garbingą -
Dirbkim, kovokim dėl Lietuvos!*

Pirmosios mano savarankiško gyvenimo dienos praleistos Užugirio progimnazijoje. Po bolševikinių represijų mokyklose trūko mokytojų, todėl mane pakvietė dirbti į Užugirį. Kadangi į universitetą neįstojau (neišlaikiau TSRS istorijos), mielai priėmiau kvietimą. Be to, ten buvo partizanų kraštas ir prezidento Antano Smetonos gimtinė. Neilgai aš ten dirbau - netrukus mus perkėlė į Taujėnų progimnaziją, mat kai kas bijojo miškinų, nes mokytoją Ireną Smetonaitę partizanai apkarpė už ryšius su partorgu.

1946 m. pavasaryje pradėjau dirbti Taujėnų progimnazijoje. Čia gavau dėstyti lietuvių, vokiečių ir lotynų kalbas ir piešimą. Lietuvių kaip lietuvių, piešimas visai malonu, bet vokiečių ir lotynų?! Nors gimnazijoje gavau neblogus pagrindus, bet tai tik gimnazijos žinios. Susirinkau vadovėlius bei žodynėlius ir pagal mokyklos programą dirbau, stengdamasi mokiniams suteikti reikalingų žinių. Patiko darbas mokykloje. Daugelis mokinių buvo idealistai, patriotiškai nusiteikę. Greitai radom bendrą kalbą - amžiaus skirtumas juk nedidelis. Pradėjau jais pasitikėti ir puoselėti mintį apie pagrindžio organizaciją. O kai ir patys mokiniai užsiminė, susibūrę pasivadino "Laisvaisiais sakalais", išsirinkome slapyvardžius. Aš pasilikau savąjį ryšininkės - Audra. Susirinkome gražiame Radvilų parke. Mano idealizmas kilo iš ateitininkijos, todėl norėjau ką nors panašaus įskiepyti ir savo mokiniams. Norėjau jiems duoti tai, ką pati buvau gavusi iš mūsų vadovo kapeliono Edvardo Simaškos pamokslų, paskaitų ir jo veiklos. Šis žmogus man liko kaip švyturys, nurodantis gaires klaidžiame gyvenimo kelyje. O mokiniai buvo šaunūs! Jie degė noru kuo daugiau sužinoti ir patys sten-



□ Vyčio apygardos Algio būrys

gėsi išreikšti savo mintis. Mes mokėmės suprasti vienas kitą, stiprino me nuoširdžios draugystės ryšius ir stengėmės įsisąmoninti, kad Tėvynės reikalai ir amžinos vertybės yra svarbiau už mūsų asmeninio gyvenimo poreikius.

Mūsų šūkis buvo "Kovok už Kristų ir Tėvynę!" Galbūt mums nereikėjo slapyvardžių, bet iš tikrųjų paslaptis mus labiau suartino, jautėme didesnę atsakomybę už savo veiksmus. Skaitėme pagrindžio literatūrą, kalbėjome moralės ir tikėjimo temomis. Vadovavausi S.Šalkauskio, A.Maceinos ir kt. mintimis. Su partizanais susitikinėjome kiekvienas asmeniškai, beveik visi palaikėme ryšius su partizanais, atlikinėjome užduotis.

Mūsų organizacijai priklausė Monika Maskoliūnaitė-Vėtra, Antanas Eglinskas-Aidas, Juozas Eglinskas-Tauras, Algirdas Mulerauka, Antanas Maziliauskas-Taifūnas, Antanas Dirsė-Klajūnas, Kostas Misiukas, Vytautas Misiukas-Viesulas, Joana Valikonytė ir mokytojas Algirdas Čeponis-Aitvaras. M.Maskoliūnaitė, A.Eglinskas, K.Misiukas, V.Misiukas, J.Valikonytė, A.Čeponis jau mirę.

Be mūsų būrelio mokinių, buvo daug ir kitų, patriotiškai nusiteikusių, kupinų ryžto ir drąsos tų dienų pavojų apsuptyje, paslapčių pasaulyje... Tai - Stasys Žižys, Pakėnas, Kuliavaitė, L.Čeponytė, M.Misiukaitė, A.Jokūbauskas ir kt., kurių pavardžių jau neprisimenu. Ne kartą pamokų metu atvirai jiems kalbėjau apie sunkią Tėvynės padėtį, bet jie manęs neišdavė, jie buvo su tais, kurie suprato tautos tragediją. Tarp mokinių nebuvo nė vieno komjaunuolio ir niekas nesiruošė juo būti.

UŽGROTŲ PLIENINIŲ...

1947 m. rugsėjo 1-ąją perkėlė į Deltuvos progimnaziją. Pati pasiprašiau, nes iš Taujėnų sunku buvo pasiekti tėviškę, o be tėvų pagalbos negalėjau pragyventi.

Spalio 21 d. į mano kambarį nepasibeldęs įėjo Deltuvos enkavedistas Bobinkov. Nepasakęs nei labas, nei sudie - vėl išėjo. Sunerimau - ką reiškia šis keistas vizitas? Netrukus vėl sugrįžo, tik su kareiviais ir pareikalavo paso. Supratau, kad atėjo suimti. Kareiviams viską išvertę pasiėmė nuotraukas (laimei, partizanų nuotraukos buvo paslėptos tėviškėje), keletą kny-

gų, užrašus, daug cigarečių, paruoštų partizanams, antitarybinių eilėraščių sąsiuvinį. Tai buvo mano kūryba. Literatūriniu atžvilgiu tie eilėraščiai buvo silpnoki, bet priešišku ir neapykanta priešams - pakankamai stiprūs... Daugelis tada norėjo būti "poetais" ir eilėmis išreikšti savo jausmus pavergtai Tėvynei, partizanų garbei ir įvardyti okupantų kruvinus darbus.

Bobinkovas liepė apsirengti ir eiti su jais. Sesutė Stasė, kuri mokėsi Deltuvos progimnazijoje ir gyveno su manimi, pradėjo verkti. O kas bus, kai tėveliai sužinos, galvojau žengdama per slenkstį. (Jau po lagerių sesutė pasakojo, kad niekados nebuvo mačiusi mamytės taip raudančios. Abu tėvelius prislėgė sielvartas.)

Kareiviai, atstatę šautuvus, nuvarė į Ukmergės saugumą. Ten ant laiptų pamačiau ir kai kuriuos mūsų būrelio mokinius. Mane nuvedė į koridoriaus galą, atėmė laikrodį, rožančių ir kitus daiktus. Liepė sėstis ant grindų. Susiriečiau kampe ir pamačiau netoliese taip pat sėdinčią merginą. Susipažinome - tai buvo Bronė Misiūnaitė.

Prasidėjo žiaurūs tardymai. Ir vis naktimis. Grįžusios iš tardymų dalydavomės "įspūdžiais". Sėdėti negalėjome, tad šiaip taip atsiguldavom kniūpsčios. Stumdė kampas iš kampo. Pagaliau uždarė mus į karcerį, po laiptais. Sienos ir lubos drėgnos, apipelijusios, lemputė vos žiba, grindys cementinės, šlapios ir gličios. Ir smarvė! Medinis gultas ir "paraša" - puodas kampe... Taip mes dviese ir tūnojome toje skylėje. Tačiau mano naująją draugę netrukus išvedė į kamerą ir daugiau niekad jos nebemačiau.

Tardymai tęsėsi. Kankino alkis. Maisto davinytės vos gyvybei palaikyti. Iš namų jokio maisto neleido perduoti. Drabužių nekeitė, nei pasikloti, nei užsikloti nedavė. Nuo šalčio ir drėgmės pradėjau karščiuoti. Vos gyva grįžusi iš tardymų susiriesdavau kaip šuo ant gulto ir meldžiau Dievą ir Motinėle Mariją ištvermės. Aukojau savo kančias už visus ir viską. Žinojau, kad kitus dar labiau kankina. Tardė Korobkov, Raščiapkin, Šatas ir kt. Bet žiauriausias buvo žydas Lenskis. Jis pats nieko nedarė - atiduodavo sadistui podpolkovnikui Pochomičev. Tas savo "darbo kabinete" užsukdavo radiją visu garsu ir specialiomis priemonėmis talžydavo nelaiminguosius. Mane, palyginus su kitais, nedaug mušė, bet užtat neleido miegoti, ir vien jau buvimas tame smirdančiame urve, rodės, atima visas jėgas. Užpuolė utėlės, nešvarūs rūbai dvokė.

Tačiau ir čia pasitaikydavo šviesesnių minučių. Prižiūrėtojais čia dirbo rusė Marusia ir lietuvis Steponavičius. Marusia kartais praverdavo duris, greit įkišdavo duonos ir paklausdavo: "Za čto vas tak, devočka?" Steponavičius taip pat buvo geras. Jis, būdavo, tyčia prie kamerų garsiai šaukia, neva bara, o tuo pačiu ką nors perduoda ar praneša. Kartą mano bendrabyliai paprašė, kad jis perduotų man maisto. Kaip tik buvo Kūčios, bet aš to nežinojau. Jis atnešė man ir liepė skubiai suvalgyti, kad tardytojai neužkluptų. O koridoriuje vaikščiojo šnipė. Ji pamatė ir apskundė jį viršininkams. Steponavičius dar spėjo man pasakyti, kad išdavė Jadvyga Mecelytė ir kad aš nieko neprisipažinčiau. Bet manęs niekas ir neklausinėjo, o Steponavičių pašalino iš saugumo.

Vieną dieną Marusia budėjo su kažkokiu rusu. Marusei išėjus, rusas atsidarė mano karcerio duris ir puolė mane, norėdamas išprievartauti - utėlėtą, smirdinčią, išsekusią. Šaukiausi Marijos, visų šventųjų ir kankinių pagalbos, bet jis prismaugė mane, kad nešaukčiau. Bet tuo metu suskambo šaižus skambutis, ir niekšas puolė prie durų. Grįžo Marusia. Išgirdau, kaip ji sušuko: "Svoloč, ty svoloč!" Matyt, suprato... Verkdamą dėkojau Dievui ir negalėjau atsitokėti nuo patirto siaubo. Kaip laiku sugrįžo Marusia! Ji mane išgelbėjo nuo baisios tragedijos! Po to bijojau menkiausio krepštelėjimo už durų.

Nesiliovė tardymai. Viršuj buvo pragaras su velniais, apačioj - urvas be velnių. Už ką jie mus taip kankina? Skaudžiausia, kad visa tai tenka iškęsti dėl išdavikų juodų darbų.

Būdavo dienų, kai daužiausi į sienas, kęsdama skausmą, jausdama užgesį galvoje. Marusia paskubom ramino. Kartą ji man atvėrusi priešais esančias duris, už kurių girdėjosi šauksmas ir dejonės, ir išvydau ant purvinų grindų besiblaškančią mergaitę. Ji buvo išprotėjusi. Tai buvo šiurpus vaizdas. Meldžiau Dievą jai pagalbos.

Visgi malda yra galinga! Ji padėjo man ištverti. Po daugiau kaip keturių mėnesių išvedė iš to urvo į kamerą. Pamačiau dienos šviesą, bendrabylės ir mokslo drauges ir... šnipes. Baigėsi tardymai. Išvežė į Ukmergės kalėjimą. Po truputį atsigavau. 1948 m. gal birželio mėn. mūsų kameroje kalėjusi šauni mergina Marytė Gujytė su mirtininkais organizavo pabėgimą. Surišę prižiūrėtoją, atėmė raktus ir atrakino visas kameras. Tvoroje padarė skylę, susitarė su bokštelių sargybiniais, bet kaliniai atsiskė bėgti, bijo-

dami, kad per vieną skylę nepasiseks visiems išbėgti. O mirtininkai berods penki vyrai pabėgo. Iš ryto sulėkė viršininkai iškeikė mus visokiais keiksmazodžiais, nors mes ir nepabėgome. Už kelių dienų visus kalinius išvežė į Lukiškių kalėjimą. Ten pailsėjome - kameros buvo didelės. Morzės pagalba kalbėjomės su kitomis kameromis. Netrukus įvyko "teismas". Iškvietė mus į koridorių ir perskaitė nuosprendžius. Mane pagal 58-la ir 58-11 "nuteisė" 10-iai metų laisvės atėmimo. Kitus bendrabylius 8-eriems ir mažiau, o Antaną Maziliauską ir Algirdą Čepo-
nį - 25 metams. Juos teisė kaip partizanus, nes jie po nepasisėkusios rizikingos užduoties išdaviko buvo atpažinti ir pabėgo į mišką.

1948 m. spalio mėn. išvežė į katorgą. Buvo naktis - nebepamatėme nė dangaus lopinėlio, nebepamatėme ir neišgirdome nė žodelio iš savo brangiausių artimųjų. Dundėjo užkalti vagonai, o mes apie 300 moterų su karšta malda ir begaliniu skausmu širdyje tolome nuo šventos žemės Lietuvos!

Sustodavo "peresilkose". Baisiausia buvo Oršoje. Uždarė į šaltą, purviną kamerą, kurioje buvo apie 300 moterų kalinių. Tarp jų pirmą kartą pamatėme nužmogėjusias moteris - kriminalistes, teistas už žmogžudystes, plėšimus ir kitus nusikaltimus. Jos atvirai pasakojo, kaip žudė, "pagražindamos" keiksmazodžiais. Mūsų lietuvaičių buvo tik dešimt, o jų daug. Kartą jos susitarė viską iš mūsų atimti. Turėjome maišelius su džiovėsiais, lašinių gabalėlių, vieną kitą drabužėlį. Ukrainietės, politinės kalinės, mus perspėjo. Pasakė, kad jos turi ir peilius... Suspėjau prisišaukti sargybinius ir jas sutramdė. Dievo Apvaizda buvo su mumis.

Pagaliau išvežė į Mordovijos spec.lagerius. Visos lietuvaitės patekome į 3-ią lagpunktą, kuriame buvo tik moterys politinės kalinės. Apsidžiaugėme, kad nebebus tų baisių žmogystų. Darbas - barake, kuris vadinosi siuvimo fabriku. Viduj dvi eilės elektrinių siuvimo mašinų. Susodino už "motorų" - taip vadino siuvamąsias. Iš pradžių galvojau, kad darbas bus geras. Greit įsitikinome, ką reiškia lagerio siuvykla. Daugiausia siuvome vatines "šimtasiūles" ir vatines kelnės "Šaravams", kareiviams apatinius baltinius ir kt. Bet normos buvo didelės, neturėdamos įgūdžių, niekaip negalėjome tiek pasiūti, kiek reikėjo. Labai pavargdavome. Adatos lūžo. O už nugaros meistrė rėkia: "Nelamaij igolku, ja tebe galovu palamaju". Maistas buvo labai prastas ir nedaug. Kamavo nuolatinis alkis, skubėjimas, nerimas. Pervežė į 6-ą lagpunktą. Ten viskas buvo taip pat. Barake gyvenome apie 80

moterų. Narai - dviejų aukštų, blakių devynios galybės! Labai išsivargindavo naktinės pamainos. Tampydavo pas viršininkus pasiaiškinti, dėl ko nepadarome normos. Bausdavo karceriu. Tačiau vis tiek maldai raskdavome minutėlę - įlisdavome tarp narų ir susikaupdavome. Sekmadieniais bendrai meldavomės - turėjau garbės būti "kunigu", taip mane draugės pavadino. Mokėjau nemažai maldelių, keletą litanijų. Paskui gavome kalinių maldaknygę: "Marija gelbėk mus", parašytą kalinės Adelės Dirsytės ir draugių. Adelės maldų žodžiai, išsilieję iš sielos gelmių, mus gaivino, guodė, stiprino. Tik du laiškus į metus galėjom parašyti, ir tik artimiesiems. Jie rūpinosi, kad negauna žinių, mes -, kad negalime parašyti. "Uždėjo" numerius - "atėmė" pavardes. Mes buvome paženklininti tarytum gyvuliai. Mano numeris buvo Ž-608. Iš pradžių kamavo nerimas - gal šaudys? Paskui apsipratome. Kas gaudavo siuntinėlius, toms buvo lengviau. Mano artimiausios draugės negaudavo, aš taip pat. Kartais gaudavau prieš Kalėdas ar Velykas iš tėtės. Jis neturėjo galimybių dažniau atsiųsti. Likęs nuo išvežimo gyveno tai pas vienus, tai pas kitus. Mamytė su mažąja sesute Zita buvo išvežtos į Igarką. Jaunesnioji sesutė Stasė iš 9 klasės buvo suimta už dienoraštį... Šikokią "nusikaltėlę" netgi karinis tribunolas teisė. Išsiuntė dešimčiai metų į Magadano lagerius. Ten jai teko kalėti su tom baisiom sadistėm. Kartą užgirdo, kaip už sienos tos išsigimėlės kirviu kapojo savąją draugę, nes ją buvo pralošusios kortomis... Daug visko matė, daug iškentėjo, bet ištverė - grįžo.

Po Stalino mirties lageryje jau buvo atokvėpis. Maisto davyns didėnis, o kioskelyje galėjau nusipirkti duonos, margarino, cukraus. Ir "algas" mokėjo - per mėnesį 3 arba 7 rublius! Gal kas ir daugiau gaudavo, bet aš tokių neprisimenu. Laiškus galėjau rašyti ir lietuviškai be apribojimo. "Atgavome" pavardes, vardus. Ir sceną valgykloje turėjome. Kalinės spektaklius rodė, ypač aktyvios buvo ukrainietės. Lietuvaitės taip pat pašokdavo ir padainuodavo. Gėrėjomės puikiais Verutės Trinkūnaitės ir Albinos Apolinskaitės balsais. Daug buvo gerų dainininkių, vargo sesių: Genutė Paluckaitė, Salomėja Greičiūtė, Vanda Liubartaitė, Irena Krakauskaitė ir daugelis kitų. Mūsų lietuvičių buvo apie 200. Visos nuoširdžiai bendravome. Turėjome ir artimesnių draugių būrelį. Mano geriausia draugė buvo Monika Maskoliūnaitė, buvusi mokinė. Taip pat brangi ir miela klasės draugė

Jadvyga Griganavičiūtė, Albina Apolinskaitė ir Elena Isiūnaitė visos iš mūsų krašto. Čia susipažinome ir su kitomis, susidraugavome kaip viena šeima. Juk keletą metų diena iš dienos buvome šalia viena kitos: ant narų ir darbe. Prisimenu puikias, labai nuoširdžias merginas: Zoselę Gintautaitę, Bronę Vyšniauskaitę, Teklytę Pavilionytę, Genutę Paluskaitę, Eugeniją Šimanskytę, Birutę Samsonaitę, Birutę Matuzevičiūtę ir daugelį kitų. Visada liksiu dėkinga Janinai Astrauskaitei ir Eugenijai Šimanskytei, kurios, gavusios siuntinius iš namų, nors gyveno kitame barake, visada pavaišindavo. Man tai buvo daugiau negu vaišės... Visos buvo mielos vargo sesės, visos brangios - paminėtos ir nepaminėtos. Kiekviena vis kitaip savita, maloni. Ypač žavėjomės Staselės Kinelytės eilėraščiais. Taip ir skrisdavome jos baltais debesėliais Tėvynėn Lietuvon.

Kartą į mūsų lagerius atvedė vyrus kalinius kažką statyti. Užtvėrė aplink tvorą, kad nesikalbėtume. Bet mes vis tiek susišnekėjome. Tarp vyrų buvo ir mano bendrabylis Kostas Misiukas ir kitas lietuvis Tadas Dabkevičius. Jie pasakojo man apie kitus kalinius iš mūsų krašto. Tarp jų buvo ir kanauninkas S.Telksnys. Kitą dieną man perdavė kanauninko laiškėlį. Pradėjome susirašinėti. Paskaitydau tuos laiškelius ir draugėms - tai buvo dvasios atgaiva. Neprisimenu, kokia proga parašė man kunigas Zigmas Neciunskas. Tai nepaprastai šviesios sielos, giliai mąstantis kunigas. Aš jam parašydavau, kaip mes meldžiamės. Ir štai vieną dieną pranešė, kad atvyks vyrų lagerio choras. Tuo pasinaudojo kunigas Zigmas. Jis man parašė, kad pasakyčiau mergaitėms, jog pasiruoštumėm dvasinei išpažinčiai, o jis duos mums bendrą išrišimą, taip pat atveš į atskirus paplotėlius suvyniotus Komunijos gabalėlius. Pasakiau visoms, manau, visos labai nuoširdžiai tam pasiruošė. Chorui dainuojant, mes stovėjome netoliese stovėjome ir neva labai susikaupusios klausėme. Tuo tarpu kun. Zigmas į mus atsisukęs tyliai davė išrišimą ir palaimino. Tai buvo nuostabūs, nenusakomas dvasinis pakilimas. Po keletos metų visokių išgyvenimų, nevilties, neapykantos savo kankintojams vėl nušvito Dievo pasaulis. Melsdavomės juk ir anksčiau, bet kunigo palaima - tai šventas spindulys tiesiai į širdį, į išalkusią dvasią. Kokios laimingos buvome! O paskui dar ir Komuniją priėmėme.

Pagaliau 1956 metai! Viena paskui kitą paliekame lagerį. Daugelis jau buvo išvažiavę Tėvynėn, kitas nuvežė į tremtį pas namiškius. Mes

likome tik kelios lietuvaitės. 1956 m. birželio 16 d. išleido ir mane. Po kelių parų aš vėl Tėvynėj Lietuvoj, Vilniuje. Pasitiko partizano Vaidilos seserys - Liuda ir Janina Žižinskaitės.

Birželio 25 d. parėjau namo, ten radau tėtę. Abu apsiverkėme. Dar ne kartą jis verkė žiūrėdamas į mane. Rugpjūčio mėnesį parvažiavo mamytė su sesute Zita iš Igarkos. Tą patį mėnesį parvyko ir sesutė Stasė iš Magadano. Vėl susirinkome visi! Ir daug džiaugsmo, ir daug ašarų!. Tėviškė atrodė ir ta, ir nebe ta. Per tą laiką niekas jos nesaugojo, tik draskė. Tėvelis ką tik buvo atgavęs namelius...

O paskui pradėjome gyvenimą be spygliuotų vielų, bet pavergtoji Tėvynėj...

SOVIETINĖS VALDŽIOS IR OKUPACINĖS KARIUOMENĖS PADARYTA ŽALA LIETUVIŲ KULTŪROS PAVELDUI 1940-1941 METAIS

IVADAS

Tautos paveldas plačiąja prasme - tai visa tai, ką mums palieka ir perduoda praeities kartos, tai materialinės ir dvasinės vertybės bei pats gyvenimo būdas. Kultūros paveldas yra viso tautos paveldo dalis, labiau apimantis dvasinę materialinio paveldo dalį, kuri veikia ir sudaro žmonių dvasinį gyvenimą. Kalbėdami apie kultūros paveldą, pirmiausia turime omenyje tradicijas, kalbą, raštiją, meną, tautos ir jos sukurtos valstybės atributiką, istorijos palikimą ir istorinę atmintį.

Lietuvių tautos kultūros paveldui istorijos bėgyje buvo padaryta daug žalos. Tam įtakos turėjo tai, kad po Liublino unijos buvo apribotas krašto valstybingumas ir savarankiškumas, labai plito lenkų kultūros įtaka. Didžiulę žalą tautos paveldui padarė Lietuvos valstybės likvidavimas po trečiojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo, o ypač nuo XIX a. vidurio, kada buvo vykdoma carizmo rusifikavimo politika, uždrausta lietuviška spauda, o kai kuriais atvejais ir pati lietuvių kalba.

Vienok darbšti ir gaji lietuvių tauta, susiklosčius palankioms aplinkybėms, XX a. pradžioje atgavo nepriklausomybę ir galėjo vėl ugdyti ir stiprinti savo dvasinį ir materialinį tapatumą. Per nepriklausomą 1918-1940 metų laikotarpį buvo padaryta gana daug: išugdyti įvairių sričių darbininkai-inteligentai, įsteigta reikalingų mokslo, meno ir kultūros organizacijų, sustiprėjo tautos moralė, pakilo kultūrinio meninio suvokimo lygis, žymiai pagerėjo gyventojų materialinė gerovė. Buvo sukurtos įvairių lygių mokyklos, išleisti milijonai egzempliorių naujos lietuviškos bei pasaulio klasikų literatūros, beveik visuose provincijos miestuose įsikūrė muziejai, kraštotyros draugijos, praturtėjo archyvai, bibliotekos, iš-

plito kultūros organizacijos ir įstaigos.

To meto sąlygomis Lietuvoje buvo palyginti gerai išplėstas leidybinis darbas: kas metai buvo išleidžiama apie 150 periodinių leidinių, apie 1000 tomų knygų, aukštosiose mokyklose mokėsi apie 4000 studentų, gimnazijose - apie 15000 moksleivių, pradinėse mokyklose apie 300000 mokinių. Kaip pabrėžia Lietuvos publicistas ir kultūros darbuotojas Adolfas Zabitis-Nezabitauskas, svarbiausia, kad lietuvių tautos kultūrinis brendimas vyko Vakarų Europos kultūrinių tradicijų dvasioje¹.

Didžiulę žalą Lietuvos kultūros paveldui padarė sovietinė okupacija. Bolševizmas pasižymėjo neregėta ideologine agresija. Nepaisant to, kad pirmoji sovietinė okupacija buvo trumpa, ji sugriovė visą lietuvių tautos gyvenimą: sužlugdė religiją, kultūrinę, socialinę ekonomiką ir politinę nepriklausomą veiklą. Skaudžių ir sunkiai panaikinamų pasekmių okupacija paliko tautos įpročiuose, moralinėse nuostatose, mąstysenoje. J.Kuzmickas rašo: "Šalia kitų prievartos dalykų, okupacijos metais mums buvo pristata socialistinė ideologija ir ją remianti pasaulėžiūra, skiepijė neadekvatų požiūrį į ūkį, visuomenę, valstybę, pagaliau į patį žmogų... Vienas iš tokios mąstysenos reliktų yra tautinis nihilizmas, kada dėmesys tautos būklei yra jau iš anksto laikomas jei ne provincializmu, tai išskirtinumo siekimu, nacionalizmu"². Sovietinė ideologija skiepijo tautinį nihilizmą, klasinę neapykantą, tautinio menkavertiškumo jausmą. Ji slopino tautiškumą ir pilietiškumą, ideologizavo kultūrą, prievarta diegė komunistinę pasaulėžiūrą.

Negalima nesutikti su prof.B.Kuzmicku, kad Sovietų Sąjungoje buvo praktikuojamas dvasinis genocidas, kurį jis apibūdina taip: "Dvasinis genocidas, trumpai apibūdinant, yra žmogaus dvasinis naikinimas. Tai yra naikinimas žmogaus proto, jausmų, valios ir tikėjimo, jo laisvės ir vertingumo neigimas. Tuo pačiu tai strategiškai apgalvotas, kartais subtiliai maskuojamas žmogaus naikinimas, nes ardoma ir slopinama tai, kas sudaro jo kaip asmenybės branduolį, siekiant paversti žmogų masės individų, kuriuo galima nesunkiai manipuliuoti. Dvasinis genocidas, apimantis visą visuomenę ar nukreiptas į visą tautą, yra visuomenės, tautos naikinimas, verčiant jas beveide individų mase...

Dvasinis genocidas dažniausiai vykdomas kartu su fiziniu genocidu arba yra pastarojo tąsa, dažnai ir įrankis. Žmogaus dvasia naikinamąją slo-

pinant ir kartu deformuojant, skiepijant sąmonėje tam tikrus minties ir jausmo stereotipus, "neginčijamas tiesas", utopines pasaulėžiūras. Komunizmas skiepijo "klasių ir klasių kovos sąmonę", "pasaulinės komunizmo pergalės utopiją"⁵... Komunistinė ideologija naikino tai, ką lietuviai turėjo geriausio, gražiausio, o atnešė begalę blogybių, būdingų sovietiniam gyvenimo būdui.

1940 m. rudenį Švietimo liaudies komisariate įsteigto Priešmokyklinio vaikų darželių ir vaikų namų skyriaus viršininkas, rašytojas Liudas Dovydėnas, prisimindamas sovietinius okupantus, rašė: "Visoj Rusijoje, ypač Maskvoj ir Leningrade, buvo visiems žinomas, bet slepiamas šūkis: apsi-rengimo, skonio mokytis iš Pabaltijo respublikų"⁴. Ko išmoko komunizmo nešėjai iš Baltijos tautų - nežinia. Tačiau galima tvirtai pasakyti, kad Lietuvoje iki 1940 m. okupacijos niekada nebuvo tiek vagysčių, plėšimų, žmogžudysčių, girtuokliavimo, rusiškų keiksmažodžių, melagystės, išdavystės, skundimų. Sovietinės "visaliaudinės" nuosavybės įtvirtinimas padarė tai, kad žmogus pradėjo negerbti darbo, jo vaisių, nevertinti žmogaus rankomis sukurtų vertybių.

Dar blogiau buvo su tautos kultūra, dvasiniu jos gyvenimu. Kas buvo savo tėvynės patriotu, gerbė krašto praeitį, gimtąją kalbą, senąsias tradicijas, puoselėjo tautos kultūrinį palikimą, nesutiko su okupantų primetamu "proletariniu internacionalizmu", sovietiniu gyvenimo būdu, buvo paskelbtas "liaudies priešu".

TAUTIŠKUMO SIMBOLIŲ BEI LIETUVIŠKŲ PAVADINIMŲ NAIKINIMAS

Komunistų partija ir sovietinė vyriausybė administracija kaip galima greičiau stengėsi išguiti iš žmonių sąmonės tautiškumo jausmą, visus paversti beveidžiais sovietiniais žmonėmis - "homo sovieticus", kuriems vis tiek kur gyventi - Lietuvoje, Maskvoje, Magadane ar Igarkoje. Daug tokių Sovietų Sąjungos piliečių atvyko ir į Lietuvą. Jie ir šandien nežino, kas jie - rusai, ukrainiečiai ar "tuteišai", nežino, kur jų tėvų ar protėvių gimtinė. Žmonės, neturinčius praeities, buvo lengviau valdyti, lengviau priversti negerbti kito žmogaus gyvenimo, nuosavybės, lengviau padaryti KGB įrankiu, informatoriumi, savo tautiečių trėmėju ir budeliu.

Sovietiniai okupantai, aktyviai talkininkaujant vietiniams komunistams, pirmiausia ėmėsi priemonių sunaikinti lietuvių tautos kultūros paminklus, žymių žmonių atminimą, tautinio valstybingumo simbolius.

Uždraudžiama trispalvė vėliava, išreiškianti lietuvių tvirtumą ir vienybę, Lietuvos valstybės himnas - Vinco Kudirkos "Tautiška giesmė", Lietuvos herbas - Vytis, lietuviški simboliai - Gedimino stulpai, Vyties kryžius. 1940 m. rugpjūčio 1 d. nuo Karo muziejaus pastato buvo nuimta Lietuvos tautinė vėliava, o rugpjūčio 3 d. - valstybės vėliava. Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktorius D. Petryla apskričių viršininkams nurodo: "Ministro pavedamas, pranešu, kad nuo š.m. liepos 30 d. visoje Lietuvos teritorijoje tautinė trispalvė vėliava išimama iš apyvartos. Valstybinė vėliava - vytis raudoname fone paliekama. Tautinė vėliava nuo tos dienos yra laikoma darbo žmonių vėliava - raudonos spalvos su pjautuvo ir kūjo ženklais"⁵. Taip vienu plunksnos brūkštelėjimu "išimama iš apyvartos" kiekvienos tautos garbingiausias simbolis ir ženklas - tautinė vėliava.

Tačiau pagarbą vėliavai išbraukti iš žmonių sąmonės buvo sunkiau: tautinių švenčių metu jos buvo keliamos mokyklose, lietuvių kariuomenės daliniuose, su ja ėjo į laisvės kovą partizanai.

Lietuviai nenorėjo atsisakyti ir Tautinės giesmės - savo šalies himno. Jiems buvo svetimas ir nepriimtinas kompartijos primestas Internacionalas - vietoj jo dažnai giedamas V. Kudirkos sukurtas himnas. Už tokius patriotizmo pasireiškimus buvo baudžiama, sudarinėjami "nepaklusniųjų" sąrašai. Kaip rašoma gautame pranešime iš Kėdainių, 1948 m. rugpjūčio 11d. gimnazijos salėje mokiniai ir pašaliniai sugiedojo Tautos himną. Komjaunuoliai tvarkdariai bandė nuraminti, tačiau niekas neklausė. Buvo surašytos 24 "nepaklusniųjų" pavardės. Po šiuo sąrašu yra 3 "liudininkų" parašai⁶. Kas buvo tie "liudininkai"? Vienas iš jų Viktoras Kačerauskas, revoliucinio judėjimo dalyvis, LKP narys nuo 1934 m., Gudžiūnų valsčiaus komiteto ir LKP Kėdainių apskrities komiteto narys, nukautas prie Aleksejevkos (Oriolo sr.) 1943 02 24.

Lietuvių tautos karžygių Algirdo, Kęstučio, Vytauto, žymių krašto atgimimo, visuomenės veikėjų Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos, Antano Smetonos, Kazio Griniaus portretus mokyklose, valstybinėse įstaigose pakeitė marksistų, bolševikų vadų ir komunistinių užkariautojų portretai. Ve-

jama iš gyvenimo ir žmonių sąmonės religija, religiniai ir bendražmogiškos moralės prineipai.

Uždraudžiamos švęsti religinės ir valstybinės šventės. Iškilmių dienomis paskelbiamos sausio 1 d. - Naujieji metai, balandžio 22 d. - Lenino minėjimas, gegužės 1-2 d. - Gegužės 1-osios šventė, liepos 21 d. - Lietuvos paskelbimas SSR, rugpjūčio 3 d. - Lietuvos priėmimas į SSRS, lapkričio 7-8 d. - Spalio socialistinės revoliucijos sukaktuvės ir gruodžio 5 d. - visuotinė liaudies šventė - "Stalino konstitucijos diena"⁷.

Lietuvos žmonės piktinosi sovietinės valdžios ir komunistų partijos kišimusi į žmonių dvasinį gyvenimą, nurodinėjimais, ką ir kada švęsti. Prieš rinkimus į SSRS Aukščiausiąją Tarybą 1940 m. pabaigoje-1941 m. pradžioje sausio buvo agituojama mitinguose ir susirinkimuose paremti komunistų siūlomus kandidatus. Marijampolės aps. Gevelių seniūnijos susirinkime, kuriame dalyvavo iš Kauno atsiųstas propagandistas V. Kurklietis, žmonės klausė: "Kodėl šeštadienį žydėliai švenčia ir neatidaro krautuvų, o kai mūsų šventė sekmadienis, tai atidaro?"⁸

Garbinga Lietuvos praeitis, jos istorija buvo įamžinta miestų gatvių, aikščių ir kitų vietų pavadinimuose. Bolševikai paskubėjo pakeisti ir juos.

Pirmiausia buvo pakeistas centrinės Kauno gatvės - Laisvės alėjos - (kokia čia gali būti laisvė?!) pavadinimas. Kaip ir daugelyje Rusijos, taip pat okupuotos Lietuvos miestų, centrinė gatvė buvo pavadinta kruviniausio XX a. piktadario - Stalino - vardu. Kitų gatvių pavadinimams pakeisti buvo numatyta sudaryti specialią komisiją, į kurią turėjo įeiti LKP, rašytojų draugijos, kalbininkų, profsajungų, savivaldybių ir kitų visuomeninių organizacijų atstovai⁹. Išvardijamų organizacijų sąrašo pradžioje - komunistų partija. Ji ir turėjo pasakyti svarbiausią žodį.

Tokia komisija buvo įkurta. Jos protokole rašoma: "Komisija, susipažinusi su dabartiniais Kauno gatvių pavadinimais, nutarė kuo greičiausiai dalį pavadinimų pakeisti. Daugelis gatvių, aikščių ir kitų įrengimų pavadinta reakcingais ar šiaip jau neatitinkančiais naujos sovietinės santvarkos dvasiai vardais. Kita vertus, komisija mano pagerbti didžiuosius darbininkų klasės mokytojus ir kovotojus dėl žmonijos progreso ir socializmo, pavadinant jų vardais geriausias Kauno gatves ir kitas vietas". Šio pirmojo vajeaus metu buvo nutarta pakeisti 44 Kauno gatvių ir vietų pavadinimus¹⁰.

Taip Bažnyčios gatvė tapo Mokslo gatve, M.Čiurlionio g. - V.Majakovskio g., Donelaičio g. - Lenino pr., S.Daukanto g. - Gegužės pirmosios g., gen.Bulotos g. - Čiapajevo g., Griunvaldo g. - Kovo 8-osios g., A.Juozapavičiaus pr. - K.Požėlos pr., Jurbarko ir Raudondvario gatvės - Maskvos g., Kauko g. ir laiptai - Pionierių g., Kęstučio g. - Kominternos g., Kudirkos al. - Penktųjų metų al., P.Lukšio - K.Kalinausko g., Maironio g. - J.Janonio g., Nepriklausomybės a. - Paryžiaus komunos a., K. Petrausko g. - Internacionalo g., Prezidento g. - K.Libknechto g., Savanorių pr. - Raudonosios armijos pr., Rotušės a. - Sovietų a., Seimo g. - R.Liuksemburg g., Vasario 16-osios g. - Liepos 21-oji, Vienybės a. - Spalio revoliucijos a., P.Vileišio a. - Liaudies a., M.Valančiaus g. - N.Gogolio g., Vytauto pr. - K.Markso pr., Vytauto parkas - M.Gorkio parku, Vytauto tiltas - Aleksoto tiltu, gen.S.Žukausko g. - M.Frunzės g. ir t.t. Šiame sąrašė buvau ne 44, o 106 pavadinimais".

Dar galima suprasti bolševikų neapykantą K.Donelaičio, J.Maironio, M.Valančiaus vardams-jie kunigai; A.Juozapavičiaus, P.Lukšio, S.Žukausko vardams - tai kovotojai prieš bolševizmą už Lietuvos nepriklausomybę; suprantama, kad buvo nemieli komunistų partijos nariams Lietuvos didieji kunigaikščiai, Lietuvos nepriklausomybės šaukliai J.Basanavičius, V.Kudirka, P.Vileišis, A.Smetona ir kt., tačiau sunku suprasti, kodėl naujajai valdžiai nepatiko ypač Lietuvos kultūrai nusipelnę žmonės, kaip M.K.Čiurlionis, S.Daukantas, K.Petrauskas? Užtat Lietuvos miestai "praturtėjo" tokiais vardais, kaip V.Majakovskio, V.Čiapajevo, K.Libknechto, R.Liuksemburgo, M.Gorkio, M.Frunzės, kurie nei su Lietuva, nei su jos istorija neturėjo nieko bendro.

Pavadinimai buvo keičiami ir kituose miestuose ir gyvenvietėse. Pavyzdžiui, Mažeikiuose "... miesto valdyba nutarė "Prezidento Smetonos alėjos" pavadinimą pakeisti į mūsų Tautai ir Valstybei nusipelnusio vyro Liaudies poeto Julio Janonio alėja. Tuo būdu Mažeikių proletariatas yra patenkintas"¹².

Komunistinė propaganda tvirtino, kad keisti pavadinimus reikalavo patys gyventojai, miestų savivaldybės, tačiau tai buvo tik formalioji pusė - viskas buvo daroma komunistų partijos iniciatyva. Štai pavyzdys. 1940 m. liepos 31 d. buvo sušaukti Linksmadvario ir apylinkių gyventojai į pradžios mokyklą. Susirinko per 300 žmonių. Dalyvavo kompartijos at-

stovai - Puškovas ir Turicas, komjaunimo atstovas Ragauskas. Kaip praneša "Tiesa", visi jie ir kalbėjo. Kalbų išvada: "Imtis žygių pavadinti Linksmadvarį žymaus kompartijos veikėjo Giedrio vardu, o Linksmadvario aerodromą garsaus SSSRS lakūno Čkalovo vardu"¹³.

Be to, vietovardžių pavadinimų pakeitimus turėjo tvirtinti LKP CK. Pavyzdžiui, kad Kauno savivaldybės sekretorius J.Gelžinis kreipėsi į LKP CK su prašymu patvirtinti minėtų pavadinimų pakeitimo projektą¹⁴.

Komunistų valdžia siekė išrauti iš tautos atminties istorinę praeitį, ypač bruožus, susijusius su nepriklausoma Lietuvos valstybe, kovas su bolševikais, religinio turinio paveldą. Viskuo rūpinosi Komunistų partija. LKP(b) obkomų sekretoriams ir vykdomųjų komitetų (toliau - VK) pirminkams buvo siuntinėjamas M.Gedvilo ir A.Sniečkaus parašais su tvirtintas aplinkraštis, įsakantis pakeisti gatvių, skverų, aikščių ir kitų viešų vietų pavadinimus. Jame LKP(b) CK biuras ir LSSR LKT nurodė, kad reikia panaikinti pavadinimus:

- a) susijusius su senuoju režimu: Prezidento, Smetonos, Juozapavičiaus, Lukšio, politinių organizacijų ir politinių veikėjų vardais;
- b) užsieninės kilmės - Paryžiaus, Vokiečių ir kt.;
- c) religinės kilmės, šventųjų, kunigų vardais.

Rekomenduojami pavadinimai, kuriuos "atsispindėtų liaudies atmintis apie kovotojus, žuvusius už komunizmą, nauja sovietinė epocha ir lietuvių liaudies gyvenimas sovietiniais metais". Pavyzdžiui, "Tarybų", "Komjaunimo", "Pionierių", "Maskvos", "Spalio" ir t.t., įamžinti Sovietų Sąjungos gyvenimą ir jos veikėjų vardus¹⁵. Kaip matyti iš šio aplinkraščio juodraščio, jį rengė J. Paleckis ir Sovietų Sąjungos pasiuntinys N.Pozdniakovas, originalą pasirašė M.Gedvilas ir A.Sniečkus.

Gatvių, aikščių, skverų pavadinimai buvo keičiami visoje Lietuvoje. Greitai krašte neliko miesto ar miestelio, kuriame būtų išlikusi Maironio, Valančiaus, Pariaus ir Girėno gatvė arba Vytauto, Nepriklausomybės ar panaši aikštė. Kai kur buvo organizuojami vietos gyventojų parašų rinkimai dėl vietovardžių pavadinimų pakeitimo. Taip Vilniaus aps. Paberžės vls. buvo surinkti 26 parašai po laiškų, reikalaujančiu pakeisti Mitrošanovkos-Žemaitėlių k. pavadinimą S.M.Kirovo vardu. Sunku pasakyti, ar daug kas žinojo, kas buvo tas S.Kirovas, tačiau jų "prašymas" buvo patenkin-tas¹⁶.

Kitu LKP(b) CK nutarimu "Dėl paminklinių biustų pašalinimo iš muziejaus skvero" Švietimo liaudies komisariatui liepiama pašalinti šias skulptūras:

a) generolo S.Žuko-Žukausko (tai buvo įnirtingas reakionierius, kovojęs prieš Raudonąją armiją);

b) karininko Antano Juozapavičiaus (nukautas mūšyje su bolševikais) ir kt."

Kad neliktų tuštuma, vietoje S.Žukausko ir V.Putvinskio biustų siūloma pastatyti paminklus J.Žemaitėi ir J.Janoniui¹⁷.

Masinis paminklų naikinimas prasidėjo visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, kuris tęsėsi ir antrosios okupacijos metais.

Genriko Zimano redaguojamoje "Tiesoje" pasirodė anoniminis straipsnis¹⁸, kuriame džiūgaujama, kad išleisti gražūs ir meniški mūsų vadų ir įžymiųjų žmonių portretai. Kas tie "mūsų vadai ir įžymieji žmonės"? Tai J.Stalinas, V.Molotovas, J.Paleckis, K.Vorošilovas, S.Timošenko, F.Baltušis-Žemaitis, tarp jų ir V.Krėvė bei gen.V.Vitkauskas. Kaina labai pigi - tik po 1 Lt, "nes pritaikyta, kad būtų visiems įperkama"¹⁹.

Buvo keičiami ne tik gatvių, vietovių pavadinimai. Įmonių pavadinimuose taip pat pradėjo mirgėti bolševikų vadų vardų, "raudonųjų aušrų", "raudonųjų vėliavų", "raudonųjų žvaigždžių" garbinimas. Pavyzdžiui, "tenkinant" darbininkų ir tarnautojų prašymą, buvusi akcinė bendrovė (malūnas ir lentpjūvė) Kaune "A.S.Soloveičikas ir sūnūs" buvo pavadinta "Malūnas ir lentpjūvė Raudonoji Aušra"; buvusias Marijonų ir "Šešupės" spaustuves Marijampolėje, jas sujungus, pavadino "Pergalės spaustuve"; Kauno "Pirmasis Lietuvos G.L.Falkovskio avalynės fabrikas pavadintas "Avalynės fabrikas Raudonoji vėliava"; Kurliandijos aliejaus fabrikas Vilniuje pavadintas "Aliejaus fabrikas Raudonoji žvaigždė" ir t.t.²⁰

Keičiant pavadinimus neapsieita ir be kuriozų. Dėl didelio sovietinio patriotizmo Kaune, P.Lukšio g.11 vieną mėsinę pavadino "Pirmasis mėsos perdirbimo kooperatyvas vardu "Stalinas". "Tiesa" greitai atsiliepė į tokį akibrokštą, pareikšdama: "Kiekvienai krautuvėlei neleistina valkioti didelį ir garbingą Stalino vardą. Be to, iškaba parašyta netaisyklinga kalba"²¹

Tokių atvejų, matyt, buvo ne vienas, nes po trijų savaičių "Tiesa"

paskelbė dar didesnę ir išsamesnę straipsnį apie vardų suteikimą ir kas tai gali daryti. Anoniminis autorius rašė: "Mūsų Sąjungoje fabrikai vadinami mylimųjų darbininkų vardu, pasižymėjusių revoliucionierių, geriausių darbo liaudies sūnų pavardėmis. Tarybų Lietuvos darbininkai dabar visur nori sekti šituo gražiu pavyzdžiu. Bet, duodant įmonėms naujus pavadinimus, nereikia profanuoti didžiųjų proletariato vardu, socialistinių kovų ir socialistinio darbo didvyrių vardu. Anksčiau labai dažnai pasitaikydavo, kad kokia nors smulki įmonėlė paskelbdavo laikraščiuose, esą nuo dabar ji vadinasi Stalino vardu. Tačiau visiems darbininkams turi būti aišku, kad Stalino vardą gali gauti tik toks fabrikas, kuris rodo tikrai pavyzdingą visai respublikai darbą, turi ypatingus nuopelnus ir savo pasižymėjusiu socialistiniu darbu yra nusipelnęs tokį aukštą pavadinimą". Autorius primena, kad taip reikia elgtis ir su kitais žymiais vardais: Tarybų Lietuvos, K.Greifengerio, K.Požėlos ir kt. Baigdamas autorius perspėjo, kad ne darbininkų valioje duoti savo įmonei tuos ar kitus vardus: "Apskritai fabrikai ir įmonės neturėtų įsigyti naujų pavadinimų be kompetentingų organų sutikimo"²².

MENO PAMINKLŲ NAIKINIMAS IR PASTANGOS JUOS IŠGELBĖTI

Lietuvos šviesuomenė, meno žmonės numatė, kad, okupavus Lietuvą, kils didelis pavojus tautos kultūriniam paveldui. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vadovybė ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius visomis išgalėmis stengėsi išleisti įstatymą ir meno vertybėms išsaugoti. Šis įstatymas jau buvo paruoštas anksčiau Vakarų Europos analogiškų įstatymų pavyzdžiu. Kadangi iš pradžių Liaudies vyriausybėje buvo jautrių savo krašto kultūrai ir tautiškumui žmonių, kaip prof.V.Krėvė-Mickevičius, inž.E.Galvanauskas, "Kultūros paminklų apsaugos įstatymą" pavyko priimti. Jo pagrindu Švietimo liaudies komissariatats išleido dar 3 dokumentus kultūros paminklų apsaugos klausimu: "Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas"²³; "Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti"²⁴ ir "Kultūros paminklams registruoti įsakymas"²⁵. Jie irgi buvo paruošti dar prieš bolševikų invaziją.

Dėl šių dokumentų dalį kultūros vertybių pavyko išsaugoti, tačiau teisiniai aktai veikia tik kultūringoje, teisinėje visuomenėje, ir ne visada

jie galėjo padėti, esant bolševikinei tvarkai, vadovaujant komunistų partijai ir šeimininkaujant okupantų armijai.

LKP(b) CK organizacinio skyriaus vedėjas ir vyriausybės perkėlimo į Vilnių komisijos pirmininkas Danijilas Šupikovas pareikalavo iškraustyti iš buvusios rotušės Vilniaus dailės muziejų ir dalį patalpų užleisti LSSR Aukščiausiąjai Tarybai. Dailininkė I.Trečiokaitė (tuo metu Mano reikalų valdybos prie LKT Kadrų skyriaus viršininkė) dėl muziejaus rašė laišką, prašydama LKP(b) sekretorių K.Preikšą jo neiškeldinti, kadangi pastatas esąs pritaikytas muziejaus reikalams ir Aukščiausios Tarybos Prezidiumui jis netiktų²⁷.

Buvo pasikėsinta ir į tokio svarbaus leidinio lietuvių tautai kaip "Lietuviškoji enciklopedija" leidimą. Straipsniai apie šlovingą Lietuvos praeitį, jos iškiluosius žmones, kultūrą, papročius, dvasinį gyvenimą komunistinei ideologijai buvo visiškai nepriimtini. Prasidėjo akcija dėl enciklopedijos leidimo nutraukimo. Enciklopedijos redaktorius prof.Vaclovas Biržiška kartu su visa redakcija (virš 300 darbuotojų) siekdami tęsti pradėtą darbą. Kreipėsi į LKP(b) CK, aiškindami, kad leidinyje pateikiama faktiška informacija, nepeikiant ir negiriant nei žmonių, nei įvykių, nenuteikiant skaitytojo kokia nors kryptimi. Vyriausiasis "Lietuviškosios enciklopedijos" redaktorius rašė: "Sustabdžius enciklopedijos leidimą, kas galės pakeisti visų bibliotekų skaitytojams lietuviškąją enciklopediją? Sovietų enciklopedija? Bet jos visame krašte vos keli egzemplioriai ir naujų pilnų komplektų dabar negalima gauti... Galiausiai iš sovietinės enciklopedijos mokantiems rusiškai galima bus naudotis toli gražu ne visa medžiaga, nes ji būdama ideologiškai komunistinė, iš pradžių buvo nukrypusi į šalį ir turėjo būti perorganizuota taip, kad eitų aiškiu marksizmo-leninizmo keliu"¹⁸.

Net kokie argumentai nepadėjo. Enciklopedijos leidimas buvo nutrauktas. Darbas vėl buvo atnaujintas vokiečių okupacijos metais, tačiau, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, vėl nutrūko.

Okupacijos metais labai nukentėjo vaizduojamojo meno kolekcijos. Jei-gu muziejuose esančios kultūros ir meno vertybės bent didžiąja dalimi buvo išsaugotos, tai žymiai liūdnesnis likimas ištiko privačias kolekcijas.

Pirmosios sovietinės okupacijos metais iš dalies arba visiškai buvo nacionalizuota 1114 dvarų, ir jų kultūrinės, istorinės vertybės atsidūrė pa-

vojuje. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vadovybė ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius, remdamiesi "Kultūros paminklų apsaugos įstatymu" ir Švietimo liaudies komisariato įsakymais, į sekvestruojamus dvarus išsiuntinėjo apie 20 dailininkų komisijų kultūrinės, meninės ir istorinės vertės daiktams suregistruoti. Maždaug per du mėnesius tos komisijos aplankė apie 1200 dvarų. Apie 500 buvo rasta meninės istorinės vertės daiktų: 2885 paveikslai, graviūros, litografijos, 137 skulptūros, 1887 metalo, stiklo, porceliano ir molio meninių dirbinių, 2074 vertingi baldai ir 67 knygų rinkiniai. Dalį šių vertybių pavyko perduoti muziejams, o kitas dvaruose laikinai saugojo savininkai ar paskirti administratoriai. Tačiau administratoriams dažnai buvo skiriami mažai apie kultūrą nusimaną žmonės, jie negalėjo sukliudyti kompartijos ir okupacinės kariuomenės savivalei.

Dailininkų komisijoms LKP vietiniai organai ir okupacinės kariuomenės vadai darė įvairias kliūtis, o kai kuriuose dvaruose jau buvo įvedę savo "tvarką". Štai keletas pavyzdžių:

"Rugpjūčio 3 d. buvome taip pat grafienės Janinos Platerienės dvare. Puikiai užlaikytas ir gražus palocius buvo jau visai tuščias, baldus ir daiktus išsivežė raudonarmiečiai, kurie keletą dienų prieš mūsų atvykimą apleido dvarą", - rašė dailininkas V.Kairiūkštis. Kitame dvare dailininko laukė toks vaizdas: "Iš Raubų dvaro išvykome Šeduvos link į Raudondvario dvarą, bet ten stovima rusų kariuomenės, ir ji ne tik kad neišleido mūsų į dvarą, bet dar neleido pravažiuoti net pro dvarą einančiu vieškelio, ir mums dideliu ratu teko sukti aplinkiniais keliais Naujamiesčio-Sidabravo link".

Kareiviai neleido apžiūrėti Tiškevičių rūmus Palangoje, Kretingoje. Toks pat komisijos narių sutikimas laukė Baisogalos dvare (Kėdainių aps.), Vidiškių dvare, Biliūnų dvare. Čia arba buvo įsikūrę rusų armijos daliniai, arba jau viską buvo išsivežę. Kaip papasakojo dailininkų komisijos nariai, Kėdainių aps. retas dvaras išliko neaplankytas komunistų arba kareivių. Sunkvežimiais vežė meniškus baldus, veidrodžius, laikrodžius, kilimus. Raseinių aps. dvaruose rusų armija su komjaunuoliais vykdė tikras kultūros ir meno vertybių rekvizicijas.

Pateiksiu Renavo ir Anapolės dvarų apiplėšimų aplinkybes (Mažeikių aps.)

Židikų nuovados viršininkas 1940 m. rugsėjo 7 d. savo raporte Mažeikių apskrities viršininkui rašė: "Pristatau susirašinėjimą su pravesta kvota ir pranešu, kad iš Renavo ir Anapolės dvarų turtus gabeno Mažeikių, Židikų, Ylakių ir Sedos kompartijos atstovai, dalyvaujant Valstybės saugumo organams iš Mažeikių.

Kad vietos gyventojai kokius daiktus būtų išgabenę iš Renavos ir Anapolės dvarų, kvotoje nepasitvirtino bei tokių žinių negauta".

Kaip rodo dokumentai, 1940 m. liepos 23 d. iš Mažeikių atvažiavo GPU atstovai ir iš Renavo dvaro pradėjo nešti viską lauk. "Nešė dieną, o vėliau ir vakare: sudaužė daug lempų, vieną veidrodį ir kitų stiklų. Viską išsivežė į Mažeikius, o man reikalaujant išvežtų daiktų sąrašo, žadėjo atsiųsti, bet neatsiuntė.

Liepos 24 d. atvažiavo iš Židikų ir Sedos kompartijos atstovai ir dar išsivežė daug įvairių daiktų, kokių - nemačiau, nes vežė naktį, o išvežtų daiktų sąrašo nepaliko, nors ir reikalavau. Liepos 25 d. šiek tiek turto pasiėmė Renavos komunistai, liepos 26 d. - Ylakių komunistų atstovai". Pastarieji paliko paimtų daiktų sąrašą. Taip aprašė Renavos dvaro plėšimą dvaro ūkvedys Karolis Zabiela ir milicininkas B. Trečiokas.

Apie Anapolės dvaro apiplėšimą rašė dvaro nuomininkas Vladas Jankevičius, kuris sodybą nuomojo iš savininkės Ritos Rastišauskaitės: "Raudonarmiečių, komunistų ir čekistų savavališkas dvarų kultūros ir meno turtų grobimas buvo tiesiog nenusakomo dydžio", o Mindūnų pradžios mokyklos vedėjas Jonas Valiukonis ir Čiulių seniūnas Gabrys Kraujalis surašytame akte apie Čiulių dvaro nacionalizavimą nustatė, kad bolševikai durtuvais subadė tame dvare buvusius portretus, suplėšė knygas ir sunaikino bei sudaužė daug kitų daiktų.

Perimant į valstybės apsaugą Bažnytinio meno muziejų ir Kunigų seminarijos rūmų kultūros ir meno vertybes, buvo pastebėta, kad rūmuose gyveną raudonarmiečiai du arnotus naudojo kojoms šluostyti.

Ypač nevaržomai šeiminingavo okupantai provincijoje. Štai LKP Zarasų apskrities komiteto sekretorius Kovšovas pareikalavo sudeginti visus Zarasų muziejuje buvusius kryžius ir statulėles, o muziejaus senų ginklų skyrių Zarasų saugumo viršininkas rusas Guskovas-Gubaitis buvo užantspaudavęs, kad jais nepasinaudotų kontrrevoliucionieriai. Tai paliudijo ir pranešė Kultūros paminklų apsaugos įstaigai 1941 m. rugsėjo

6 d. Adolfas Nezabitauskas ir Petras Šeštakauskas.

Vykdydami karines statybas pasienyje, raudonarmiečiai sugadino ir sunaikino daug kapinynų ir piliakalnių. Vienos iš pirmųjų nukentėjo Gelgaudų, Raudonės pilys ir Sereščiaus piliakalnis. Apie Gelgaudų (Vytėnų) pilies būklę 1941 m. kovo 12 d. rašė pilies sargas Ignas Čimielius Kultūros paminklų apsaugos įstaigai: esą saleziečių vienuolyno patalpose (t.y. pilyje) apsigyveno raudonarmiečiai. Jie savavaliauja pilyje ir parke, nesiskaito su sargu, kūrena jo malkas, daužo langus, kerta parko medžius, išplėšė lentų grindinį.

1941 m. rugsėjo 17 d. A.Nezabitausko ir inž.V.Zubovo pranešime sakoma, kad Raudonės pilyje apsistojęs rusų armijos haubicų dalinys pasitraukdamas paliko nežmoniškai priterštas patalpas, daug kas buvo sugadinta.

Žmonių pasakojimais, traukdami nuo vokiečių rusai Gelgaudų ir Raudonės pilis norėjo susprogdinti. Tai buvo pavesta atlikti Vytėnuose buvusio karinio sandėlio viršininkui Garbuzovui, tačiau šis trečią karo dieną pasidavė vokiečiams.

Rusai išsprogdino Naikių piliakalnio (Mažeikių aps.) aikštelę. Sereščiaus piliakalnyje įrengė požeminį postą. Pasienyje, Kretingos aps., armija sunaikino du Kurmaičių k. kapinynus ir piliakalnius, nukasė Mišūčių piliakalnio (Kartenos vls.) šiaurinį ir pietinį galą, pradėjo ardyti Užpelkių senkapį (Palangos vls.) ir t.t.

Kultūros paminklų apsaugos įstaigos viršininkas V.K.Jonynas pranešė, kad Vilniuje, Vokiečių g. 9, liuteronų evangelikų bažnyčia paversta komjaunimo būstine, išnešta dalis altoriaus, sunaikinti sakyklos žemutinės dalies bareljefai. Bažnyčia užimta vykdomojo komiteto nurodymu, net nepranešus Kultūros paminklų apsaugos įstaigai. Kėdainių bažnyčioje vykdomasis komitetas įrengė grūdų sandėlį. Nuo grūdų drėgmės pastatas labai nukentėjo, supjaustyti ir išmesti lauk suolai, sunaikintas labai vertingas meno ir architektūros požiūriu Radvilų sostas, drožinėta medžio sakykla.

A.Nezabitausko ir P.Šeštakausko liudijimu, traukdami iš artilerijos apšaudė Zarasų bažnyčią, paskui bandė subombarduoti, bet nepataikė. Kultūros paminklų įstaigos tarnautojo B.Lukoševičiaus paliudijimu, raudonarmiečiai apšaudė Kaišiadorių katedrą, sugriaudami bokš-

tą, apipylę benzinu, sudegino medinę Vilkaviškio koplyčią. Į Joniškio bažnyčią įmetė granatą.

Liaudies meno puoselėtojas, fotografas Balys Buračas pranešė, kad iš papūklų buvo apšaudyta Betygalos bažnyčia: keli sviediniai apgriovė pastato sienas. Nuo raudonarmiečių sviedinių nukentėjo ir Šiaulėnų bažnyčia.

Jau 1941 m. pavasarį į Kultūros paminklų apsaugos įstaigą ateidavo žinios, kad Žemaitijoje žydukai komjaunuoliai pakelėse daug kryžius, naikina koplytėles ir statulėles. Važinėjęs tuo metu po Lietuvą ir fotografavęs jos kultūros paminklus, B. Buračas pateikė tokius duomenis: Pasandravio k. (Raseinių aps.) kareiviai sukapojo į šipulius gražų medinį kryžių vieno sklypininko sodyboje; Lyduvėnų bažnytkaimyje (Raseinių aps.) bolševikai nakties metu sudaužė mokyklos kieme buvusio kryžiaus statulėles ir sužalojo patį kryžių; Siručių dvaro lauke (Raseinių aps.) kareiviai nuvertė ir apdaužė prie vieškelio buvusį seną medinį stogastulpį su statulėlėmis; Alsėdžių miestelyje (Telšių aps.) vietos komjaunuoliai išvilko iš netoli bažnyčios esančios mūrinės šv. Jono koplytėlės medinę statulą ir pakišo ją po ledu; sukapota daug kryžių ir koplytelių pakelėje Telšiai-Žarėnai; Kretingoje "Liurdo darželį" raudonarmiečiai pavertė gimnastikos ir pratimų aikštele; Kauno karo ligoninės kieme buvusį Vilniaus lietuvišką kryžių bolševikai išniekino jį sudaužydami ir suspardydami: sunaikintas kryžius prie pavasarininkų namų Šiauliuose, žemaitiška koplytelė prie Šiaulių mergaičių gimnazijos²⁹.

Apie kompartijos ir Raudonosios armijos plėšikavimus pirmosios sovietinės okupacijos metais liudija ir kiti dokumentai.

Štai ką rašė Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininkas LKP CK ir Vidaus reikalų ministerijai 1940 m. rugpjūčio mėn.³⁰: "Prieš kurį laiką kai kuriose apskrityse (Panevėžyje) buvo vykdomas baldų gabenimas iš dvarų. Gabenama būdavo daugiausia apskrities viršininko sekvestro įsakymais, vietinės kompartijos nurodymais. Valstybinei komisijai iškėlus šio žygio neigiamas puses, buvo pažadėta baldų gabenimą sustabdyti. Nepaisant to, baldų gabenimai tebevykdomi toliau. Pavyzdžiui, 1940 m. rugpjūčio 17 d. išvežti baldai iš Paliepių dvaro, Kėdainių vls. ir iš Paežerių dvaro, Vilkaviškio vls. Baldus išveža raudonarmiečiai, nepateikdami dvarų komisijoms jokių sekvestro dokumentų ir nepalikdami

jokių išgabtų baldų sąrašų". Šie grobimai vykdomi vietinių kompartijos organų nurodymu. Žemės ūkio komisijos pirmininkas primena: "Kaimo žmonių, ypač tarp dvaro darbininkų, kyla pasipiktinimas, kad turtas, kurį jie visai teisingai laiko pirmiausia jiems priklausančiu, yra išgabenamas". Toliau pabrėžiama, kad: "paskubomis ir be tinkamos apsaugos gabenami trapūs senoviški dvarų baldai labai nukenčia, o ir nuolatiniam vartojimui jie mažai tinkami. Yra pavojus, kad tarp jų nemažai bus sunaikinta ir istorinės bei meninės vertės daiktų". Komisijos nuomone, jeigu "jau taip yra reikalingi baldai raudonarmiečiams, partijos būstinėms, tai baldų sekvestravimas turėtų būti nukreiptas ne į neturtingą kaimą, o jų ieškoma pasitraukusių į užsienį miestiečių namuose". Suprantama, plėšimas lieka plėšimu, nepaisant to, ar jis vykdomas mieste, ar kaime. Tačiau kaime - dvaruose buvo gedima rasti puošnesnių, antikvarinių daiktų!

Panašaus turinio pranešimai plaukė ir iš kitų Lietuvos apskričių. Žemės ūkio liaudies komisaras M.Mickis pranešė: "Pranešu Tamstų žiniai, kad Raudonosios armijos daliniai užima valstybės žinion paimtus ūkius visai neatsižvelgdami į mūsų ūkinius interesus. (...) Užimti ar ruošiamasi užimti Kalvarijos dvarą, Marijampolės aps., Julijanovos dv., Garliavos vls., Kauno aps., Ginkūnų dv., Šiaulių aps. Raudonoji armija yra įsikūrusi daugelyje Raseinių, Telšių, Kretingos, Mažeikių ir kitų apskričių dvaruose". Įdomus ministro pastebėjimas: "Mūsų tarnautojai tiksliai žinias, kur yra užimti dvarai, rinkti atsisako, kad nekiltų įtarimas, kad renkamos žinios apie kariuomenės paskirstymą". Todėl M.Mickis kreipiasi į kompartijos vadovus: "Prašau padaryti atitinkamus žygius, kad Raudonoji armija be Žemės ūkio komisariato žinios ūkių neužimnėtų"³¹.

LKP CK pareigūnai negalėjo nepastebėti savavaliavimų užgrobiančių dvarus ir kitus pastatus bei niokojant tautos kultūrinį paveldą. Todėl bandė sudaryti regimybę, jog jie rūpinasi krašto kultūros paminklais. Dėl to LKP CK Žemės ūkio skyrius LKP apskričių komitetams išsiuntinėjo aplinkraštį, kuriame sakoma: "Pastebėta, kad vietomis neteisėtai sekvestruojamos patalpos ir be pakankamo pagrindo išgabenamas turtas ir nepaliekami jokie aktai. CK dėl to gauna daug skundų, kurie rodo, kad tokie reiškiniai nuolat kartojasi ir daugelyje vietų su vietinio partijos komiteto pritarimu ir net tų komitetų iniciatyva".

Koki turtą ar patalpas nebuvo galima perduoti be komisariatų sutikimo? Tai: "a) kuriose gyvena darbininkai, valstiečiai, neturtingi valstybės tarnautojai ir smulkūs prekybininkai, paliekant juos be patalpų (sekvestro taisyklės); b) kuriose yra bet kokio tipo mokyklos, dirbtuvės su specialiais dirbtuvei pritaikytais įrengimais, skaityklos bei bibliotekos, muziejai, bankai ir panašios paskirties patalpos.

Bet kur, o ypač kaime ir stambiuose ūkiuose, esami baldai, įvairūs įrankiai, radijo aparatai, muzikos instrumentai, mašinos ir bet koks kitas turtas negalima be susitarimo su atitinkamomis žinybomis perimti ir vežti (...).

Susitarus su atitinkama žybyba ir gavus jos sutikimą perimant ar išvežant turtą, reikia sudaryti pardavimo - perėmimo aktą dviem egzemplioriais, kurių vienas lieka pas turto davėjus, antras - ėmėjus. Aktuose surašomas visas turtas, pažymima atski-ro daikto vertė, kas tą turtą kam perdavė, iš kur išvežtas ir kitos reikalingos žinios"³².

Tačiau retai kur šių nurodymų buvo laikomasi: dvarų pastatai ir toliau buvo savavališkai užiminėjami, grobstomos meno vertybės. Kiek buvo užimtų mokyklų, ligoninių ar kitų pastatų! Pagaliau esant reikalui, visiškai nesunku buvo gauti bet kurio liaudies komisariato ar net Liaudies komisarų tarybos leidimą.

Visiems žinomi Rokiškio dvaro rūmai, kuriuose per dešimtmečius Tyzenhauzų ir Przezdzieckių grafai kaupė paveikslus, numizmatikos, dokumentų rinkinius, knygas bei meno dirbinius. Okupantų armijai teko atiduoti ir juos. Valstybės žemės ūkio komisijos pirmininkas A.Žukauskas rašė Rokiškio apskrities žemės ūkio komisijai: "Remiantis Liaudies komisarų tarybos nurodymu, pavedu Komisijai perduoti Raudonosios armijos 215 šaulių pulkui naudotis Rokiškio dvaro palocių ir kitus gyvenamuosius namus, išskiriant būtinai reikalingus darbininkams ir dvaro administracijai, ir dalį ūkio trobesių, kiek jų kariuomenei būtinai reikalinga". Žinodamas, kad dvaro pastatuose yra daug meno ir istorinių vertybių, Komisijos pirmininkas A.Žukauskas liepė pasirūpinti paveikslais: padėti juos mokykloje, įstaigose, o keletą palikti karininkų susirinkimų salei puošti³³. Tačiau šių patalpų užėmimas prieštaravo sekvestravimo taisyklėms, minėtam LKP CK aplinkraščiui bei "Kultūros paminklų apsaugos įstatymui". Rokiškio dvaras - senas kultūros centras. Ir patys

rūmai, ir jame saugomos istorinės vertybės buvo visos tautos turtas. Rūmuose buvo įkurta viena iš pirmųjų Lietuvoje muzikos vargonininkų mokykla, kurią 1873 m. iš Gardino perkėlė Antanas Tyzenhauzas. Su pertraukomis mokykla veikė iki 1904 m. Joje mokėsi daug žymių Lietuvos muzikų - Mikas Petrauskas, Juozas Gruodis, Ksaveras Strumskis, Juozas Tallat-Kelpša, Juozas Katelė ir daugelis kitų³⁴. 1905 m. pristatytą antrą aukštą užėmė grafų Tyzenhauzų bei Przezdzieckių surinktų meno dirbinių, knygų, dokumentų ir numizmatikos kolekcijos, kurios vėliau sudarė Rokiškio kraštotyros muziejaus, įkurto 1933 m., rinkinių pagrindą. Okupacijos metais jos direktoriumi buvo gimnazijos mokytojas J.Bliūdžius, kurį 1941 m. birželio 13 d. išvežė į Sibirą³⁵.

Apie kareivių ir kompartijos pagrobtas menines vertybes buvo žinoma Švietimo liaudies komisariato Kultūros reikalų departamente. Dėl to buvo kreiptasi ir į LKP(b) CK: "Kultūros paminklų apsaugos įstaigos pasiųstos į dvarus kultūros paminklų registravimo komisijos-brigados iš daugelio dvarų komisarų ir savininkų patyrė, kad Lietuvos TSR Kompartijos provincijos padalinių atskiri pareigūnai iš kai kurių dvarų išvežė brangių meninės reikšmės turinčių baldų, kilimų, veidrodžių, paveikslų ir kitokių kultūros paminklų. Tokių išvežtų kultūros paminklų nemaža dalis pateko į kompartijos būstines, skaityklas ir kitas panašias patalpas". Nesitikėdamas atgauti šiuos meno dirbinius, departamentas prašė Centro Komiteto "suteikti žinių apie Kompartijos skyriuose esančius iš dvarų išvežtus meninės ir istorinės reikšmės turinčius baldus, paveikslus, kilimus ir kt. daiktus, duoti leidimą Kultūros paminklų apsaugos įstaigos registratoriams aplankyti skyrius, kur tokių daiktų yra ir juos suregistruoti"³⁶. Kompartijos komitetuose esančius dalykus galbūt ir buvo galima surašyti, tačiau daug meninės vertės daiktų pateko į partijos vadovų ir kitų funkcionierių bei armijos vadų privačius butus ir buvo tiesiog pasisavinti. Pateiksiu vieną pavyzdį iš 1946 m. Išvažiuodamas į Vilnių (paskirtas LKP(b) CK atsakingu organizatoriumi) buvęs LKP(b) Kretingos apskritys komiteto antrasis sekretorius Šeinas iš Kretingos išsivežė: 3 rūbų spintas, 2 sofas, 8 minkštas kėdės, 20 kietų kėdžių, 3 geležines lovas, veidrodinį bufetą, rašomąjį stalą, 6 paprastus stalus, siuvamąją mašiną, 3 radijo imtuvus, pianiną, 2 motociklus, dviratį ir daug kitų daiktų. Be to, prieš išvažiuodamas pardavė 2 naujus

dviračius, už kuriuos LKP(b) apskrities komitetas Šeinui sumokėjo 4500 rb. Jo turtas buvo vežamas iš Klaipėdos penkiomis automašinomis. Buvo sakoma, kad tai partijos komiteto įrengimui, tačiau didžioji ir geroji šio grobio dalis liko Šeinui³⁷. Tokių šeinų netrūko ir 1940-1941 metais. Prisiplėštas turtas buvo tiesiog dalijamas atėjūnams.

Po tokio siautėjimo lietuvių tautinė kultūra negrįžtamai neteko daug medžiaginės kultūros paminklų. Sovietinė okupacija ir bolševikinės kultūros nešėjai naikino viską, kas buvo artima ir brangu lietuviui širdžiai. Visa tai buvo daroma arba komunistų vadų nurodymu, arba nusikaltėliškai nuolaidžiaujant dvidešimtojo amžiaus vandalams.

LIETUVOS ARCHYVŲ GROBIMAS, JŲ PANAUDOJIMAS TERORUI

Archyvai - tautos atmintis, vienas iš pagrindinių jos žinių šaltinių. Todėl komunistiniai vadovai ir represinės institucijos pirmiausia atkreipė dėmesį į Lietuvos archyvus.

Archyvus pradėjo grobti dar 1939 m. rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjungai pradėjus karo veiksmus prieš Lenkiją. Vilniaus miestui su dalimi Lietuvos teritorijos atsidūrus sovietų rankose, prasidėjo Rytų Lietuvos plėšimas. Tada dar nebuvo galutinai nuspręstas Vilniaus krašto likimas, ir Sovietų Sąjunga skubėjo kaip galima daugiau prisiplėšti. Nekalbant apie įvairias materialines vertybes - fabrikų ir ligoninių įrengimus, baldus ir kitą turtą, į Sovietų Sąjungą buvo išvežta nemažai archyvinės medžiagos, retų knygų.

1939 m. spalio mėn. Vilniaus sr. švietimo skyriaus viršininko Kazimiero Klimovo įsakymu buvo išvežta į Minską iš Lietuvos Mokslų akademijos (tada Vrublevskių bibliotekos, rinkinių 1271 tomas knygų, 62 tomai periodinių leidinių ir 356 muziejiniai eksponatai. Iš Vilniaus valstybinio archyvo išvežta apie 18 vagonų archyvinės medžiagos. "Mačiusiųjų liudijimu, archyvinės medžiagos vežimas buvo baisus, seni raštai ir dokumentai metami į sunkvežimius kaip mėšlas. Vilniuje buvo kalbama, kad ta medžiaga vėliau ilgai buvo mėtoma vagonuose vienoje Rusijos pasienio geležinkelio stotyje", - rašė Z.Zabitis-Nezabitauskas³⁸.

Jau spalio 19 d. Sovietų Sąjungos įgaliotiniui N.Pozdniakovui buvo pranešta apie turto ir archyvų vežimą iš Vilniaus ir Vilniaus krašto. Už-

sienio reikalų ministras J.Urbšys prašė, kad šiuo klausimu būtų kreipiamasi į Maskvą. N.Pozdniakovas atsakė, jog iš Maskvos atsakymo negavęs³⁹. Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje A.Trimakas rašė užsienio reikalų ministrui: "Lygiai daug kartų, nuolat ir pakartotinai, buvo įvairiais būdais vietinės civilinės ir kariškos įstaigos prašytos nevežti iš Vilniaus ir jo apylinkių valstybės, savivaldybių ir privataus turto į SSRS, bet konsulato demaršai, deja, maža ką tepadėjo. Komisarai ir komandirai vengė mus sutikti, bėgo, nepriiminėjo, viešbuty, kur kartu gyvenome, pagauti teisinosi, kad jie vežą tik tai, kas gudiškai užimtos jų teritorijos daliai priklauso. Įrodžius, kad netiesa, visa pagrįsdavo karo grobio teise"⁴⁰.

Buvo kreipiamasi ir į SSRS tautų kultūrai tirti draugiją SSRS pasiuntinybėje Kaune. SSRS pasiuntinybė atsisakė šį raštą priimti - esą jis per aštriai suformuluotas. Įgaliotas ministras Politikos departamento direktorius E.Turauskas pranešime Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Maskvoje L.Natkevičiui rašė: "Tarp kita ko, kaip man sakė prof.Jonynas, pirmąkart minėto rašto tekste buvo išsireiškimas, kad net caro valdžia tų bibliotekų ir archyvų nebuvo palietusi. SSRS Pasiuntinybės pareigūnai pasakė, kad tokio rašto jie negalį Maskvai perduoti"⁴¹.

Kokie archyvai buvo išvežti iš Lietuvos iki jos užgrobimo? Dar caro laikais buvo išvežtas Lietuvos aktų rinkinys "Lietuvos Metrika". Po daugkartinių kilnojimų iš vietos į vietą, kurių metu "Metrika" labai nukentėjo, ji atsidūrė Maskvoje.

Remiantis Vilniaus apygardos Laikinosios valdybos kultūros ir švietimo skyriaus vedėjo K.Klimovo potvarkiu, nuo 1939 m. spalio 14 iki 22 dienos, t.y. tuo metu, kada spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos-Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties pagrindu Vilniaus miestas juridškai jau priklausė Lietuvai, iš Vilniaus buvo išvežta:

1. XVI-XIX a. senųjų aktų - apie 20000 egz.
2. Muravjovo muziejaus archyvas - 16722 egz.
3. Didžiojo kunigaikščio Konstantino kanceliarijos archyvas.
4. Likvidacinės komisijos bylos - 588 egz.
5. Vilniaus archeologijos komisijos bylos - 317 egz.

6. Vilniaus centrinio archyvo registratūra - 746 egz.
7. Vitebsko centrinio archyvo registratūra - 155 egz.
8. Valstybinių turtų valdybos ir Vilniaus ir Kauno rūmų - apie 54000 egz. ir 10000 ryšulių.
9. Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos bylos - apie 150000 egz.
10. Vilniaus gubernatoriaus ir Vilniaus gubernijos valdybos kanceliarijos - apie 200000 egz.
11. Vilniaus policijos ir žandarmerijos valdybos archyvas.
12. Vilniaus vaivadijos, seniūnijos ir policijos archyvas iki 1935 m.
13. Liaudies mokyklų direkcijos archyvas.
14. Bajorų ir mokytojų institutų archyvas (didesnė dalis).
15. Aukščiau minėtos archyvinės medžiagos inventoriai, katalogai, apyrašai.

16. Vilniaus apygardos teismo archyvas.
17. Vilniaus bajorų deputatų suvažiavimo bylos.

Iš Vilniuje esančios Vrublevskių bibliotekos 1939 m. spalio 16-spalio 23 d. išvežti knygų rinkiniai:

1. Lietuvos valstybės skyrius - 72 tomai.
2. Masonų skyrius - 86 tomai.
3. Lituanistikos-Vilnijos skyrius - 435 tomai.
4. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės skyrius - 678 tomai.
5. Įvairių knygų - 72 tomai.

Apie šios medžiagos priėmimą yra oficialūs Maskvos atstovo Šmakovo pakvitavimai.

Lietuvos atstovybė Maskvoje pabrėžė, jog Vrublevskių biblioteka Lietuvai turi ypatingą reikšmę. V. ir T.Vrublevskiai buvo žinomi kaip Lietuvos sostinės Vilniaus mylėtojai ir visą amžių rinko dokumentus ir knygas iš Lietuvos istorijos. Savo testamentu Tadas Vrublevskis biblioteką paliko Vilniaus visuomenei ir ji negalėjo būti perkelta kitur. Šis testamentas išreikštas noras buvo įtrauktas į "Mokslinės pagalbos V. ir T.Vrublevskių vardo bibliotekai Vilniuje draugijos" statutą. Nepaisant Vrublevskių valios, bibliotekos vertybės buvo išsiųstos į Minską, neva BSSR Mokslų akademijos reikalams⁴².

Okupantai plėšė kraštą neatsižvelgdami nė į jokias tarptautinės teisės normas ir paprastą žmoniškumą. Matyt, tai buvo viena iš svarbiausių prie-

žasčių, kodėl pasirašius sutartį 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos kariuomenei buvo leista įžengti į Vilnių tik spalio 28 d. Dar reikėjo beveik trijų savaičių plėšikavimams.

Okupavus Lietuvą, archyvus pradėjo tvarkyti ne mokslininkai, o čekistai. 1940 m. rugpjūčio 5 d. visiems Lietuvos archyvams pavedama vadovauti LSSR NKVD Archyvų skyriui⁴³. Jo viršininku buvo paskirtas V.Nornovas, LSSR NKVD Centrinio valstybinio archyvo direktoriaus pavaduotojas - A.Karpačevas⁴⁴, Centrinio valstybinio archyvų Slaptų fondų skyriaus viršininku - T.Smalkinas⁴⁵.

Lietuvos archyvuose buvo duomenų apie nepriklausomybės laikų slaptųjų tarnybų, policijos, partijų, diplomatinių tarnybų ir vyriausybės veiklą. Visi šie duomenys labai domino sovietinį saugumą. Ypač tai pasidarė svarbu ruošiantis masiniam žmonių trėmimui 1941 m. birželį -

Pagal 1940 m. rugpjūčio 24 d. "archyvų įstatymą", visi archyvai suvalstybinami ir paskelbiami liaudies turtu. NKVD perima visus valstybinius bei žinybinius archyvus. Archyvai pervežami į Pažaislio vienuolyną, o įstaigų, įmonių ir organizacijų archyvinė medžiaga - į Slaptąjį skyrių Kaune (Laisvės al. 46). Slaptajame skyriuje dirbo apie 30 svetimtaučių komjaunuolių: buvo paverstas čekistinio darbo laboratorija.

Vienas iš pirmųjų buvo pervežtas Užsienio reikalų ministerijos archyvas. Jo sutvarkymui (peržiūrėjimui) iš Maskvos atvyko Kopeičikas, kuris "tvarkė" archyvą 1940 m. gruodžio - 1941 m. sausio mėn. Jis sudarinėjo reikalingų išvežti dokumentų sąrašus. Iš Pažaislio vienuolyno buvo išvežta 50, iš Slaptojo skyriaus 150 dėžių archyvų⁴⁶.

Kad archyvai buvo panaudojami terorui prieš Lietuvos gyventojus, liudija LSSR NKVD komisaro - valstybės saugumo v.mjr.A.Guzevičius - ir LSSR NKGB komisaro - valstybės saugumo v.mjr.P.Gladkovo - susirašinėjimas su LSSR LKT pirmininku M.Gedvilu. Komisarai kreipėsi į premjerą tokio turinio slapto raštu: "Kad panaudotume šią medžiagą NKGB ir NKVD organų operatyviniame darbe, valstybiniuose archyvuose atliekamas operatyvus šios medžiagos tyrimas pagal anksčiau nurodytą politinį atspalvį (...)

Kad greičiau ištirtume archyvinius dokumentus operatyviniais čekistiniais tikslais ir užbaigtume operatyvinės medžiagos koncentravimą iš ap-

skričių į centrinius valstybinius archyvus, prašome asignuoti šiuos rūšies darbams 70 tūkstančių rublių"⁴⁷.

"Triūsas" nenuėjo veltui. Kitame NKGB komisaro P.Gladkovo rašte, adresuotame A.Sniečkui, nurodoma, kad išaiškinta 28619 antisovietinio ir nusikaltėliško elemento: 14687 tautininkai, 1235 voldemarininkai, 1426 plečkaitininkai, 492 socialdemokratai; 107 išdavikai, 130 provokatoriai, 245 liudytojų komunistų bylose, 1388 politinės policijos bendradarbių, 314 seklių, 2857 lenkų ir vokiečių šnipai. P.Gladkovas pabrėžė, kad dėl numatomo socialiai svetimo, kontrrevoliucinio elemento valdymo archyvinį duomenų tyrimas turi ypatingai svarbią reikšmę. Todėl prašė A.Sniečkui paveikti LKT skirti archyvinės medžiagos tyrimui 80000 rb. Be to, pageidavo, kad iš partinių komjaunimo organizacijų būtų skirta ne mažiau kaip 20 patikimų žmonių, kurie padėtų tvarkyti archyvinis dokumentus⁴⁸.

Tokiu būdu tautos paveldo dalis - archyvai buvo panaudojami Lietuvos gyventojų persekiojimui ir trėmimui.

Lietuvos archyvų veiklą nuolat sekė SSRS Glavnoje archivnoje up-ravlenije - Vyriausioji archyvų valdybos viršininkas, valstybės saugumo mjr.Nikitinskis. Jis rašė: "Ponų Lenkijoje ir smetoninėje Lietuvoje archyvai tarnavo valdančiųjų buržuazinių klikų interesams. Naujai su-kurtas Lietuvoje sovietinis archyvas turi tarnauti darbininkų klasės ir vals-tietijos interesams, socialistinės valstybės interesams.

Todėl ypač įdomu, kaip greitai vyksta naujo sovietinio archyvo organi-zacinis apiforminimas ir kaip greitai pritaikomos mūsų paskutiniosios in-strukcijos ir cirkuliarai mokslinio-metodinio SSRS archyvų darbo sutvar-kymo srityje". GAU viršininką domino, kaip senieji darbuotojai priėmė naują LSSR NKVD archyvo viršininko pavaduotoją A.Karpačevą, kaip jis materialiai įsikūrė ir kokios pagalbos laukia iš Maskvos⁴⁹.

GAU taip pat domėjosi vadovaujančiais Lietuvos archyvų darbuotojais ir LSSR NKVD bendradarbių kadrais (įskaitant inspektorius), reikalavo atsiųsti apie juos duomenis pagal pažymą forma Nr.1 ir tarnybines korteles Nr.2.⁵⁰

Nors visus LSSR archyvus pradėjo kontroliuoti NKVD, tačiau ir to buvo negana - buvo nutarta dalį archyvų išgabenti į Maskvą. Kiek ir kokių archyvų buvo išvežta 1941 m., nustatyti nepavyko, tuo labiau,

kad mato vienetai buvo vagonai, sunkvežimiai, tonos. Štai 1941 m. spalio 11d. LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininkas paprašė Kauno geležinkelio stoties viršininko sausio 13 d. 10 val. ryto skirti vieną prekinį vagoną kroviniui į Maskvą⁵¹. Tuo pat metu buvo kreiptasi ir į Kauno autosunkvežimių komisarą, kad tą pačią dieną būtų skirtas didelis sunkvežimis pervežti dėžėms (apie 12 t) iš Stalino pr. 46 į Pažaislio geležinkelio stotį⁵².

Be šių dėžių su archyvine medžiaga, LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininko žodžiais tariant, Kauno valstybinis archyvas, remdamasis SSRS NKVD nurodymu, pastarajam perdavė Lietuvos vidaus reikalų ministerijos dokumentus.

1939 m. išvežtų iš Vilniaus archyvų dalis liko Minske. 1940 m., buvo nutarta kai kuriuos archyvus gražinti atgal. Remiantis SSRS LKT 1941 01 31 nutarimu Nr.00-960, buvo nuspręsta "visą dokumentinę medžiagą ir kt. vertybes, 1939 m. išvežtas iš buvusio Vilniaus archyvo, paskirstyti tarp NKVD valst. archyvų". Iš Minsko leidžiama pasiimti tik 37 fondus (nežinia iš kokio bendro skaičiaus). Siūloma bylas patiems atsivežti iš Minsko iki gegužės 1 d.⁵³ Likusieji Vilniaus archyvo dokumentai turėjo būti išsklaidyti tarp kitų Sovietų Sąjungos archyvų.

Kad pagrobtieji archyvai buvo ne vien tik Minske, liudija laikinai ėjęs archyvo direktoriaus pareigas J.Stonkus. Direktorius nurodė, kad į Centrinio valstybinio archyvo filialą Kaune 1941 m. gegužės 5 d. iš Maskvos Ypatingojo archyvo vagonu Nr.595512 buvo išsiųsta 81 dėžė archyvų. Tačiau ne visos dėžės pasiekė adresatą. Trūko dėžės Nr.54, kurioje buvo fondas "Kovenskoje otdelenije krestjanskovo pozemelnovo banka"⁵⁴.

Sovietų išgrobstyto tautos kultūros paveldo meno dirbinių, knygų, archyvų gražinimui buvo susirūpinta dar 1940 m. 1940 m. vasario 24 d. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Maskvoje L.Natkevičius įteikė SSRS vyriausybei memorandumą, kuriame buvo siūloma sudaryti specialią abiejų šalių komisiją šiems klausimams spręsti. Gegužės 19 d. SSRS vyriausybė neigiamai atsakė į memorandumu išdėstytus pasiūlymus. Nepaneigdama turto išvežimo, savo neigiamą nusistatymą SSRS vyriausybė motyvavo tuo, jog esą 1939 m. spalio 10 d. sutartis neįpareigoti gražinti Lietuvai vertybių net ir tuo at-

veju, jei jos ir buvo išvežtos iš Lietuvos⁵⁵.

SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato memorandume sakoma: "1939 m. spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai ir Lietuvos-Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis neįpareigoja Sovietų Sąjungą grąžinti Lietuvos Respublikai turtą ir vertybes, net jeigu nurodytas turtas ir vertybės ir buvo anksčiau išvežtos iš minėtų vietovių"⁵⁶.

1940 m. gruodžio mėn. SSRS užsienio reikalų ministro pavaduotojo A.Vyšinskio nurodymu iš Lietuvos buvo išvežtas Užsienio reikalų ministerijos archyvas - apie 26000 bylų. Dalis dokumentų to paties A.Vyšinskio įsakymu buvo sunaikinta 1941 m. lapkričio mėn., o apgailėtini fondo likučiai grąžinti į Lietuvą tik po karo su Vokietija.

1940-1941 m. nuo L.Berijos valdininkų labai nukentėjo Lietuvos prezidentūros, Krašto apsaugos ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, Valsybės saugumo departamento bei kitų centrinių ir vietinių įstaigų archyvai⁵⁷.

Tokiomis priemonėmis, naikinant lietuvių tautos kultūros paveldą, slopinant tautinę savimonę bei fiziškai naikinant Lietuvos gyventojus buvo vykdomas krašto sovietinimas.

IŠVADOS

Sovietinės okupacijos paliko labai skaudžias ir žalingas pasekmes lietuvių tautos savimonei.

Viena iš pirmųjų bolševikų priemonių - tautinio paveldo naikinimas: valstybingumo atributų, paminklų, pavadinimų, archyvų, muziejų ir muziejinių vertybių, knygų naikinimas ir grobimas. Buvo daroma viskas, kad tauta užmirštų savo istoriją. Tauta, nesuvokianti savo praeities, istorijos, neturi ir ateities. Praeities suvokimas ir įvertinimas yra kiekvienos tautos, o ypač neseniai atkūrusios nepriklausomybę, ateities pagrindas. Žmonės, neįvertinę istorijos pamokų, savo tautos gyvenimo patirties, negalėjo savarankiškai kurti savo ateitį. O tai ir buvo reikalinga pasaulio komunizmo kūrėjams.

Profesionaliojo bei liaudies meno paminklų grobimas ir naikinimas, bibliotekų, archyvų grobimas ir valymas buvo derinamas su žmonių valy-

mu, įstaigų tarnautojų, dėstytojų, mokytojų atleidinėjimu iš darbo, jų represavimu ir trėmimu. Tikslas - padaryti šalį sovietišškai sterilia, kad būtų galima ugdyti savo kraštui abejingą žmogų - "homo sovieticus".

Krašto kultūrinio paveldo vertybes grobė ne tik valstybinės organizacijos: armija, komunistų partija, komjaunimo organizacijos bei kai kurios valstybinės įstaigos, daug žalos padarė ir atskiri partijos, komjaunimo, sovietiniai funkcionieriai, kariuomenės vadai. Tuometinė kolaborantų administracija oficialiai aprūpindavo komandiruojamus iš Sovietų Sąjungos žmones baldais, įvairiais gyvenimui būtiniausiais daiktais, kurie buvo grobiami iš dvarų, pasitraukusių į Vakarus asmenų butų ir sodybų, netgi naikinamų kultūros ir kt. įstaigų. Tarp šio inventoriaus buvo ir meninių vertybių.

Kultūros paveldo grobimas ir naikinimas pirmosios sovietinės okupacijos metais padarė didelę žalą tautos dvasinei kultūrai ir tautinės savimonės išsaugojimui.

¹ Zabitis-Nezabitauskas A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas//Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. N. Y., 1952. P.106-107.

² Kuzmickas B. *Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė*. V, 1996. P.4.

³ Ten pat. P.31-32.

⁴ Dovydėnas L. Netolima praeitis: Neoficiali paskaita//Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. T.4. P.288.

⁵ Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriaus D.Petrylos telefonograma apskričių viršininkams. K., 1940 07 30//Lietuvos okupacija ir aneksija 1939-1940. Dokumentų rinkinys. V, 1993. P.392-393; (Dokumentų originalas. Rankraštis: LCVA. F.1021. A.I. B.836. L.30).

⁶ LWOA. F.1771. A.L B.183. L.44: LKP Kėdainių AK pranešimas LKP CK. Gauta 1940 09 19 Nr.461.

⁷ Ten pat. B.106. L.12: LSSR Aukščiausiosios Tarybos įsakymas apie iškilmių dienas Lietuvos SSR. Pasirašė AT Prezidiumo sekretorius S.Pupeikis. 1940.

⁸ Ten pat. B.185. L.28.1p: Marijampolės aps., Gevelių seniūnijos susirinkimo protokolas. 1941 01 11.

⁹ Laivės atėja - Stalino prospektas//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.

¹⁰ LVVOA. F.1771. A.L B.221. L.6: Kauno miesto gatvių, aikščių ir kitų viešų įrengimų pavadinimams pakeisti projektui sudaryti komisijos 1940 08 10 po-

sėdžio protokolas.

- ¹¹ Ten pat. L.3-4: Kauno miesto gatvių, aikščių ir kitų viešų įrengimų pavadinimų pakeitimo projektas.
- ¹² Juonis Saulius. Pakeitė gatvės pavadinimą//Tiesa. 1940. Liepos 20.
- ¹³ Linksmadvarį prašo pavadinti Giedrio vardu//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.
- ¹⁴ LVVOA. F.1771. A.1. B.221. L.5: Kauno m. savivaldybės sekretoriaus J.Gelžinio raštas LKP Centro komitetui. 1940 09 02.
- ¹⁵ LCVA. F.R-754. A.3. B.527. L.27: Apskričių LKP(b) sekretoriams, apskričių VK pirmininkams. Slaptai.
- ¹⁶ LVVOA. F.1771. A.1. B.106. L.38: Vilniaus aps., Paberžės vls., Mitrofanovkos-Žemaitelių k. gyventojų laiškas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.
- ¹⁷ Ten pat. L.32: LSSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas apie iškilmių dienas Lietuvos SSR.
- ¹⁸ Pirmosios sovietinės okupacijos metais straipsnius, liaupsinančius sovietinę santvarką, bolševikų vadus ir karvedžius arba kritikuojančius nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir veikėjus, autoriai vengdavo pasirašyti. Geriausiu atveju pasirašydavo inicialais arba slapyvardžiais.
- ¹⁹ Nauji mūsų įžymiųjų žmonių portretai//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.
- ²⁰ Įsakas apie įmonių pavadinimų pakeitimą//Tiesa. 1940 . Rugsėjo 24.
- ²¹ Valkioja Stalino vardą//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.
- ²² Nauji pavadinimai įmonėms ir fabrikams//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 26.
- ²³ Venclova A. Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas//Tarybų Lietuva. 1940. Spalio 5.
- ²⁴ Venclova A. Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti//Tarybų Lietuva. 1940. Spalio 30.
- ²⁵ Venclova A. Kultūros paminklams registruoti įsakymas//Tarybų Lietuva. 1940. Spalio 30.
- ²⁶ LVVOA. F.1771. A.2. B. 117. L. 12.
- ²⁸ Trečiokaitė Irena. Laiškas K.Preikšui dėl Vilniaus dailės muziejaus//Laikas ir įvykiai. 1990. Nr.13. P.15; LVVOA. F.1771. A.2. B.323. L.13.
- ²⁹ Zabitis-Nezabitauskas A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas//Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. N.Y., 1952. P.III, 113-117, 119,121, 123,126, 134-138,140-141.
- ³⁰ LVVOA. F.1771. A.1. B.270. L.II: Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininko raštas LKP Centro komitetui ir Vidaus reikalų ministrui. 1940 08 23. Nr.1/ V.K.
- ³¹ Ten pat. L.13: LSSR Žemės ūkio liaudies komisaro M.Mickio raštas LKP Cen-

- tro komitetui. 1940 08 27. Nr.1-6.
- ³² Ten pat. B.265. L.12: LKP CK Žemės ūkio skyriaus aplinkraštis LKP apskričių komitetams. 1940 08 30. Nr.9.
- ³³ Ten pat. B.270. L.23: Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininko A.Žukausko raštas Rokiškio apskrities žemės ūkio komisijai. 1940 09 13. Nr.1.
- ³⁴ Jurkštas V.P. Rokiškio muzikos mokykla//Tarybų Lietuvos enciklopedija. T3. V, 1987. P.561; Bendorius A., Jatulis P. Rokiškis//Lietuvių enciklopedija. T.25. Boston. P.411.
- ³⁵ Bendorius A., Jatulis P. Rokiškis//Lietuvių enciklopedija. T.25. P.414.
- ³⁶ LVVOA. F.1771. A.I. B.218. L.21.1-11 p: LSSR ŠLK Kultūros reikalų departamento direktoriaus P.Juodelio raštas LKP(b) Centro komitetui. K., 1940 10 02. Nr.28559.
- ³⁷ Ten pat. A.9. B.249. L.113: LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojo Kuzovkovo raštas VKP(b) CK Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M.A.Suslovui. Gauta 1946 03 06. Nr.171sl.
- ³⁸ Zabitis-Nezabitauskas A.Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas.
- ³⁹ Užsienio reikalų ministro J.Urbšio pro memoria. (Pasikalbėjimas su SSRS Charge d’Affaires p.Pozdniakovu spalio 21 d. Vilniaus miesto ir krašto perdavimo klausimu). K., 1939 10 21//Lietuvos okupacija ir aneksija 1939-1940. Dokumentų rinkinys. V, 1993. P.110-111; (Originalas: LCVA. F.383. A.7. B.2146. L. 18-19.)
- ⁴⁰ Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje A.Trimako pranešimas užsienio reikalų ministrui. V, 1939 10 25. Pone Ministre//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.1 15; (Originalo nuorašas: LCVA. F.923. A.I. B.1082. L.59.)
- ⁴¹ Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus, įgaliotojo ministro E.Turausko pranešimas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Maskvoje L.Natkevičiui. K., 1939 12 13//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.155-156; (Originalas: LCVA. F.383. Ap.7. B.2148. L.74.)
- ⁴² Lietuvos atstovybė Maskvoje - SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatui. M., 1939 12 13//Lietuvos okupacija ir aneksija. P. 156-158; (Originalas: LCVA. F.383. A.7. B.2189. L.269-271.)
- ⁴³ Anušauskas A. Genocido statistika//Lietuvos aidas. 1991. Kovo 15.
- ⁴⁴ LCVA. F.R-115. A.L B.10. L.3: LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininko įsakymas. 1941 05 12.
- ⁴⁵ Ten pat. F. R-234. A.2. B.4. L.62a: LSSR Archyvų skyrius. Komandiruotės pažymėjimas. 1941 06 10.
- ⁴⁶ Zabitis-Nezabitauskas A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas. P.127-

130.

- ⁴⁷ LCVA. F. R-754. A.3. B.546. L.38: LSSR LKT pirmininkui M.Gedvilui. 1941 04 25. Nr.603vsl.
- ⁴⁸ LVVOA. F.1771. A.2. B.225. L.2-3: LKP(b) CK sekretoriui A.Sniečkui. 1941 05 26. Nr. 1/1076.
- ⁴⁹ LCVA. E R-234. A.2. B.4. L. 16: LSSR NKVD Centrinio valstybinio archyvo viršininko pavaduotojui A.Karpačevui. 1941 01 02.
- ⁵⁰ Ten pat. A.2. B.9. L.27: LSSR NKVD Archyvų skyriaus raštas, atsakant į 1940 12 30. Nr.2496, SSRS NKVD GAU Kadro skyriaus viršininkui vals. saugumo jaun. ltn. Ščerbakovui. 1941 01 13. Nr.27; Ten pat. B.4. L.34: SSRS NKVD GAU raštas LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininkui V.Nornovui. 1941 04 07.
- ⁵¹ Ten pat. B.9. L.50: Archyvų skyriaus raštas Kauno geležinkelio stoties viršininkui. 1941 01 11.Nr.24.
- ⁵² Ten pat. L.50: Archyvų skyriaus raštas Kauno aps. Autokrovinių mašinų komisariui. 1941 01 11. Nr.26.
- ⁵³ Ten pat. B.8. L.4: Žinios apie atliktą darbą LCVA Kauno m. filiale nuo 1941 m. sausio 1-os iki 1941 m. gegužės 1-os. 1941 05 06.
- ⁵⁴ Ten pat. F. R-115. A.1. B.8. L.4: LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininkui.
- ⁵⁵ Lietuvos okupacija ir aneksija. P.11.
- ⁵⁶ SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato memorandumas. Maskva, 1940 05 19//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.182 (Originalo nuorašas: LCVA. F.383. Ap.7. B.2269. L.236.)
- ⁵⁷ Lietuvos okupacija ir aneksija. P.22-23.

KARIO DALIA

Šauni buvo prieškarinės Lietuvos kariuomenė: graži, drausminga, daininga ir narsi. Šiandien dažnai girdisi priekaištai, kad jos išlaikymui ir parengimui buvo skirta labai daug lėšų, o 1940 m., atėjus lemiamam momentui, ši kariuomenė net šūvio neiššovė gindama tėvynę. Tai tiesa. Bet ne kariai buvo dėl to kalti. Jų niekas nepašaukė priešintis okupacijai, nenuvedė į mūšį. Kalti buvo politikai ir vyriausia vadovybė, pabijojusi sugriovimų, krašto nuniokojimo ir galimų didžiulių gyvosios jėgos nuostolių. Bet svarbiausia - jiems pritrūko ryžto priimti tokį svarbų ir atsakingą sprendimą - stoti į akivaizdžiai beviltišką kovą su daugelį kartų pranašesniu ir gausesniu priešu. Tačiau jų pastangos išsaugoti karių ir taikių gyventojų gyvybes nepasiteisino - sovietai "taikiu būdu" sunaikino didelę dalį kariuomenės ir gyventojų.

Todėl 1944 m., prasidėjus antrajai raudonajai okupacijai, Lietuvos vyrai patys ėmėsi ginti Tėvynę - telkėsi, organizavosi, ieškojo vadų ir būdų tęsti kovai. Tarp jų buvo daug buvusių Lietuvos kariuomenės karių ir karininkų. Vienas jų - buvęs Marijampolės 9-ojo DLK Vytenio pulko kapitonas Vaclovas Navickas, kurio 53-ąsias žuvimo metines minėjome šių metų spalio 28 dieną.

V.Navickas gimė 1909 m. Pakirsnų k., Raudenio vls. (vėliau Kalvarijos), Marijampolės aps. Baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją, pasikui Pirmojo Lietuvos Prezidento Karo mokyklą Kaune, kurią baigęs 1932 10 31, gavo pėstininkų jaunesniojo leitenanto laipsnį ir buvo paskirtas tarnybai į Marijampolę. V.Navickas buvo protingas, judrus, sportiškas, linksmas, draugiškas, mėgiamas tarnybos draugų karininkų ir kareivių. Turėjo labai aukštą, stiprų balsą. Karo mokyklos kariūnų rikiuotėje visada vesdavo dainą, nevengė to ir atvykęs į pulką. Jo aukštas gražus tenoras išskyrė jį iš kitų balsų.



□ Ltn. Vaclovas Navickas 9-ajame DLK Vytenio pulke Marijampolėje



□ Vaclovas Navickas Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos abiturientas



□ Kpt. Vaclovas Navickas artimųjų tarpe (II eilėje 5-as)



□ Kpt. Vaclovas Navickas su žmona Rukloje, 1939 m.



□ 1-as stovi kpt. Vaclovas Navickas

Buvo darbštus, jautrus ir kuklus. Kaip karininkui, jam buvo paskirtas kareivis-pasiuntinys, turintis atlikti visus ruošos darbus ir patarnauti. Tai jaunąjį leitenantą Navicką trikdė - pasiuntinio jis gailėjo, pats valė ir tvarkė rūbus, batus, ginklą, sakė, kad jam pasiuntinys visai nereikalingas, nes jis pats viską gali pasidaryti ir susitvarkyti. Pas jį kareiviui tarnauti buvo lengviau negu pulke. Ir visų kareivių jis gailėjo ir juos užjautė, be reikalo nevarinėjo, nevargino, todėl buvo mylimas ir gerbiamas. Mėgo ūkio darbus. Atostogaudamas ir šiaip darbymečiu dažnai iš pulko atvažiuodavo į tėviškę (25 km) padėti namiškiams, nes ūkis buvo nemažas - 25 ha. Labai mylėjo gyvulius, ypač arklius.

V.Navickas buvo geras sportininkas ir šaulys. Priklausė karininkų medžiotojų draugijai. 1937 m. rugsėjo 30 d. Marijampolės įguloje vykusiose prizinio šaudymo iš pistoleto varžybose "... daugiausia taškų išmušė ltn.Navickas - 112". 1938 m. balandžio 28-29 d. Vilkaviškio įguloje vykusiose sportinio šaudymo rungtynėse "...iš šautuvų geriausiai sušaudė Marijampolės įgulos ltn.Navickas, išmušdamas 94 taškus. Jis laimėjo asmeninę dovaną".² 1937 m. gegužės 23 d. Kariuomenės ir Visuomenės dienos proga Marijampolėje vykusiuose renginiuose "... ltn.Navickui vadovaujant, buvo parodyta gana gražių gimnastikos numerių".³

1938 m. susituokė su lenkaite Irena Zofija Olšauskaite, maršalo Pilsudskio giminaitė. Su ja susipažino ir ją pamilo dar mokydamasis gimnazijoje, kurioje mokėsi Olišauskaitė, o pas jos motiną nuomojosi kambarį. Lietuvos kariuomenėje santuokai karininkas privalėjo gauti pulko vado leidimą. Šiai santuokai leidimo pulko vadas nedavė, nes pagal kariuomenės įstatymus karininkams buvo draudžiama vesti svetimšalės, jei jos nebuvo kilusios iš emigravusių užsienin lietuviškų šeimų. Nusizengusieji karininkai buvo atleidžiami iš aktyviosios karo tarnybos į atsargą.⁴

Pakurstytas draugų karininkų neatsisakyti meilės dėl tarnybos, vedė Olšauskaitę be pulko vado sutikimo, tačiau iš tarnybos atleistas nebuvo (gal nenorint sukelti jo draugų-karininkų nepasitenkinimo), pasitenkinta perkėlimu į Gaižiūnų poligoną. Apsigyveno Rukloje. 1939 m. gegužės 17 d. gimė duktė Danutė.

1940 m. rusams okupavus Lietuvą, tarnybą tęsė Jonavoje, vėliau Vilniuje ir Pabradėje.



□ Antanas Baltūsis-Žvejys, Vytautas Gavėnas-Vampyras, Vaclovas Navickas-Auksutis, Jonas Pileckis-Šarūnas



□ 1-as Tauro apygardos vado pavaduotojas Vaclovas Navickas-Auksutis



□ Jonas Pileckis-Šarūnas, Vytautas Gavėnas-Vampyras, Antanas Baltūsis-Žvejys, Vaclovas Navickas-Auksutis, Justinas Lelešius-Grafas

1941 m. birželio 22 d., vokiečiams užpuolus Sovietų Sąjungą, kariuomenė iš Pabradės buvo priversta trauktis į rytus. Besitraukiant daug kareivių sugebėjo palikti dalinį ir likti Lietuvoje. Traukiantis per aukštą dobilų lauką, pavyko nepastebėtam pasislėpti ir kpt.Navickui. Užėjus vokiečiams, grįžo į Vilnių ir įstojo į savisaugos dalinius.

Vokiečiams pradėjus savisaugos dalinius naudoti kovai su sovietiniais partizanais ir kitais, nesusijusiais su Lietuvos interesais tikslais, 1943 m. vasarą iš tarnybos pasitraukė.

1943 m. rugpjūčio 23 d. gimė sūnus Gediminas. Tuoju po jo gimimo vokiečių karinė administracija pradėjo raginti kpt.Navicką grįžti į dalinį. Nieko nelaukęs, pasiėmęs būtiniausių daiktus, paliko Vilnių ir su šeima išvažiavo į tėviškę, Pakirsnių kaimą.

Artėjant frontui, į Vakarus nepasitraukė, sakydamas, kad davęs Tėvynei priesaiką niekur iš jos nesitraukti. Kaip ir daugelis, tikėjo, kad Vakarai neleis sovietams okupuoti Pabaltijo.

1944 m. rugpjūčio pradžioje, gavęs šaukimą į rusų armiją, suvaidino, kad išvažiuoja, tačiau sutemus grįžo į tėviškę, įsirengė klojime po šienų slėptuvę ir joje slėpėsi.

Kartą naktį, frontui pasistūmėjus į priekį, kaimą užplūdo kariuomenė. Privažiavo pilnas kiemas gurguolių. Iš šalinės, kurioje po šienų slėpėsi V.Navickas, kareiviai pradėjo nešti šieną arkliams. Kilo pavojus, kad slėptuvė bus surasta. Navicko žmona nubėgusi pas pulko vadą pasiskundė, kad kareiviai vagia pašarą. Šis uždraudė kareiviams imti šieną ir prie klojimo pastatė sargybą.

Pradėjus rusams gaudyti vyrus į armiją, šie ėmė slapstytis. Tinkamiausia tam vieta buvo netoliese esantis Sūsninkų miškas, kuriame susitelkė gana didelis besislapstančiųjų būrys. Sužinoję apie besislapstantį kapitoną Navicką, vyrai naktimis pradėjo pas jį ateidinėti pasitarti ir papolitikuoti. Arčiau su jais susipažinęs ir matydamas jų ryžtą priešintis ir kovoti, ryžosi imtis jiems vadovauti. Metų pabaigoje organizuotą būrį pavadino Perkūno būriu, o pats pasivadino Perkūnu. Būrys buvo aktyvus: 1945 m. vasario mėn. su keturiasdešimčia kovotojų dalyvavo Geležinio Vilko rinktinės organizuotame Šilavoto puolime⁵, vasario 25 d. jo būrys užpuolė Rudaminos miestelį. Buvo nukauti 4 stribai ir padaryta materialinių nuostolių⁶. Jam vadovaujant, buvo įvykdytos šešios svarbesnės operacijos⁷.

1945 m. gegužės 16 d. siaučiant rusų kariuomenei, Sūsniškų miške buvusiam būriui teko pasitraukti. Maždaug su šimtu vyrų kpt.Navickas bandė pasiekti Kalniškių mišką, esantį Krosnos valsčiuje, ir apsistoti pas rinktinės kito būrio partizanus. Atvykę pamatė, kad miškas jau apstotas rusų kariuomenės. Iš pradžių galvojo prasiveržti į mišką, bet žvalgybai supažindinus su padėtimi, kpt.Navickas nutarė į mūšį nestoti. Kariuomenės buvo tiek daug, kad kautynės grėsė pražūtimi. Praleidę dieną pelkėtoje, krūmais apaugusioje žemumoje, iš visų pusių zujant rusų kareiviams, naktį grįžo atgal į Sūsniškus.

1945 m.pavasarij, sujungęs partizanų būrius, veikusius Sangrūdės ir Rudaminos vls. Lazdijų apskrityje ir Krosnos, Liudvinavo ir Kalvarijos valsčiuose Marijampolės apskrityje, organizavo Perkūno rinktinę⁸. Rugpjūčio mėn. įkūrus Tauro apygardą, buvo oficialiai patvirtintas Perkūno (vėliau Gedimino) rinktinės vadu. Pakeitė slapyvardį - nuo tada jis Auksutis⁹.

1946 m. balandžio 9 d. kartu su Tauro apygardos vadu Z.Drunga-Mykolu, Jonu dalyvavo Dzūkijoje vykusiame pasitarime, kuriame buvo įkurtas Pietų Lietuvos partizanų štabas, jungiantis Suvalkijos ir Dzūkijos partizanus. Šiame pasitarime kpt.Navickas dalyvavo jau kaip Tauro apygardos vado pavaduotojas¹⁰, kuriuo buvo paskirtas balandžio pradžioje, kartu einant ir Perkūno rinktinės vado pareigas". Nuolatiniam darbui į apygardos štabą buvo perkeltas gegužės mėnesį¹².

Dirbdamas apygardos štabe, būdamas vienintelis daugiausia patyrimo ir aukštesnį laipsnį turintis kadrinis pėstininkų karininkas, geriausiai žinantis pėstininkų kovos vedimo taktiką ir metodus, jis dažnai nesutiko su štabo darbuotojų priimamais sprendimais ir apie partizaninę veiklą bei kovą turėjo savo nuomonę. Šie prieštaravimai tikriausiai ir nulėmė, kad žuvus Mykolui-Jonui nebuvo išrinktas apygardos vadu. Iš kitos pusės - jis pats vargu ar norėjo juo būti. Žuvus Mykolui-Jonui, jis laikinai ėjo apygardos vado pareigas ir įgyvendino dar Mykolo-Jono priimtus nutarimus: suformavo Šarūno rinktinę, perskirstė Vytauto ir Žalgirio rinktinių teritorijas¹³. 1946 m. liepos 4 d. jis pasirašė įsakymą Nr.22, kurio 3 paragrafe rašoma, kad: "apygardos vado pavaduotojas Auksutis iš einamųjų pareigų nuo liepos mėn. 4 d. atleidžiamas"¹⁴. Jis pats save atleido iš šių pareigų. (Šį įsakymą apygardos vadu tapęs Žvejys panaikino¹⁵.) Be kita ko, šio įsakymo 4 paragrafe sakoma, kad "apygardos vado pava-

duotoju skiriu Rytą"¹⁶. Pareigūno, slapyvardžiu Rytas, kol kas išaiškinti nepavyko. Slapyvardžiu "Rytas" išvykose vadindavosi kpt.Navickas, nors oficialiai šis slapyvardis apiformintas nebuvo. Gali būti, kad ateinant naujam apygardos vadui, kpt.Navickas tokiu būdu keitė savo slapyvardį, norėdamas suklaidinti čekistus, kuriems buvo žinoma, kas yra Auksutis.

Apygardos štabo darbuotojų nepasitenkinimą kėlė ir tai, kad Auksutis retai būdavo štabe. Kariuomenėje pripratęs būti tarp kareivių, tiesiogiai dirbti su žmonėmis, jis ir čia stengėsi dažniau būti su partizanais, ypač dažnai vykdavo į buvusios savo rinktinės teritoriją. Vienos tokios išvykos metu 1946 m. spalio mėn. 28 d. pavakary Rudaminos vls. Paliūnų kaime jų grupę užpuolė rusai. Traukiantis Auksutis nuo grupės atsiskyrė ir žuvo¹⁷. Tauro apygarda neteko patyrusio, doro, Tėvynę mylinčio karininko.

Sužinojęs apie jo žūtį, apygardos kapelionas Justinas Lelešius-Grafas savo dienoraštyje įrašė: "Tai buvo žmogus, kuris daugelio buvo nesuprastas ir neįvertintas"¹⁸.

1999 m. kpt.V.Navickui po mirties buvo suteiktas pulkininko leitenanto laipsnis ir išduotas Kario savanorio pažymėjimas Nr.0065.

Kpt.V.Navicko žmona, vyrui įstojus į partizanų gretas, išvyko į Marijampolę, paskui, saugumui išaiškinus jos gyvenamąją vietą, išvyko į Kauną, kur slapstėsi, vengdama suėmimo ir represijų. Su vyru daugiau nesusitiko. Keturios jo seserys ir brolis buvo ištremti į Sibirą.

¹ Kardas. 1937 10 15. Nr.20(274). P.472.

² Kardas. 1938 05 15. Nr.10(288). P.249.

³ Kardas. 1937 06 01.Nr.11(265). P.273.

¹ Kardas. 1932 12. Nr. 12(44). P.190: Įsakymas Nr.59. § 8.

⁵ Daumantas J. **Partizanai**. V1990. P.81.

⁶ Kasparas K. **Lietuvos karas**. K. 1999. P.260.

⁷ Laisvės Kovą Archyvas. Tl. P.13.

⁸ Lelešius-Grafas J., Baliukevičius-Dzūkai L. **Dienoraščiai**. K. 1994. P.189.

⁹ Laisvės Kovą Archyvas. Tl. P.13.

¹⁰ Ramanauskas A. **Daugel krito sūnų...** V.1991. P.186.

¹¹ LYA. F.K-1. B.b.44618/3. T.14. P.181.

¹² Laisvės Kovą Archyvas. Tl. P.17.

¹³ Laisvės Kovą Archyvas. T.3-4. P.27.

¹⁴ LYA. F.K-1. B.b.44618/3. T.14. P.6.

¹⁵Ten pat. RIO

¹⁶Ten pat. P.6.

¹⁷Ten pat. P.41; Lelešius-Grafas J., Baliukevičius-Dzūkias J. **Dienoraščiai**. P.126.

¹⁸Ten pat. P.127.

Taip pat rašinui panaudota kpt. Vaclovo Navicko sūnaus Gedimino Navicko surinkta medžiaga; seserų Benediktos Astrauskienės (Pakirsnių k.), Elenos Žilinskienės (Kaunas), žmonos Irenos, Sofijos Gylienės (Kaunas), Perkūno rinktinės partizano Juozo Barkausko-Azulo (Brazavo k. Marijampolės r.) pasakojimai.

B

Vladas Baciūška-Adomas, Žmogus, Keleivis (1910-1947)



□ Vladas Baciūška

Vladas Baciūška gimė 1910 m. Cibiliekų k. Krokialaukio vls. Alytaus aps. gausioje ūkininkų šeimoje (buvo 6 vaikai).

Prienuose baigė gimnaziją, vėliau mokėsi A.Smetonos karo mokykloje Kaune. Karinės tarnybos pradžioje jaunas leitenantas susirgo plaučių TBC, gydėsi Panemunės

ligoninėje. Dėl sveikatos tarnauti karinėse pajėgose negalėjo, todėl buvo paliktas dimisijos leitenantu. 1940-1943 m. dirbo įvairiose Vilniaus įstaigose, o iki 1944 05 - Alytaus TBC sanatorijos raštinėje.

1939 07 18 Kaune susituokė su Petre Strimaityte.

Rusams antrą kartą okupavus Lietuvą 1944 m. pabaigoje Vladas Baciūška ėmė slapstytis. 1945 05 06 įstojo į DLK Kęstučio grupės II-o rajono (Paliose) partizanus. 1945 06 01 skiriamas II rajono vadu. Dalyvavo Dzūkų (Dzūkijos) rinktinės steigime Punios šile.



□ Petrė Baciūškienė-Strimaitytė, Vladas Baciūška ir Rūta Strimaitytė

1945 06 18 rinktinės vado įsakymu skiriamas Kęstučio grupės vadu (sl.Žmogus). Vado pareigas ėmė eiti nuo 06 30. Grupėje įvedė griežtą drausmę, konspiraciją, buvo aktyvus (Skrajojančio būrio) kovotojas.

1946 05 01 rinktinės vado įsakymu Nr.246G Vladas Baciūška skiriamas rinktinės vado pavaduotoju. Jo vadovaujami Kęstučio grupės partizanai veikė Alytaus r. Simno-Ūdrijos apylinkėse.

Vladas Baciūška žuvo 1947-1948 m. žiemą, žygio metu Luksnėnų ežere įlūžus ledui, kartu su savo adjutantu Vladu Reklaičiu-Ramuniu. Liudytojų teigimu partizanai žuvo 1947 12 23, o buvusio KGB archyvo dokumentai nurodo 1948 m. pavasarį. Tai įvyko todėl, kad ežeras žuvusiųjų kūnus su uniformomis ir ginklais išplovė tik pavasarį. Bet kuriuo atveju, partizanai žuvo vykdydami kovinę užduotį (žygio maršruto metu). Palaidotas Alytuje.

Kęstutis Kasparas

Parengta pagal DLK Kęstučio grupės partizanų archyvinius dokumentus ir Vlado Baciūškos žmonos Petrės bei bendražygių prisiminimus.

L

Juozas Lukša-Juodis, Kazimieras, Vytis, Skirmantas, Kęstutis, Skrajūnas, Daumantas, Mykolaitis (1921-1951)



... Nėra negalima, kad ir aš nepavirsčiau mūsų tėviškės kruvinos žemės dulkėmis, nors dabartiniai mano nujautimai manęs neprileidžia prie panašios minties.

Juozas Lukša-Daumantas

Juozas Lukša yra vienas iškiliausių Lietuvos laisvės karo didvyrių. Jis žuvo tikėdamas savo Tėvyne, jos Prisikėlimu ir nepriklausomybe.

Juozas gimė 1921 m. rugpjūčio 10 d. Juodbūdžio k. Veiverių vls. Marijampolės aps. Kaip vėliau ir jo

broliai Jurgis bei Antanas, mokymasis Veiverių progimnazijoje išitraukė į ateitininkų judėjimą. Ateitininkams liko ištikimas ir vėliau - studijuodamas VDU jis priklausė ateitininkų "Grandies" korporacijai.

1940 m. vasarą Juozas Lukša baigė "Aušros" gimnaziją ir įstojo į Kauno universitetą. Pirmosios okupacijos metais J. Lukša nedvejodamas įsijungė į pagrindinę veiklą, tapo Lietuvos aktyvistų fronto nariu, platino atsišaukimus. Juozo veiklą pastebėjo bolševikų saugumiečiai, ir 1941 05 jis buvo suimtas bei įkalintas. Tačiau prasidėjus Vokietijos - Sovietų Sąjungos karui, lietuvių sukilėliai birželio 24 d. išlaisvino Juozą iš bolševikų kalėjimo.

Juozas Lukša toliau universitete studijavo architektūrą ir aktyviai dalyvavo antihitlerinėje pagrindžio organizacijoje - Lietuvių fronte. Šioje veikloje jam talkino brolis Jurgis - universiteto mechanikos fakulteto studentas. Už antinacinę veiklą Jurgį vokiečiai netrukus suėmė, tačiau jam pavyko iš kalėjimo pabėgti. Trečiasis brolis Antanas, baigęs Kauno mokytojų seminariją, taip pat įstojo į Kauno universitetą studijuoti geodeziją.

Trys broliai Lukšos gyveno Aleksote, Veiverių gatvės 23-iaje name. Jauniausias brolis Stasys mokėsi



Veiveriuose, po to baigė Kauno dailių amatų mokyklą. Baigęs mokyklą, Antano Petraičio pavarde įstojo į Vilniaus universiteto chemijos fakultetą.

1944 m. vasarą, Sovietų Sąjungai užėmus Lietuvą antrą kartą, broliai Lukšos nenutraukė pagrindinės veiklos. Juozas tuo metu baigė universitetą ir dirbo ūkio reikalų prorektorius Broniaus Barzdžiuko pavaduotoju.

1945 m. NKGB suėmus didesniąją dalį narių Lietuvos išlaisvinimo tarybos, kuriai priklausė ir Juozas Lukša, jis perėjo į Lietuvos par-

tizanų sąjūdį. Ši organizacija siekė sujungti visame krašte veikiančius partizanus ir koordinuoti jų veiklą. 1946 m. pradžioje Juozas Lukša nutraukė legalų gyvenimą Kaune, paliko universitetą ir pasitraukė į Suvalkijos miškus. Vėliau Juozas Lukša užėmė įvairias atsakingas pareigas: LPS organizacinio skyriaus viršininko, Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės štabo, spaudos ir propagandos skyriaus viršininko, Tauro apygardoje leidžiamų laikraščių "Laisvės žvalgas" ir "Kovos kelias" redaktoriaus.

1946 m. lapkričio 1 d. Juozui Lukšai buvo suteiktas partizanų kapitono laipsnis. Tuo pačiu jis paskiriamas Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo vado adjutantu. Juozui Lukšai buvo pavesta rūpintis visais partizanų organizaciniais ir koordinaciniais reikalais. 1946 12 išaiškinęs Juozo Markulio-Erelio provokacinę veiklą, Juozas Lukša pasitraukė į Tauro apygardą.

1947 m. sausio mėn. apygardos vadų suvažiavime Juozas Lukša paskiriamas Tauro apygardos Birutės rinktinės Kaune vadu ir apygardos žvalgybos skyriaus viršininku.

Sėkmingai partizaninei kovai labai svarbu ryšiai su užsieniu. Laisvės kovotojų vadovybė nutarė iš naujo susisiekti su Vakarų valsty-



□ Paryžiuje, rašant "Partizanus"

bių vyriausybėmis ir visuomeninėmis organizacijomis, nes dėl Markulio išdavystės visi BDPS ryšiai atiteko MGB. 1947 m. kovo mėn. Juozas Lukša kartu su Jurgiu Krikščionu-Rimvydu buvo pasiųstas į Lenkiją, kur jam pavyko susitikti su iš Vakarų atvykusiu Jonu Deksnium-Hektoru, nustatyti naujus ryšių kanalus ir punktus.

Grįžęs į Lietuvą, Juozas Lukša tęsė ankstesnį darbą, bet, greitai nutrūkus ryšiams su Vakarais, jis vėl buvo įpareigotas ruošti kelionei į užsienį. 1947 12 15 jis su bendražygiu Kazimieru Pypliu-Audroniu per Karaliaučiaus sritį pateko į Lenkiją ir laimingai pasiekė Vakarus - 1948 m. pradžioje atplaukė į Švediją, o vėliau nukeliavo į Vakarų Vokietiją ir Prancūziją.

Atvykęs į Vakarus, Juozas Lukša per prelatą Tulobą perdavė po-

piežiui Pijui XII Lietuvos katalikų laišką. Šiame laiške buvo aprašyta padėtis Lietuvoje, paprašyta paramos ir užtarimo. 1948-1950 m. gyvendamas Vakaruose Juozas Lukša Paryžiuje baigė prancūzų žvalgybos mokyklą, o vėliau Vakarų Vokietijoje amerikiečių žvalgybos mokyklos kursus. Čia jis artimai bendravo su prel.M.Krupavičiumi, V.Sidzikausku, P.Karveliu, J. Ambrazevičiumi ir kitais lietuvių emigracijos politiniais veikėjais. Su M.Krupavičiumi Juozas Lukša buvo pažįstamas dar Nepriklausomos Lietuvos metais, kai priklausė ateitininkų organizacijai. Klebonaudamas Garliavo-

je, vėliau Veiveriuose, M.Krupavičius susitikdavo su katalikiška jaunomene, tarp jų ir su Juozu Lukša.

Kadangi į Lietuvą Juozas Lukša greitai grįžti negalėjo, jis parašė knygą apie ginkluotą pasipriešinimą Lietuvoje. Jo knyga "Partizanai už geležinės uždangos", pasirašyta Daumanto slapyvardžiu, pirmą kartą buvo išleista Čikagoje 1950 m. Dar 1948 m. vasarą Paryžiuje Juozas Lukša susipažino su Nijole Braženaite. Juozo ir Nijolės pažintis 1950 m. liepos 23 d. baigėsi sutuoktuvėmis. Jaunavedžius Tiubingeno bažnyčioje sutuokė prel. M.Krupavičius. Deja, sutuoktiniams nebuvo



□ Pranas Naujokas-Kietis, Juozas Lukša-Skrajunas, Viktoras Vitkauskas-Saidokas, Karijotas, Pranas Bastys-Dūmas



□ Vincas Daunoras-Kelmas, Sergijus Staniškis-Litas, Garmus-Pavasaris, Juozas Lukša-Skirmantas. 1951 m.

lemta ilgai gyventi drauge. Bijodamas, kad nebūtų susektas, Juozas Lukša turėjo slapstytis, dažnai keisti gyvenimo vietą. Vienintelė galimybė palaikyti ryšius buvo tik laiškai.

1950 m. spalio 3 d. Juozas Lukša su grupe žvalgybos mokykloje paruoštų kovotojų slapta iš Miuncheno buvo išskraidintas į Lietuvą.

Juozas Lukša ir jo bendražygiai parašiuotais buvo nuleisti ne Kazlų Rūdos, bet Tauragės (Žygaičių) miškuose. Todėl į Tauro apygardą turėjo žygiuoti beveik tris savaites. Desantininkų sugrįžimas teikė vil-

ties. Per Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės vadą J.Paliūną-Rytą, LLKS prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-Vytautas gavo Juozo Lukšos raportą-ataskaitą apie kecionę ir padėtį užsienyje. A.Ramanauskas-Vanagas rašė: "LLKS įgavo šaltinių LLKS materialiai paremti". Tai buvo Juozo atgabenti doleriai - pirma ir vienintelė konkreti vakarų pasaulio parama kovojančiai Lietuvai. Visi pinigai buvo sąžiningai paskirstyti: sričių štabams - po 500, apygardoms - po 650 dolerių.

Atvykęs į Lietuvą, Juozas Lukša

telkė bendraminčius tolimesnei kovai su opukantais. Dar 1949 m. rudenį, būnant Vakaruose, jis LLKS vadovybės buvo pakeltas kapitonu ir paskirtas Visuomeninės dalies Politinio skyriaus viršininku ir LLKS atstovu užsieniui. Grįžęs į Lietuvą, 1950 11 25 buvo paskirtas dar ir Žvalgybos skyriaus viršininku. Parengė žvalgybos instrukcijas partizanams.

1950 12 31 Juozas Lukša apdovanotas I laipsnio Laisvės Kovos Kryžiumi.(su kardais), kartu suteikiant Laisvės Kovotojo Karžygio garbės vardą. 1951 02 16 nutarimu Nr.6 jam suteiktas Laisvės Kovotojo majoro laipsnis.

MGB per savo agentus nustatė, kad Juozas Lukša jau Lietuvoje. Buvo parengtas jo sugavimo planas. Įgyvendinant jį neįkainuojamą paslaugą saugumiečiams padarė J.Kukauskas, kuris drauge su Juozu Lukša buvo ruošiamas žvalgybos mokykloje. Kukauskas nusileido su antrąja desantininkų grupe ir po kiek laiko gyvas pasidavė MGB.

Juozas Lukša tuo metu gyveno Adolfo Ramanausko-Vanago slėptuvėje. Negavęs iš čia esančios partizanų vadovybės nei paramos, nei pritarimo įkurti jo sumanytam žvalgybos centrui Lietuvoje, 1951 05 atvyko į Tauro apygardą pas PL sri-

ties vadą S.Staniškį-Litą, tikėdamasis su jo ir apygardos vadovybės pagalba savo sumanyką įgyvendinti. Žinodamas apie galimas provokacijas, Juozas Lukša atidžiai per ryšininkus tikrino Kukauskos tapatybę. Kai paaiškėjo, kad Kukauskas tikrai tas asmuo, desantininkas iš Vakarų, jis ryžosi eiti į susitikimą. Susitikimo vieta buvo numatyta Pabartupio kaimo pamiškėje, netoli Pažėrų gyvenvietės (9 km nuo Garliavos).

Į susitikimo vietą pamiškėje Juozas Lukša atėjo iš kaimo pusės. Jį lydėjo partizanai Povilas Pečiulaitis-Lakštingala, Spyglis bei Klajūnas. Juozą Lukšą sutartoje vietoje sutiko Kukausko ryšininkas Aitvaras, iš tikrųjų MGB leitenantas Staškevičius. Juozas Lukša, norėdamas įsitikinti, ar šis ryšininkas nėra užverbuotas, pirmiausia patikrino, ar jo šoviniai užsieniniai, o po to pasiuntė jį pas Kukauską su raštelio, kuriame parašė: "Susitiksiu tik su pačiu. Kai pasakysiu: "Čia aš - tavo draugas Juozas", atsiliepk: "Čia aš - tavo draugas Jonas".

Gavę Lukšos atsakymą, MGB karininkai tarėsi paimti jį gyvą: tam buvo paruošti ypatingi tinklai. Tačiau Kukauskas perspėjo saugumiečius, kad Lukša ant krūtinės nešiojasi granatas ir pasirengęs

susisprogdinti. Todėl MGB vadovybė nusprendė Juozo Lukšos gyvo neimti. Netrukus Aitvaras grįžo su Kukausko rašteliu "Laukiu!".

Juozas Lukša nutarė eiti į susitikimą. Priekyje ėjęs Aitvaras, nuklydo nuo paskirtos vietos. Iš krūmų pasigirdo balsai: "Kas eina?" "Čia aš - tavo draugas Juozas", - atsiliepė Juozas Lukša. Tačiau sutarimo atsakymo nebuvo. Juozas Lukša suprato, kad pateko į pasalą ir pradėjo šaudyti. Tačiau atsilaukti prieš dešimterio pai didesnį priešų būrį Juozas Lukša negalėjo. Mirtinai sužeidęs keletą kareivių ir MGB leitenantą Aitvarą, Juozas Lukša garbingai žuvo.

Tai įvyko 1951 m. rugsėjo 4 d.

ATMINTIS

Įvairiu metu išeivijoje buvo iškilmingai minimos legendinio partizanų vado J.Lukšos-Daumanto gimimo ir žūties metinės, spaudoje aprašytas jo gyvenimas bei kova. Jo vardu pavadintos Los Andželo šaulių ir Čikagos moksleivių ateitininkų kuopos. Čikagoje ateitininkų namų sodelyje J.Lukšos ir kitų kovotojų už Lietuvos laisvę garbei pastatytas koplytstulpis (aut.A.Poskočimas). Dr.N.Bražėnaitės iniciatyva 1993 m. JAV išleista knyga "Laiškai



□ Kovų bendražygis Povilas Pečiulaitis-Lakštingala prie kryželio Juozo Lukšos žuvimo vietoje

mylimosioms", kurioje sudėti visi 136 Daumanto laiškai, 1994 m. įkurtas J.Lukšos-Daumanto fondas, kurio pagrindinis tikslas remti partizaninių kovų vietų ir partizanų kapų tvarkymą, istorinės (rezistencinės) atminties puoselėjimą, jaunimo patriotinį ugdymą.

Lietuvoje J.Lukšos-Daumanto atminimu ir įamžinimu labiausiai rūpinasi jo brolis Antanas Lukša.

Dar 1973 m. Povilas Pečiulaitis



□ Nijolė Bražėnaitė ir Juozas Lukša Tiubingene. 1950 m.

J.Lukšos žuvimo vietoje pastatė medinį kryžių. Atgimimo metais, 1989 m. garliaviečių iniciatyva toje vietoje buvo pastatytas naujas metalinis kryžius, o 1990 m. viena iš Garliavos gatvių, vedanti į Daumanto žuvimo vietą, pavadinta Juozo Lukšos vardu. 1994 m. J.Lukšos vardu pavadinta Garliavos 3-ia vidurinė mokykla, tais pačiais metais prie mokyklos pastatytas stogastulpis (aut.A.A.Teresius), atidaryta J.Lukšai skirta ekspozicija.

1995 m. sukurtas dokumentinis



□ Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė ir Antanas Lukša prie Juozo žuvimo vietos Pabartupio k.

filmas apie J.Lukšą "Baladė apie Daumantą" (rež.V.V.Landsbergis).

1995 m. Antano Lukšos iniciatyva tėviškėje buvo pastatytas atminimo kryžius (aut.E.Šimanskis), o Veiverių Skausmo kalnelyje atidengtas kompozicinis paminklas - kryžius (aut.P.Petraitis ir L.Juozėnas), kurie tartum įamžino ne tik trijų brolių - Stasio, Jurgio ir Juozo - bet ir visos Lukšų šeimos didvyriškumą bei tragizmą.

1996 m. rudenį Juozo Lukšos-Daumanto 75-ųjų gimimo ir 45-ųjų



□ 1999 09 04 paminklo Juozo Lukšos žuvimo vietoje atidengimo metu

žuvimo metinių proga Veiveriuose (prie buv. Mokytojų seminarijos) iškilo naujas paminklas Juozui Lukšai-Daumantui (aut.V.Cikanas).

1999 m. rugsėjo 4 d. Juozo Lukšos žuvimo vietoje Pabartupio k. iškilo paminklas (skulpt.Juozas Šlivinskas, arch.A.Mikėnas). Pasviręs granitinis Vyties kryžius - tai metafora, teigianti mintį, kad Daumantas žuvo, bet jo idėjų niekas neįstengė numarinti.

LUKŠŲ ŠEIMOS AUKA

Simonas Lukša (1864-1947) turėjo 33 ha žemės ūkį Juodbūdžio k.

Veiverių vls. Mirus pirmajai žmonai Marijai Valentaitei, vedė Degimų kaimo ūkininko dukterį Oną Vilkaitę (1886-1966). Iš pirmosios santuokos buvo likę dvi dukterys - Angelė (m.1937 m.) ir Marija (Tutlienė, g.1899 m.) - ir sūnus Vincas (g. 1905 m.). Su antrąja žmona Simonas Lukša susilaukė keturių sūnų: Jurgio (1920-1947), Juozo Albino (1921-1951), Antano (g. 1923) ir Stasio (1926-1947).

Lukšų šeimos nariai tarpusavyje gerai sutarė. Motina buvo nepaprastai tvirto charakterio, religinga. Ji planavo vaikų ateitį: ūkis lieka Vincui, o kiti sūnūs turėjo mokytis.



□ Tėvas - Simonas Lukša

Broliai Lukšos baigė Mozūriškių pradinę mokyklą, Veiveriuose keturias progimnazijos klases, po to mokėsi "Aušros" gimnazijoje. Pasitraukus sūnums į pogrindį, vieną vakarą motina juos prisaikdino gyviems priešui nepasiduoti.

Juozas Lukša baigė Kauno universitetą, bet nespėjo gauti diplomo. Juozo diplominis darbas - "Lietuvos" viešbučio (turėjo būti pastatytas greta Įgulos bažnyčios) projektas.

Jurgis Lukša įstojo į Kauno universiteto mechanikos fakultetą, buvo gabus matematikas. Besimokant paskutiniame kurse, už atsisaukimus jį suėmė NKGB. Kadangi Lukšos vokiečių okupacijos laikais



□ Mama - Ona Lukšienė

buvo išgelbėję rusų belaisvį, pastarojo laiškas ir daug pinigų, brolio Antano įteiktą saugumo viršininkui N. Dušanskiui, išpirko Jurgį iš okupantų nagų. Išėjęs iš kalėjimo, jis perspėjo savo draugus studentus ir slapstėsi.

1947 06 12-13 NKVD daliniai vykdydami "valymą" užklupo Jurgį namuose. Bebėgantį jį stribas Dovidonis sušaudė iš kulkosvaidžio. Kareiviai atvedė vienmarškinį 84 metų tėvą Simoną Lukšą ir parodė



□ Stasys Lukša-Juodvarnis, Tautvydas



□ Juozas Lukša



□ Antanas Lukša-Arūnas



□ Jurgis Lukša-Piršlys

sūnų. Nuo šio vaizdo tėvas išprotėjo ir po kelių mėnesių lapkričio 13d. mirė. Jurgio kūną išvežė į Veiverius, savaitę laikė gatvėje. Jurgio kraują motina surinko į drobulę ir pakasė po bijūnu. Tėvui mirus, motina iškasė drobulę ir palaidojo kartu.

Antanas Lukša, baigęs Kauno mokytojų seminariją, 1944 m. rudenį pradėjo mokytojauti Veiverių gimnazijoje. Partizanų vadovybės pavedimu persikėlė mokytojauti į Kaišiadorių vls. Žaslių vidurinę mokyklą, kur dirbant buvo patogu palaikyti ryšius tarp Kauno ir Vilniaus pagrindžio centrų. Prisidėjo prie J. Markulio-Erelio išdavystės išaiškinimo. 1946 12 pasitraukė į pogrindį. 1947 m. pradžioje Tabariškėse, dalyvaujant kapelionui J. Lelėšui-Grafiui, priėmė partizanų priesaiką ir buvo paskirtas Tauro apygardos štabo ryšių skyriaus viršininku. 1947 m. organizavo Juozo Lukšos-Skirmanto ir Jurgio Krikščiūno-Rimvydo kelionės į užsienį aprūpinimą, palaikė ryšį su užsieniu pagal angliškus kodus. 1947 06 12 organizuodamas apygardos vado Antano Baltūsio-Žvejo susitikimą su Jono Žemaičio-Vytauto atstovu pateko į pasalą ir buvo suimtas. Po žiaurių kankinimų nuteistas 25 m. lagerio. Kalėjo Vorkutos, Bratsko, Kolymos lageriuose. 1956 m. vasarą grįžo į Li-



□ Vincas Lukša

etuą. Stasys Lukša - nuo 1946 m. pradžios Geležinio Vilko rinktinės partizanas. 1947 m. pavasarį paskirtas rinktinės štabo žvalgybos skyriaus viršininku. 1947 09 12 rusų kareiviams užpuolus partizanų puskarininkių karo mokyklą Kazlų Rūdos miškuose, su kulkosvaidžiu dengdamas draugų pasitraukimą, Stasys žuvo. Palaidojimo vieta nežinoma.

1947 04 apie 30 enkavedistų, apsirengę partizanų uniformomis, atėjo į Lukšų sodybą. Lukšienės nebuvę, tarnaitė Marytė paruošė valgi. Už tai NKVD kaip partizanų rėmėją, suėmė Vincą Lukšą. Nuteistas 10 m., kalėjo Vorkutoje. Grįžęs

gyveno tėviškėje.

Po vyro laidotuvių Ona Lukšienė ilgai slapstėsi. Kai žuvo paskutinis buvęs laisvėje sūnus Juozas, Kazlų Rūdos MGB viršininkas pasakė: "Tegul ta senė grįžta", nors iki to laiko saugumiečiai darė kratas ten, kur ji slapstėsi (slapstėsi daugelyje vietų - pas Raurinaičius, pas kaimynus Jančionis, Veiveriuose pas Tutlius, Mozūriškėse pas Tutlius, netoli Prienų pas Raulynaičius). Grįžo motina iš svetimų pastogių į tuščius namus... Po kurio laiko iš lagerio grįžo posūnis Vincas, paskui ir vienintelis likęs sūnus Antanas. Mirė 1966 10 06.

*Kęstutis Kasparas
Bonifacas Ulevičius*

P

Kazimieras Pyplys-Audronis, Mažytis (1923-1947)

Kai 1945 m. vasarą Skardupių k. Tauro apygardos štabe pasirodė aukštas šviesiaplaukis mėlynakis vaikinąs, štabo viršininkas, nustebintas jo ūgio, šūktelėjo: "Oho, koks mažytis". Taip ir atsirado Kazimiero Pyplio slapyvardis. Susipažinus su jo gyvenimu ir kova, irgi norisi su nuostaba sušukti: "Oho, koks Mažytis".



Ir tenka pataisyti tuos, kurie sako, kad Kazimieras Pyplys-Mažytis, Gintautas, Audronis buvo vienas žymiausių Pietų Lietuvos partizanų - jis yra vienas žymiausių visos Lietuvos partizanų, partizanas-legenda.

Gimė Kazimieras 1923 m. sausio 21 d. Pakuonio vls. Kebliškių k. Mokėsi Kauno "Aušros" berniukų ir Jėzuitų gimnazijose. 1943 m. baigęs Kauno aukštesnės technikos mokyklos du kursus, įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakultetą.

Kazimieras augo patriotiškai nušiteikusoje šeimoje, draugavo su ka-

BDPS
Prezidiumas
1947.XII.13.

Nr. 996

Visiškai slapta.
Asmeniškai.

I g a l i o j i m a s .

Šiuo pažymiu, kad laisvės kovotojas A u d r o n i s
yra įgaliotas BDPS Prezidiumo vardu atlikti uždavinius pagal
raštą nr.1002.



Opintautas
BDPS PREZIDIUMO
PIRMININKAS

Visiškai slapta.
Asmeniškai.

BDPS
Prezidiumas
1947.XII.13.

Nr. 998

I g a l i o j i m a s .

Šiuo pažymiu, kad laisvės kovotojas S k r a j ū n a s
yra įgaliotas BDPS Prezidiumo vardu atlikti uždavinius pagal
raštą nr.1002.



Opintautas
BDPS PREZIDIUMO
PIRMININKAS

riškių vaikais, garsėjo kaip geras sportininkas (boksininkas, džiu-džitsu žinovas, šaulys), vairavo automobilį, nuo mažumės išmokęs šaudyti,

puikiai valdė ginklą.

Rusams okupavus Lietuvą, 1940 m. lapkričio mėn. buvo suimtas, bet neįrodžius kaltės paleistas. Pakuo-

nio sukilėlių būryje dalyvavo 1941 m. birželio sukilime.

1944 m. antrą kartą sovietams okupavus Lietuvą, Kazimieras Pyplys nuo liepos 23 d. kovojo atskirame Aro partizanų būryje, o 1945 m. vasario 16 d. davęs priesaiką, buvo paskirtas kautynių vadu skyrininku.

1945 m. rugpjūčio mėn. susikūrus Tauro apygardai, LIK pirmininkas pulkininkas Liudvikas Butkevičius-Luobas pasikvietė Kazimierą į štabą, paskirdamas jį ypatinguoju pareigūnu. Su pulkininko sūnumi Algirdu Kazimieras draugavo, ir net kurį laiką po sužeidimo gydėsi jų namuose Kaune. Per tris dienas Pyplys gumoje meistriškai išdrožinėjo apygardos štabo antspaudus.

Nuotaikingas, linksmas Mažytis greitai susidraugavo su Tauro apygardos štabo pareigūnais, rinktinių vadais ir partizanais. Ypač tvirta draugystė jį siejo su Juozu Lukša-Skirmantu. Pyplys pasižymėjo drąsa, šaltakraujiškumu, mėgo rizikingus žygius, nevengė pavojų. Patekęs į kraštutines aplinkybes, sumanumo, greitos reakcijos ir narsumo dėka laimėdavo. Taip 1947 m. rugsėjo 22 d., vykdydamas kovinę užduotį Kaune, dienos metu Rotušės aikštėje susidūrė su čekistais ir, keturis jų nušovęs, laimingai pasitraukė. Tą pačią dieną Kalniečių gatvėje paklojo

dar vieną jį persekiojusį MGB pareigūną.

1947 m. kovo 19 d. Marijampolėje partizanų organizuotame "sužadėtuvių baliuje" Kazimieras su ryšininke Albina Senkute-Pušele nukovė keturis NKVD ir okupantų administracijos pareigūnus.

Dar 1946 m. balandžio mėn. Kazimieras buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės adjutantu, po poros mėn. dar ir žvalgybos skyriaus viršininku. 1947 m. sausio mėn. perėjo į Vytauto rinktinės štabą, o kovo mėn. buvo paskirtas naujai sukurtos Maioronio kuopos vadu.

Liepos mėn. paskirtas apygardos štabo specpareigūnu ir gruodžio 15 d. kartu su Juozu Lukša išsiųstas į Vakarus kaip BDPS prezidiumo įgaliotinis. Beje, šie kovotojai labai tiko vienas kitam į porą - tą teisingai numatė apygardos vadas A.Baltūsis-Žvejas. Būdamas Švedijoje, Kazimieras Pyplys rengėsi rezistencinei veiklai Lietuvoje (mokėsi naudotis slaptaraščiu, dirbti racija), kreipėsi per radiją į Lietuvos laisvės kovotojus.

1949 m. gegužės 1 d. desantu (jūros keliu) Kazimieras grįžo į Lietuvą. Išlipusius juos pasitiko grupė Žemaitijos partizanų ir MGB agentas Chodakauskas. Jie kvietė desantininkus pailsėti, tačiau išžalgusis

L. L. K. S. Tarybos Prezidiumo X Sekcijos

1950 m. gruodžio mėn. 24 d.

n u t a r i m a s Nr. 5.

Remiantis LLKS įstatų 15 str. ir LLKS statuto 44 str., žemiau išvardinti laisvės kovotojai partizanai atžymimi:

Laisvės Kovos Kryžiumi I laipsnio /su kardais/, suteikiant drauge Laisvės Kovotojo Karžygio garbės vardą -

1. Prt.kpt. Mykolaitis /LB vdv-bės narys/.
2. Prt.kpt. Rimvydas /N - N vdv-bės narys/.
3. Prt.ltn. Audronis-Mažytis /LA vdv-bės pareig./.



Tasavys
LXV

Pyplys, pajutęs kažką negero, atsispyrė nuo grupės ir sėkmingai pasiekė Pietų Lietuvą. LLKS vadovybė informavo apie atliktus uždavinius ir tarptautinę padėtį. Tuomet ji patvirtino Vyr. vadovybės pareigūnui - LLKS įgaliotiniui užsieniui.

Žuvo Kazimieras Pyplys-Mažytis 1949 m. rugsėjo 23 d. Kalesninkų miške Dainavos apygardos štabo bunkeryje, kovodamas su priešo kariuomene (kartu žuvo ir Makarevičius-Žilvitis).

K.Pyplys-Mažytis dalyvavo aštuoniolikoje kautynių: 1944 m. Pakuonyje, 1945 m. Daugšiagirėje, Jiezno vls. Palekonių k., Alininkuose, Šilavote, Margininkuose, Darsūniškyje, Paverkniuose, Pakuonio

valsčiuje Sodybų k., Prienų vls. Pašvenčio k.; 1946 m. Astragų k. Kruonio vls., Dambravos k. Prienų vls., Garliausgirėje, Mikalinės miške, Skardupių k. Veiverių vls. 1947 m. Šimulių k. Liudvinavo vls., prie Romintos upės ir Smolninkų bažnytkaimyje Lenkijoje vykstant į Vakarus; mūšyje prie Romintos tik Kazimiero dėka mūsų pasiuntiniams pavyko prasiveržti. Devynioliktasis mūsų buvo lemtingas...

Partizanų leitenantas Kazimieras Pyplys buvo keturis kartus sužeistas ir žuvo vos dvidešimt šešerių. 1946 m. pabaigoje buvo apdovanotas juostele už narsumą, o 1950 m. gruodžio 31 d. - I laipsnio Laisvės kovos kryžiumi su kardais, suteikiant Lais-

vės kovotojo karžygio garbės vardą (po mirties).

1997 m. lapkričio 20 d. kapitonas Kazimieras Pyplys-Mažytis, Audronis Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu buvo apdovanotas Vyčio Kryžiaus I-ojo laipsnio ordinu. O šiandien prisideda mūsų pagarba...

*Kęstutis Kasparas
Bonifacas Ulevičius*

S

Jonas Semaška-Liepa (1907-1947)

Jonas Semaška gimė 1907 m. lapkričio 24 d. Panevėžio aps., Ramygalos vls., Naujakiemio k., gausioje 10 vaikų šeimoje. Net 4 broliai žuvo kovose ir nuo okupantų represijų. Baigęs gimnaziją Panevėžyje, mokėsi ir baigė Karo mokyklą Kaune. Gavęs jaunesniojo leitenanto laipsnį, tarnavo DLK Gedimino pėstininkų pulke Ukmergėje. Buvo linksmas, draugų mėgstamas, geras sportininkas, puikus motociklininkas. Mokėjo rusų, vokiečių, prancūzų ir esperanto kalbas. Jaunas leitenantas susipažino su gimnaziste, karininko dukra Elena Dambrauskaite ir 1936



m. ją vedė. Deja, jį laimė truko tik 3 metus. Prasidėjo rusų invazija į Baltijos kraštus.

Aukštieji Lietuvos karininkai buvo išvežti į "kvalifikacijos kėlimo kursus", iš kurių po daugelio metų grįžo tik vienetai. Kiti tapo NKVD moralinio teroro aukomis. Iš jų buvo reikalaujama karininko garbės žeminančio poelgio - šnipinėti savo viršininkus ir draugus. Į NKVD akiratį pateko ir kpt.J.Semaška. Politrukai reikalavo, kad kapitonas sektų pulko vadą Leoną Rajacką, neseniai pakeitusį suimtą plk.Leoną Gustaitį (vėliau nužudytą), bet jis

apie padėtį informavo pulko vadą. Kad išvengtų galimų nemalonumų, kapitonui buvo suteiktos atostogos. Grįžęs sužinojo, kad jį ruošiamasi suimti, todėl teko slėptis. Netrukus prasidėjo Antrasis pasaulinis karas.

1941 m. rugsėjo mėn. kpt. J. Semaška tapo 7-ojo Lietuvos savisaugos bataliono būrio vadu, o 1942 m. balandžio mėn. - kuopos vadu. Su daliniu Ukrainoje saugojo plentus nuo sovietų partizanų užpuolimų.

1943 m. jo vadovaujamas 7-asis Lietuvos savisaugos batalionas su feldmaršalo Pauliaus grupute pateko į Stalingrado apsupimą. Batalio-

no vadas su savo kariais narsiai kovėsi pirmose fronto linijose, bet buvo aišku, jog feldmaršalo Pauliaus armija pasmerkta žūti ir iš apsupties neišsiverš. Nepaprastai narsus bataliono vadas su savo kariais nutarė atlikti nepakartojamą žygdarbį, vėliau tapusį legenda. Gavęs feldmaršalo Pauliaus štabo viršininko Smidto sutikimą, kpt. Jonas Semaška su savo kariais įveikė tris apsupimo linijas ir vieninteliai išsiveržė iš "Stalingrado katilo". Po kurio laiko susitiko su feldmaršalo Manšteino daliniais. Už šį žygdarbį bataliono vadui kpt. Jonui Semaškai buvo suteiktas majo-



□ Lietuvos kariuomenė įžengia į Vilnių 1939 10. Motociklo lopšelyje kpt. Jonas Semaška



□ Paskutinė mjr.Jono Semaškos nuotrauka su šeima

ro laipsnis bei apdovanojamas, kaip ir jo 23 bataliono kariams - Karo nuopelnų 2-os klasės kryžiai su kardais.

Batalionas iš Rytų fronto buvo atšauktas poilsiui ir dislokuotas Alytuje. Papildytas ir reorganizuotas į 13-ąją savisaugos batalioną, vėl atsidūrė karo sukuryje, Rytų fronto šiaurės sektoriuje. Ir vėl teko veržtis iš Demjansko katilo apsupties prie Pskovo.

1944 m. rugsėjo-spalio mėn. mjr.Jonas Semaška su batalionu pateko į paskutinę Kuržemės apsuptį. Iš pradžių batalionas buvo dislokuotas tarp Liepojos ir Pavelsto, saugo-

jo jūros pakrantes nuo galimo desanto išsilaipinimo iš jūros.

1944 m. gruodžio mėn. buvo nušiestas į pirmąsias fronto pozicijas į pietus nuo Liepojos. Iki 1945 m. gegužės 8 d. Vokietijos kapituliacijos 13-asis Lietuvos savisaugos batalionas beveik 5 mėnesius kovojo pirmose fronto linijose prie apsuptos Kuržemės be pamainos ir poilsio (ten jau nebuvo kam pakeisti praretėjusių kovotojų gretų).

Po kapituliacijos mjr.Jonas Semaška nepasidavė nelaisvėn, bet su adjutantu kpt.S.Januškevičium ir dviem ryšininkais naktį iš gegužės 8-osios į 9-ąją pasitraukė iš dislokaci-

jos vietos ir naktimis miškais pasiekė Plungės miškus. Jis tapo Lietuvos laisvės armijos nariu ir buvo paskirtas Šatrijos rinktinės vadu (slapyvardis majoras Liepa). 1945 m. rugsėjo mėn. LLA Žemaičių legiono vadovybės narių susirinkime buvo išrinktas legiono vadu. Jam vadovavo nuo 1945 m. rugsėjo iki 1946 m. kovo mėn. Legiono veiklos ribos apėmė Telšių, Tauragės, Kretingos, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių, Mažeikių ir Raseinių apskritis.

J.Semaškos-Liepos veikla buvo naujas etapas LLA istorijoje. Vadas sujungė Žemaitijoje veikusias grupes ir pavienius pasipriešinimo dalyvius į stiprią, gerai organizuotą rezistencijos kariuomenę - LLA Žemaičių legioną, suskirstytą į rinktines, kuopas, būrius.

1946 m. kovo mėn. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės kvietimu mjr.Jonas Semaška nuvyko į Vilnių pas generolą Vėtrą - Lietuvos kariuomenės kpt.Joną Noreiką (jis vėliau buvo suimtas ir nužudytas).

Į Lietuvos ginkluotųjų pajėgų centrą buvo infiltruoti MGB agentai, kuriems reikėjo išaiškinti Žemaičių legiono vado asmenybę, nes šis gyveno legaliai, turėjo dokumentus Grinkaus pavarde. Po majoro J.Semaškos identifikavimo prasidė-

jo Žemaičių legiono rinktinės vadų areštai. Dėl išdavikų ir pasidavėlių kaltės, esant labai sudėtingoms kovos sąlygoms, majoras J.Semaška pateko į okupantų nagus ir Vilniuje karo tribunolo buvo nuteistas mirti.

"Semaška yra ypač pavojingas nusikaltėlis prieš sovietų valdžią, todėl prašome minėtą asmenį laikyti sustiprinta apsauga ir netgi nevesti į pasivaikščiojimus", - rašė Telšių MGB pareigūnas Mamontovas į Vilnių lydraštyje, kai Semaška buvo ten vežamas.

1947 m. sausio 21 d., Vilniuje, Tuskulėnų dvaro teritorijoje, karo tribunolo nuosprendžiu buvo nužudytas majoras Jonas Semaška...

Edmundas Barkauskas

Alvydo Semaškos išsaugotos nuotraukos

Juozas Stravinskas-Žiedas, Kardas (1914-1946)

Ryškų istorijos puslapį mūsų tautos kovoje prieš rytų okupantus įrašė Lietuvos atsargos leitenantas Juozas Stravinskas-Žiedas, Kardas ir jo vadovaujami Geležinio Vilko rinktinės partizanai.

Juozas Stravinskas gimė 1914 m.

kovo 20 d. Marijampolės aps. (dabar Prienų r.) Šilavoto vls. Miėdaižiškių kaime pasiturinčių ūkininkų šeimoje. Prienų Žiburio gimnazijos, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto fizikos-chemijos fakulteto auklėtinis J.Stravinskas, pašauktas į būtinąją karinę tarnybą, 1937 m. baigė Kauno Karo mokyklos aspirantūrą ir gavo jaunesniojo leitenanto laipsnį. Gavęs leitenanto laipsnį paleistas į atsargą, baigė studijas universitete. Paskutiniaisiais Nepriklausomybės metais, ltn.J.Stravinskas dirbo geodezinėje tarnyboje, ruošė topografinius žemėlapius, statė trianguliacijos punktus bei geodezinio tinklo žymeklius.

Vokiečių okupacijos metais išvengęs mobilizacijos į Reicho dalinius, inspektoriaus Juozo Eidukevičiaus pakviestas, J.Stravinskas dėstė matematiką, fiziką ir chemiją Prienų Žiburio gimnazijoje.

1945 m. pavasarį, po Verbų sekmadienio mokytoją J.Stravinską pasikvietė Prienų NKGB čekistai ir atvirai šantažuodami bandė priversti įskusti savo bendradarbius ir gimnazistus. Pasiūlymą tapti "saugumo" agentu mokytojas be svyravimų ryžtingai atmetė. Išleistas kelioms valandoms apsispręsti, mokytojas, atsisveikinęs su žmona ir mažąja dukrele Laimute, pasitraukė į Prienų ši-



lą. Gegužės pabaigoje rytinės Suvalkijos miškuose veikę Geležinio Vilko pulko partizanai, buvę Žiburio gimnazijos auklėtiniai Vincas Senavaitis-Žaliavelnis, Šiaurys, Kazimieras Juočys-Šatas, Jonas Gelčys-Perkūnas, Algirdas Varkala-Žaliukas ir Kazys Urbanavičius-Žaibas pakvietė buvusį savo mokytoją vadovauti jau keliose kautynėse kovos "krikštą" patyrusių partizanų daliniui. Birželio pradžioje ats.j.ltn.Juozas Stravinskas, pasirinkęs Žiedo slapyvardį, sutiko vadovauti Geležinio Vilko partizanų grupei.

1945 m. rugpjūčio 15 d. Suvalkijoje įkūrus Tauro apygardą, Geležinio Vilko rinktinė tapo pavaldi apy-

gardos štabui. Rinktinės vadu buvo paskirtas iš Kauno į Plutiškių apylinkes pasitraukęs mūsų krašto partizanams tuomet visai nežinomas aviacijos majoras Zigmas Drunga-Šernas. Taktiškas, aukštos moralės karininkas Šernas labai vertino lt.Žiedo jau sukaupią vadovavimo partizanams patirtį ir nusprendė likti tik formaliu rinktinės vadu. Rinktinės vadovybėje susidarė lyg ir dvi-valdystės atmosfera. Santūrus ir taktiškas būdo majoras Šernas greit įgijo Žiedo pagarbą ir grupių vadų bei eilinių kovotojų pasitikėjimą. Rugšėjo 13 d. Tauro apygardos vadas kpt.Leonas Taunys-Kovas įsakymu Nr.3 §3 Šerną paskyrė apygardos štabo karininku ir išsikvietė į štabą. Įsakymo Nr.3 § 4 lt. J.Stravinskas-Žiedas buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės vadu.

1945 m. spalio 31 d. Klebiškio miške susirinko visų rinktinės grupių vadai ir aktyvieji partizanai. Rinktinės vadas Žiedas ir adjutantas lakūnas-viršila Jonas Bulota-Anbo pasirašė pirmus įsakymus: suformavo rinktinės štabą ir patvirtino pareigūnų asmeninę sudėtį. Įsakymu Nr.3 rinktinės teritorijoje veikiančias atskiras kovotojų grupes sujungė į septynias kuopas ir paskyrė jų vadus.

Visų Šventųjų naktį partizanai

sunkvežimiu nuvažiavo į Išlaužą ir išklaušė šv.Mišių grįžo į Cepeliškes. Vėlinių dieną partizano Kairio tėviškėje Cepeliškėse iš Plutiškių parvežtas kunigas Antanas Mieldažys, iš susijaudinimo ir baimės drebančia ranka pašventino Kaune išsiuvinėtą ir štabo ryšių skyriaus viršininkės Petrutės Pušinskaitės-Vilijos parneštą Geležinio Vilko rinktinės vėliavą.

- Aš, aktyvus partizanas Žiedas, prisiekiu..., - priklaupęs ir bučiuodamas Vėliavos kraštelį, pirmas iškilmingai prisiekė rinktinės vadas lt. Juozas Stravinskas.

Po vado Tėvynę ir Vėliavą ginti prisiekė visi sueigoje dalyvavę kuopų vadai ir eiliniai kovotojai.

Dalinyje įvedus griežtą karinę drausmę, Žiedo vadovaujama Geležinio Vilko rinktinė tapo gerai organizuota ir drausminga karine jėga, pajėgia atremti ir nuolatinius gen.Vetrov'o enkavedistų išpuolius. Nesitenkino Geležinio Vilko partizanai vien gynybine ir pasyvia kovos taktika. Rinktinės vado Žiedo iniciatyva 1945 m. lapkričio 17-osios naktį, jungtinės Algirdo, Kęstučio ir Gedimino kuopų pajėgos puolė Šilavoto NKVD įgulos ir strībų būstinę - Mūrelį. Nepavykus prie pastato sienos pristumti ir susprogdinti prieštankinių minų užtaiso, iki paryčių

apšaudę stribyną ir apgultame Mūrelyje nukovę milicijos j.ltn.Obolėvičių ir du enkavedistus, partizanai pasitraukė.

Aktyvi ir sėkminga Žiedo vadovaujamų partizanų veikla 1946 m. žiemą ir pavasarį greit susilaukė ypatingo gen.mjr.Bartašiūno dėmesio. Geležinio Vilko partizanų veiklai sekti Marijampolės NKGB čekistai užvedė agentūrinę bylą Nr.323 - "Železnyj Volk". Rinktinės vadui Žiedui MGB užvedė atskirą personalinę "Ž-7" agentūrinę bylą. Jau plačiai Suvalkijoje žinomą slapyvardį Žiedas pakeitė kitu - Kardas. Pagaliau okupantams pavyko suorganizuoti savo agento - Vilniaus universiteto profesoriaus J.A.Markulio-Erelio susitikimą su apygardos vadu Mykolu-Jonu ir rinktinės vadu Žiedu bei štabo pareigūnais. Po šio 1946 m. gegužės 28 d. įvykusio susitikimo prasidėjo Taurų apygardos partizanų vadų išdavinėjimas ir visuotinė NKVD dalinių represijų akcija visame krašte.

Birželio 2 d. Šilavoto enkavedistai ir gen.Vetrov'o pajėgos, krėsdamos Mikalinės mišką, surado partizanų slėptuvę. Ppsk.Klemensas Garbaravičius-Ažuolas sužeistas susisprogdino, o apygardos ryšio karininkas Feliksas Kutkaitis-Žalgiris išlindęs iš slėptuvės pasidavė gyvas.

Birželio 2 ir 3 d. Skaisčiūnų k. M.Vosyliaus sodyboje įvyko Taurų apygardos ir rinktinių vadų pasitarimas. Iš pasitarimo vykstančius vadus ir jų palydovus Griešių miške puolė stambus bolševikų karinis dalinys. Sutikę deramą atkirtį, kautynėse patyrę skaudžių nuostolių, okupantai pasitraukė. Partizanai be nuostolių pasitraukė į Kazlų Rūdos miškų gilumą. Pavakare sustoję pailsėti partizanai išsiskyrė į dvi grupes. Apygardos vadas Mykolas-Jonas su Žalgirio rinktinės vyrais per miškus nužygiavo susitikti su Žemaitijos partizanais ir birželio 12 d. Agurkiškės kautynėse žuvo.

Algirdo kuopos vadas Tigras su keturiolika kovotojų atėjęs pasitikti Žiedo, pasitarę su vadu, nutarė žygiuoti į Prienų šilą. 1946 m. birželio 7 d. paryčiais, lenkdami Leskavą, penkiolikos partizanų grupė Barsukinės kaimo laukais nubrido Pagraižio girios link. Partizanai Juozas Samuolis-Strazdas ir Antanas Šiupienius-Saugūnas atsiskyrę nuo grupės nuėjo į Šmurų kaimą. Žvalgai Juozas Išganaitis-Dėdė ir Antanas Vosylius-Vilkas, žvalgydami vietovę, pamiške nuėjo Mozūriškių link.

Tik patekėjus saulei, Pagraižio girioje sumigusius partizanus apsu-

po nuo Šilavoto ir Cikabūdės pusės atėjusios gausios rusų pajėgos. Iš apsuptyties pavyko pabėgti tik Skirman-tui ir kuopos vadui Tigrui. Vos ke-lias minutes trukusių kautynių me-tu žuvo Geležinio Vilko rinktinės vadas, partizanų majoras Juozas Stravinskas-Žiedas, Kardas, rinkti-nės štabo sanitarijos skyriaus virši-ninkė med.seselė Damutė Dičpini-gaitytė-Laimutė, partizanai Juozas Gylys-Vėtra, Jonas Naujokas-Ginta-ras, kulkosvaidininkas Špokas ir Vi-lius - vokietis Vilhelmas, kovotojai

Jazminas, Studentas ir nežinomas partizanas.

1946 m. per Sekminių šv.Mišias prieš šventoriaus vartus numestų ir išniekintų žuvusių Laisvės Kovoto-jų garbei paslapčia sugaudė Šilavo-to bažnyčios vargonai...

Vytautas Juodsnukis

Panaudota Žiedo žmonos Konstan-cijos pateiktos žinios ir archyvinė par-tizanų medžiaga.

Petras Girdzijauskas

KĘSTUTĖNŲ PATRIARCHAS



□ Petras Girdzijauskas įteikia P.Paulaičio Vyčio Kryžiaus ordiną jo pusbroliui bendražygiui P.Gervyliui

Skiriu 95-osioms Petro Paulaičio, stačiausio LL kovos sąjūdžio pamatus, gimimo metinėms.

1958-1959 m. žiemą pačiame Dubravlago centre Javase traškėjo tvoros. Per pačius šalčius sutriko sveikata. Jau antrą savaitę karščia-vau. 11-ojo konclagerio ligoninė antibiotikų neturi, o be jų nėra vilties išsigelbėti. Artimiausi draugai niekuo negali man padėti. Greit bus su-piltas dar vienas kauburėlis nesu-skaičiuojamam Dubravlago kapi-nyne.

Iš nelemtos ligoninės guolio lyg per rūką žvelgiu į veidą ir stengiuosi atsiminti jo vardą ar slapyvardį, mėginu atkurti dešimtmečio senumo įvykius. Taip. Lapgirinė, Kęstutėnų vadas Merkys...

- Aš - Petras Paulaitis, - prisistato svečias ir padeda ant spintelės paviržį, pataria būtinai suvalgyti ir dar - išganingojo penicilino buteliukų krūvelę. -Tu dar jaunas, ir sveikas reikalingas Nepriklausomai Lietuvai. Mes prisiekėme jai tarnauti ir grįšime jos išlaisvinti,- ramiai, įtaigiai dėstė, tarsi nebūtų žiemos speigo, Dubravlago ir katorgos.

Per kitas dvi savaites "atsistojau ant kojų", išrašė iš ligoninės.

Petrui Paulaičiui buvo skiriamas ypatingas emgebistų dėmesys. Jam buvo uždrausta dirbti konclagerio gamyklos cechuose, kur žiemą nekamuoja šaltis ir darbas lengvesnis. Ši jų nuostata buvo užrašyta ant jo asmens bylos viršelio: "Ispolzovatj tolko dlia vniešnich rabot". Jų kalboje tai reiškė: "iš lėto sunaikinti".

Šis silpnos sveikatos žmogus rūpinosi aplink jį esančių dvasios kovin-gumu, pasipriešinimo organizavimu.

- Nė akimirksniui negalime užmiršti, su koku stipriu ir klastingu priešu turime galynėtis, - kartodavo jis.

Labai mėgo ir sugebėjo bendrauti su jaunimu, kurio Dubravlage pa-daugėjo po Vengrijos įvykių. Jis buvo mažakalbis, tačiau įdomus pašneko-vas.

Baigėsi šalta žiema. P.Paulaitis kasdien dirbo sunkius darbus už zonos. Aš dirbau zonoje - katilinėje peleniumi. Mano pareigos iškuopti iš rūsio pelenus ir anglis, išžertas iš pakurų. Darbas nuodingas, bet prestižinis, nes už vieną darbo dieną skaičiuodavo tris.

Vasaros karščiai įsisiautėjo, prie jų prisidėjo katilinės rūsio karštis, kai tame be ventiliacijos pragare išžeria pakuros turinį, įkaitusį iki kelių šimtų laipsnių. Jį išvežti galima tik užpylus šaltu vandeniu. Vanduo, patekęs į tokią krūvą, sproginėja virsdamas garais. Veždavome mediniu karučiu, kuris nuolat užsiliepsnodavo.

Kartą greta manęs išdygsta prižiūrėtojas ir, pasiteiravęs pavardės (ji jiems buvo labai sudėtinga, bet kol neištardavo kaip reikia, sakydavau, jog tokio čia nėra), įsako nusiprausti katilinės duše, nes kviečia pats konclage-rio viršininkas kpt.Baronin. Prausiuosi neramia širdimi, nes dėl gerų daly-kų čia nekviečia. Veda mane į gyvenamąją zoną, kurioje yra jo rezidencija. Be kliūčių pristato tiesiog į kabinetą. Ten sėdi lagerio viršininkas ir kari-ninkas pulkininko antpečiais. Pastarasis be įžangos užsipuola mane, kodėl aš, diplomuotas statybininkas, slepiuosi pelenyčioje.

- "Prikaz načalnika - zakon dlia pačinionovo" ("viršininko įsakymas - pavaldiniui įstatymas"),- išpoškinu jų mėgiamą frazę.

Tada lagerio viršininkas paaiškina, kad inžinierius Valiušaitis atliko baus-mę ir išvažiavo, ir aš dabar esu vienintelis diplomuotas statybininkas. Teks rytoj perimti statybą ir Naujiesiems metams ją pabaigti. "Priduosi Naujie-siems, išleisiu namo",- užviršijo pulkininkas. Mažiausiai tikiu tuo keikūnu ir jo pažadais. Suprantu, kad prapuolė mano "gerasis" darbas.

Petras Paulaitis kaip tik dirba išorinių darbų brigadoje, kurią įsakyta man perimti. Jo sveikata visai pašlijusi. Galvojame, kaip pataisyti padėtį. Pasiūlau likti gyvenamojoje zonoj ir ilsėtis, nes prasidėjo statybų baigimo šurmulyš. Žmonių brigadon pridėjo keleriopai, tad gal "kūmas" ir skundi-



□ P.Paulaičio pirmoji vadavietė, redakcija ir spaustuvė



□ Petras Gervylus su P.Paulaičio Vyčio Kryžiumi prie paminklinio akmens pirmoje vadavietėje

kai nesusigaudys kur kokie darbininkai. Petras prašo palikti jį bent brigados patalpų prižiūrėtoju. Darbas vietoje, nereikia eiti į nesibaigiančias rikiuotes prieš darbą ir po jo, klampoti rudeniniu purvu ir žiemos speigu į statybas. Jis pasiryžta sustiprėti be ligoninės. Petras rūpinasi brigados ūkiu, prižiūri mane. Jam kelia rūpestį tas pulkininkas iš Gulago vyriausios valdybos, su kuriuo man kasdien tenka bendrauti darbe.

Turiu du tiesioginius prižiūrėtojus-globėjus: Merkį ir pulkininką bei trečią netiesioginį - majorą "Kūmą" su grupe skundikų.

Keikūnas pulkininkas mūsų statybininkų brigadą perima savo žinion ir uždraudžia konclagerio administracijai kištis į jo reikalus. Šią nuostatą, kaip paslaptį, sužinau iš dispečerio. Tai palengvina P.Paulaičio padėtį, nes bent laikinai jis liks statybininkų brigadoje. Tačiau netrukus pulkininkas, aptaręs gamybinius klausimus, manęs teiraujasi, kas tas Paulaitis ir kur jis dirba, kad juo taip domisi majoras.

Silpnas senukas, aiškinu pulkininkui, jausdamas, kad baigsis bloguoju šitas reikalas. Mokslus baigė Romoje, mokytojavo Ispanijoje, moka italų, ispanų, vokiečių, rusų (pridedu anglų ir prancūzų) kalbas.

Tačiau ši tirada pulkininkui įspūdžio nepadarė.

- Ką jis veikė pas banditus? - užriko pulkininkas.

- Buvo apygardos propagandos skyriaus viršininkas, leido laikraščius, redagavo statutą, - atšoviau nedelsdamas (juk visa tai majoras gerai žino).

- Nešaudė?

- Ne, net ginklo nenešiojo, - patvirtinau.

Stojo nejauki pauzė. "Tegul būna tas senukas ten, kur tu jį paskyrei".

Po mėnesio Petro sveikata pastebimai pagerėjo. Jis vėl pilnas idėjų, kurias realizuoti privalu man.

Mūsų brigadoje pusė tūkstančio darbininkų, iš kurių daug katalikų. Zonoje penki kunigai. Merkys duoda nurodymą į vieną sekciją sukelti visus katalikus (tai mes nepastebimai padarome), kad kunigai galėtų joje aukoti mišias. Prieš darbą ir po jo ši sekcija tampa slapta bažnyčia, nes kasdien aukojamos penkerios mišios.

Merkys man draudžia duoti darbo buvusiems partizanams. Sutinku, kad statybvietėje darbų jiems neskirtų (gerai, kad jų tik trys), nors užmokestis bus išrašytas.

Petras (Merkys, Aidas) pasipriešinimo veiklą plėtojo tarp visų koncla-

gerio lietuvių (ne tik mūsų brigadoje). Jis neišdavė principų, kuriuos buvo išdėstęs "Lietuvos atgarsiuose" "Į reformuotą demokratiją". Jaunimą ragino tęsti kovą iki pergalės. Išmušus Laisvės varpui, jungtis į partiją "Už reformuotą demokratiją" ir atstatyti Lietuvos valstybę.

Būta ir kuriozų: statomame miestelyje buvo paskirti butai ir aukštiems Gulago karininkams. Prieš Naujuosius metus karininko žmona apžiūri būsimą butą. Lydžiu ją ir aiškinu patogumus. Su manimi pulkininkas keikūnas.

Rodau: "virtuvė, vonia, tualetas", demonstruoju prietaisų veikimą.

- Prie virtuvės šikinyčia! Dieve, Dieve, pasaulio pabaiga - prie virtuvės šikinyčia! - vaitoja pulkininkienė.

- Nesistebėk, jie visi iki šiol gyvena žeminėse, - paaiškina pulkininkas Golovanovas. Šio keikūno du trečdalius kalbos sudarė keiksmažodžiai. Jis buvo praėjęs frontą nuo Maskvos iki Berlyno. O ir mano sprendimus palaikė gal todėl, kad nuo fronto laikų nekeitė čekistų.

Pastatus perduoti pavyko iki 1960 m. sausio vidurio. Pulkininkas-keikūnas savo pažadą ištesėjo - aš išvažiavau Lietuvon. P.Paulaitis liko statybininkų brigadoje.

* * *

1999 m. birželio 18 d. minėjome P.Paulaičio-Aido, Merkio 95-ąsias gimimo metines Jurbarkė. Bažnyčioje ir kultūros rūmų salėje žmonių susirinko nedaug, bet smagu, kad buvo nemažai jaunimo. Jie domisi Kęstutėnų kariu, paskyrusiu gyvenimą kovai su okupaciniu režimu.

Man teko garbė įteikti Vyčio kryžiaus ordiną artimiausiai giminei ir bendražygiui P.Gervyliui. Minėjimas iš Jurbarko persikėlė į kaimą prie pirmosios Merkio vadavietės. Bendražygiai prisimenė pirmąsias spaustuves, bunkerius.

LAIŠKAI, KRONIKA

RECENZIJOS

Vidmantas Vitkauskas

DAR VIENA KNYGA APIE PASIPRIEŠINIMO METUS

Adolfas Damušis. Lithuania against soviet and nazi aggression. - Chicago:Published by American Foundation for Lithuanian, Inc. / Laivę fondas, 1998. -342 p.

Lietuvos istorijoje vienas dramatiškiausių laikotarpių - 1940-1990 metai. Tai - valstybės žlugimo, okupacijų, tautos genocido, trėmimų ir persekiojimų metai, bet tuo pačiu pasipriešinimo, laisvės kovų bei nepaklusnumo metai.

Apie ilgametį ir įvairiaformį lietuvių tautos pasipriešinimo judėjimą, svarbiausius jo etapus išleista nemaža mokslinių, memuarinių ir dokumentinių leidinių, tačiau iki šiol labai trūko šį laikotarpį analizuojančio vientiso veikalo. Tą istoriografijos spragą užpildo 1998 m. pabaigoje Čikagoje išleista reikšminga Adolfo Damušio monografija anglų kalba "Lietuva prieš sovietų ir nacių agresiją". Ši knyga ne tik papildo Lietuvos pasipriešinimo istorijos tyrinė-

jimusi, bet ir duoda galimybę su to meto įvykiais Lietuvoje susipažinti angliškai skaitančiai visuomenei. Todėl šia knyga galės naudotis ne tik ir ne tiek Lietuvos skaitytojai, bet ir užsienio piliečiai - politikai, diplomatai, o tai ypač aktualu dabar, kai Lietuva vėl įsiliejo į nepriklausomų valstybių bendriją ir siekia integruotis į ekonominius, politinius ir karinius šių valstybių darinius. Ši knyga unikali dar ir tuo, kad jos autorius Adolfas Damušis yra daugelio aprašomų įvykių tiesioginis dalyvis ir liudininkas.

Prof. A.Damušis - žinomas mokslininkas, aktyvus Lietuvos ir JAV lietuvių visuomenės veikėjas, vienas aktyviausių lietuvių antisovietinio ir antinacinio pasipriešinimo organizatorių. Jis dalyvavo rengiant 1941 m. birželio sukilimą, buvo Lietuvos Laiškinosios vyriausybės narys, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto kūrėjas ir vicepirmininkas. Už antinacinę veiklą A.Damušis 1944 m. buvo suimtas ir kalintas Vokietijoje. Po karo apsigyveno JAV ir čia neuilstamai dirbo Lietuvos laisvinimo darbą, aktyviai dalyvavo lietuvių rezistencinių ir katalikiškų organizacijų veikloje, vadovavo Ateitininkų

federacijai ir kt. Dr.A.Damušis yra LKMA narys, paskelbė daugiau kaip 30 patentuotų išradimų, studijų iš polimerinės chemijos, straipsnių visuomenės ir politikos klausimais. A.Damušis yra parašęs knygas: "Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940-1956 metais" (išleista 1988 ir 1991 m. Lietuvoje) bei anglų kalba "Lietuvos rezistencija prieš sovietus ir nacius" (išleista 1994 m. JAV).

Knyga "Lietuva prieš sovietų ir nacių agresiją" suskirstyta į 22 skyrius. Įžanginiame skyriuje A.Damušis trumpai pristato tris Lietuvos okupacijų ir pasipriešinimo joms periodus, kurie sudaro pagrindinį knygos struktūrinį pagrindą. Autorius išskiria:

pirmąją sovietų okupaciją (1940 05 15 - 1941 06 22);

nacių okupaciją (1941 06 26 - 1944 vasara);

antrąją sovietų okupaciją (1944 m. vasara - 1990 03 11).

Pagrindinė knygos medžiaga pradedama nuo trumpos Lietuvos istorijos apžvalgos (nuo Mindaugo laikų iki 1940 m.). Toliau kalbama apie Antrojo pasaulinio karo preambulę, Vokietijos bei Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartis: sovietų agresiją, krašto sovietizaciją, represijas ir deportacijas. Aprašomi įvykiai pa-

pildyti sovietinių represinių struktūrų ir jų vadovų instrukcijomis bei įsakymais "dėl antisovietinio elemento deportavimo" ir "priešvalstybinių partijų svarbių asmenų likvidavimo".

Daug vietos knygoje skirta antisovietinės rezistencijos organizavimui nušviesti. Plačiai aprašomas Lietuvių aktyvistų fronto įsteigimas Berlyne, Kaune ir Vilniuje, pateikiami štabų narių sąrašai, aktyvistų nuotraukos. Toliau autorius aprašo santykių tarp LAF'o organizacijų Lietuvoje ir Vokietijoje genezę bei taktiką, plačiau aprašo M.Naujokaičio, J.Vaičjurgio, A.Švarplaičio ir kitų veiklą. Tame pačiame skyriuje yra publikuojamas labai įdomus dokumentas, kurį autorius surado 1987 m. Vašingtono Nacionaliniame archyve. Tai - nacių laikraščio "Lit-zmannstater Zeitung" 1941 m. birželio 22 d. ypatingas numeris, kuriame pranešama apie Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžią. Įdomu tai, kad ši laida išspausdinta kelias dienas prieš karo pradžią. Tuo metu spaustuvėje dirbęs pabėgėlis iš Lietuvos (Stasys Daunys) pamatė šį leidinį ir slapta jį išnešęs perdavė LAF'o aktyvistams. Tokiu būdu LAF'o veikėjai iš anksto sužinojo apie būsimo karo pradžią.

Knygos autorius, kaip vienas 1941 m. sukilimo organizatorių bei

dalyvių, aprašo Birželio sukilimo pradžią ir eigą, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pareiškimo rengimą bei paskelbimą. Šiame skyriuje pateiktas Lietuvos Laikinosios vyriausybės ir LAF'o atstovų sąrašas, kai kurių jos narių nuotraukos, sukilėlių planai ir žemėlapiai.

Okupavus Lietuvą, naciai netrukus paleido Laikinąją vyriausybę, pradėjo varžyti bet kokius savarankiškus rezistentų veiksmus, ėmė įgyvendinti brutalią genocido politiką prieš Lietuvos gventojus. A.Damušis atskleidžia labai aiškų LAF'o poziciją į tokią nacių veiklą. 194109 15 trisdešimt LAF'o veikėjų pasirašė ir okupacinei valdžiai įteikė savo protesto memorandumą. Keršydami už tokią LAF'o poziciją, vokiečiai netrukus uždraudė šios organizacijos veiklą. Buvę LAF'o nariai pakeitė taktiką ir įkūrė naują pagrindinę organizaciją - Lietuvos Frontą. Imta leisti pagrindinė spauda - "Vardantiesos", "Lietuvos Judas", "Pogrindžio Kuntaplis", "Atžalynas", "Laisvės kovotojas", "Nepriklausoma Lietuva", "Į laisvę" ir kt. (knygoje pateiktos šių leidinių faksimilinės kopijos). 1943 11 23 iš dviejų rezistencijai vadovavusių centrų, įtraukiant įvairių politinių partijų ir rezistencinių organizacijų atstovus, buvo sudarytas Vyriausiasis Lietuvos išlais-

vinimo komitetas (VLIK).

Ši centrinė rezistencinio judėjimo vadovybė koordinavo visą pasipriešinimo sąjudį. Knygos autorius pateikia visą komiteto narių sąrašą, nurodo jų priklausomybę ir atstovavimą nelegaliai veikiančioms politinėms partijoms bei organizacijoms. Skyriuje yra ir daugelio VLIK'o narių nuotraukos.

Deja, VLIK'ui neilgai teko veikti, dalis komiteto narių buvo suimti ir įkalinti Vokietijoje. A.Damušis aprašo VLIK'o ketinimą sudaryti šešias slaptas lietuvių karių divizijas, kurios turėjo būti panaudotos atstatant Lietuvos nepriklausomybę karui baigiantis. Dėl ginklų pirkimo iš švedų į Suomiją tartis buvo pasiūstas plk.Ambraziejus. Tačiau Estijoje jis buvo nacių suimtas. Tardymo metu plk.Ambraziejui išdavus VLIK'o sudėtį, netrukus 9 jo nariai buvo suimti ir kartu su kitais 18 rezistentų išvežti į Vokietijos kalėjimus. Tarp suimtųjų buvo ir A.Damušis. Tokiu būdu VLIK'o veikla faktiškai buvo sustabdyta.

Jausdami karo pabaigą, lietuvių rezistentai norėjo tinkamai pasiruošti naujai politinei padėčiai ir galimai sovietų okupacijai. Todėl buvo nutarta įkurti gen.P.Plechavičiaus vadovaujamą lietuvių Vietinę rinktinę. 1944 0213 buvo pasirašytas su-

sitarimas su vokiečiais, kad krašte kovai su banditizmu steigama lietuvių rinktinė. Rinktinę turėjo sudaryti 20 batalionų. Rinktinės veikimo vieta turėjo apsiriboti Lietuvos teritorija, o vadovauti jos padaliniams - tik lietuvių karininkai.

1944 0216 P. Plechavičius paskelbė atsisaukimą į lietuvių tautą, ragindamas lietuvius stoti į sudaromą rinktinę ir kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės. Per keletą dienų į rinktinę pareiškė norą įstoti 30 tūkst. savanorių. Toks lietuvių entuziazmas nustebino ir išgąsdino vokiečius. Rinktinė netrukus buvo išformuota, apie 100 karių ir karininkų sušaudyti, visas rinktinės štabas uždarytas į Salaspilio koncentracijos stovyklą, o daugiau kaip 3000 vyrų uždaryti į įvairias karo belaisvių stovyklas.

Daug vietos knygoje skirta žydu holokausto problemai. Autorius labai subtiliai aprašo šios tautos tragišką padėtį ir likimą nacių okupacijos metais. Pavyzdžiais ir dokumentais išryškinama nacių nusikaltama veikla, atskleidžiamas kai kurių lietuvių dalyvavimas žydu naikinime, bet tuo pačiu pabrėžiama Lietuvos gyventojų ir rezistentų neigiamas požiūris į tai, priešinimasis bei parama žydoms.

Nuo vokiečių teroro kentėjo ne

tik žydai, bet ir kiti Lietuvos gyventojai. Žmonės buvo masiškai vežami darbams į Vokietiją, apkraunami nežmoniškais mokesčiais, pyliavomis. Ypač suaktyvėjo vokiečių veiksmai prieš lietuvius, kai buvo pasipriešinta SS legiono steigimui. Dėl to buvo uždarytos aukštosios mokyklos, suimta ir 1943 03 16 išvežta į Štuthofio koncentracijos stovyklą 50 lietuvių inteligentų.

Nacių okupacijos laikotarpis knygoje užbaigiamas Pirčiupio kaimo gyventojų žudynėmis ir holokausto aukų skaičiavimais. Autorius pateikia Lietuvos gyventojų aukų ir nuostolių lenteles, iš kurių matyti, kad Lietuva 1939-1944 m. neteko apie 330 tūkst. gyventojų (į šį skaičių įeina 1939-1940 m. repatriantai, 1940-1941 m. tremtiniai, žuvę pirmosios antisovietinės ir antinacinės rezistencijos dalyviai, asmenys išvežti į Vokietiją, žydai bei žmonės, pasitraukę į Vakarus artėjant sovietams).

Kiti šeši knygos skyriai skirti ant-rajai sovietinei Lietuvos okupacijai (nuo 1944 m. pabaigoje iki 1990 m. pradžioje) ir pasipriešinimui jai. Kadangi autorius po karo buvo priverstas gyventi Vakaruose ir asmeniškai nedalyvavo tuo metu Lietuvoje vykusiuose procesuose, tai ir šio laikotarpio įvykiai knygoje aprašyti

glausčiau bei trumpiau. Autorius negalėjo panaudoti KGB ir kituose archyvuose buvusių šio laikotarpio problematiką atspindinčių dokumentų bei šaltinių. Taip pat labai trūksta naujausių, po nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusių mokslinių darbų ir tyrinėjimų apžvalgos. Nežiūrint to, autoriui pavyko atskleisti esminius įvykius Lietuvoje, parodyti sovietinės okupacijos brutalumą ir lietuvių rezistencinę bei disidentinę veiklą.

A.Damušis aprašo politinės padėties pasikeitimą Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, antrosios sovietinės okupacijos pradžią, naujai vykdomą lietuvių tautos genocidą.

Gana daug vietos knygoje skirta lietuvių ginkluotam pasipriešinimui. Autorius išskiria tris laisvės kovotojų tipus:

a) aktyviai dalyvavusius ginkluotose kovose partizanus,

b) gyvenusius namuose, bet ginkluotus ir pasiruošusius įsitraukti į kovą rezistentus,

c) partizanų rėmėjus, rėmusius kovotojus moraliai ir materialiai (maistu, drabužiais ir kt.).

Knygoje aprašoma partizanų buitis, slėptuvės, MGB, sribų ir kt. kolaborantų veikla, saugumo operacijos prieš ginkluotą pasipriešinimą ir kt.

1946 m. Lietuvoje jau veikė septynios partizanų apygardos. Siekiant koordinuoti partizanų veiklą, buvo stengiamasi sujungti laisvės kovotojus į vieningą pasipriešinimo organizaciją, užmegzti ryšius su Vakaruose veikiančiomis lietuvių rezistencinėmis organizacijomis. Tuo tikslu 1946 m. iš Vakarų į Lietuvą atvyko J.Deksnys ir V.Staneika. Lietuvoje imtasi kurti Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas ir Bendras demokratinis pasipriešinimo sąjūdis. Tačiau sėkmingam Lietuvos partizanų vienijimuisi trukdė sovietinės saugumo struktūros, kurioms talkino ir nemažai Lietuvos kolaborantų ir į partizanų būrius bei jų vadovybę infiltruotų sovietinių agentų.

Iš kitų pasipriešinimo organizacijų A.Damušis mini Lietuvos katalikų federacijos "Ateitis" veiklą bei Kauno studentų bažnytinį chorą. Tiek vieni, tiek kiti nebuvo aktyvūs pasipriešinimo dalyviai, tačiau savo veikla padėjo žadinti lietuvių tautinę savimonę. Kaip žymesni šio laikotarpio veikėjai paminėti J.Prapuolenis, P.Šilas ir kt.

Kalbėdamas apie lietuvių rezistentų ryšius su Vakarais, A.Damušis atskirai aprašė prancūzų, amerikiečių ir anglų žvalgybines tarnybas, nurodė jų ryšius bei paramą Lietuvos pasipriešinimui. Autorius išsky-

rė tris bendras užsienio lietuvių ir kovojančio krašto rezistentų misijas: J.Deksnio ir bendražygių kelionę į Lietuvą 1949 m., J.Lukšos ir kovos draugų sugrįžimą į Lietuvą 1950 m. ir J.Būtėno bei J.Kukauskos skrydį į Lietuvą 1951 m.

Skyriaus pabaigoje yra trumpos žymiausių Lietuvos partizanų ir jų vadų (J.Lukšos, J.Būtėno, J.Vitkaus, J.Žemaičio, A.Ramanauskos ir kt.) ir trijų rezistentams artimų literatų - M.Indriliūno, B.Krivicko ir V.Mačernio - biografijos.

Apžvelgdamas Lietuvos gyventojų aukas aktyviosios rezistencijos metu, A.Damušis daro išvadą, kad nuo 1939 m. iki 1959 m. Lietuva neteko 1 003 185 gyventojų. Vieni iš jų, pasak autoriaus pateiktų situacinių lentelių, žuvo sovietų ir nacių okupacijos metais, kiti buvo ištremti į Sibirą, o treči pasitraukė arba buvo išvežti į Vakarų.

Paskutiniai du knygos skyriai skirti neginkluotam lietuvių pasipriešinimui, katalikų bažnyčios ir įvairių pagrindinių organizacijų bei disidentų veiklai, taip pat Lietuvos atgimimui ir pasiryžimui atkurti nepriklausomybę. A.Damušis aprašo žymesnes pasipriešinimo prieš sovietų valdžią akcijas, Romo Kalantos auką, trumpai užsimena apie pagrindinę spaudą, išryškina teigiamą

Lietuvos kunigų veiklą, pateikia ilgą disidentų, sąžinės kalinių sąrašą.

Išryškindamas sunkią Lietuvos Katalikų Bažnyčios padėtį, autorius trumpai aprašo aukštųjų bažnyčios vadovų - V.Borisevičiaus, M.Reinio, T.Matulionio ir kt. veiklą bei likimus, kaip svarbią pasipriešinimo okupantams formą autorius nurodo nelegalios kunigų seminarijos veiklą, Katalikų Bažnyčios kronikos leidimą, komiteto katalikų teisėms ginti įkūrimą ir kt.

Knyga baigiama Lietuvos Atgimimo, demokratėjimo ir laisvėjimo laikotarpiu. Paskutinis knygos skyrius taip ir vadinamas - "Šių dienų kelias į Lietuvos nepriklausomybę". Autorius labai fragmentiškai apžvelgia Lietuvos laisvės lygos ir Sąjūdžio veiklą, įvertina LKP poziciją naujomis sąlygomis, aprašo didžiausius Lietuvos atgimimo laikotarpio mitingus, manifestacijas bei M.Gorbacio vizitą į Lietuvą.

Knygos pabaigai A.Damušis simboliškai pasirenka 1989 m. poeto B.Brazdžionio apsilankymo Lietuvoje aprašymą.

Prof. dr. Adolfo Damušio monografija "Lietuva prieš sovietų ir nacių agresiją" užims deramą vietą Lietuvos Pasipriešinimo istorijos istoriografijoje. Didelis šio darbo privalumas yra tai, kad autorius mėgino su-

derinti istorijos liudininko prisiminimus su archyviniais duomenimis ir istorine moksline medžiaga.

Todėl Lietuvos istorikai profesionalai, radę šioje knygoje vieną ar kitą ginčytiną faktą bei jo interpretavimą, neturėtų labai kritikuoti autoriaus. Gali pasirodyti, kad per mažai atspindėta ir gvildena antroji sovietinė okupacija, tačiau svarbu, kad pavyko nuosekliai išdėstyti beveik penkių dešimtmečių įvykius, atskleisti pagrindinius pasipriešinimo okupantams momentus.

Nors pats knygos autorius monografijos pratarinėje rašo, kad veikalas parengtas remiantis "to meto prisiminimais", darbe panaudota daug vertingų šaltinių ir mokslinių darbų. Daug reikalingos medžiagos surinkta iš įvairių Vašingtono ir Vokietijos Liudvigsburgo (Gestapo) archyvų, naudotasi gausia Lietuvos prieškarine ir okupacinių periodų legalia ir nelegalia spauda, taip pat Vakaruose leista periodika.

Knygos vertę didina gausus monografijoje publikuojamų nagrinėjamo laikotarpio dokumentų skaičius. Iš viso knygoje yra 38 dokumentai. Tarp jų reikšmingą vietą užima pačio A.Damušio parengti 1941 m. sukilimo žemėlapiai, objektų ir veiksmų planai, o svarbiausia - Lietuvos gyventojų aukų ir nuostolių paskai-

čiavimai bei kiti statistiniai duomenys (iš viso 10 lentelių).

Labai norėtusi tikėti, kad ateityje atsiras galimybių šią knygą išversti į lietuvių kalbą ir kad ji taps prieinama visos Lietuvos skaitytojams, o ypač jaunimui ir moksleiviams.

NAUJOS LAISVĖS KOVŲ ARCHYVO BIBLIOTEKOS KNYGOS



Kasparas K. Lietuvos karas:

Antroji Sovietų Sąjungos agresija.

*Pasipriešinimas. Ofenzyvynės gynybos
tarpsnis 1944 m. vasara - 1946 m.*

pavasaris. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999. 624 p.

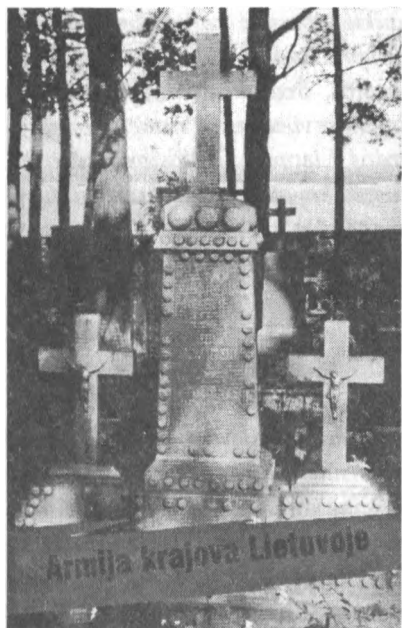
Istoriko K.Kasparo monografijoje gvildenamos antrosios Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą aplinkybės, eiga, lietuvių tautos pasirengimas priešintis agresoriui, Pasipriešinimo kilimo veiksniai ir laisvės kovos 1944 m. vasarą - 1946 m. pavasarį. Daug dėmesio skiriama Lietuvos partizanų taktikai, organizacinei raidai, atskleidžiami okupantų planai, antipartizaninė taktika, slopinimo priemonių esmė.

Žuvome dėl Tėvynės. Fotonuot-

raukų albumas kovojusiems ir žuvusiems Radviliškio, Rozalimo, Baisogalos, Šeduvos, Smilgių bei aplinkinėse vietovėse. Prisikėlimo apygardos Lietuvos Žaliosios rinktinės laisvės kovotojams atminti. Sudarytojas Balys Juknevičius. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999. 87p.

Armija krajoje Lietuvoje. Antra dalis/sud. Kazimieras Garšva. Redakcinė komisija: A. Bubnys, K. Garšva (pirmininkas), E.Gečiauskas, J.Lebionka, R.Zizas. V-K.: "Vilnijos" draugija, Lietuvos politinių kalinių ir





tremtinių sąjunga, 1999. 304 p.

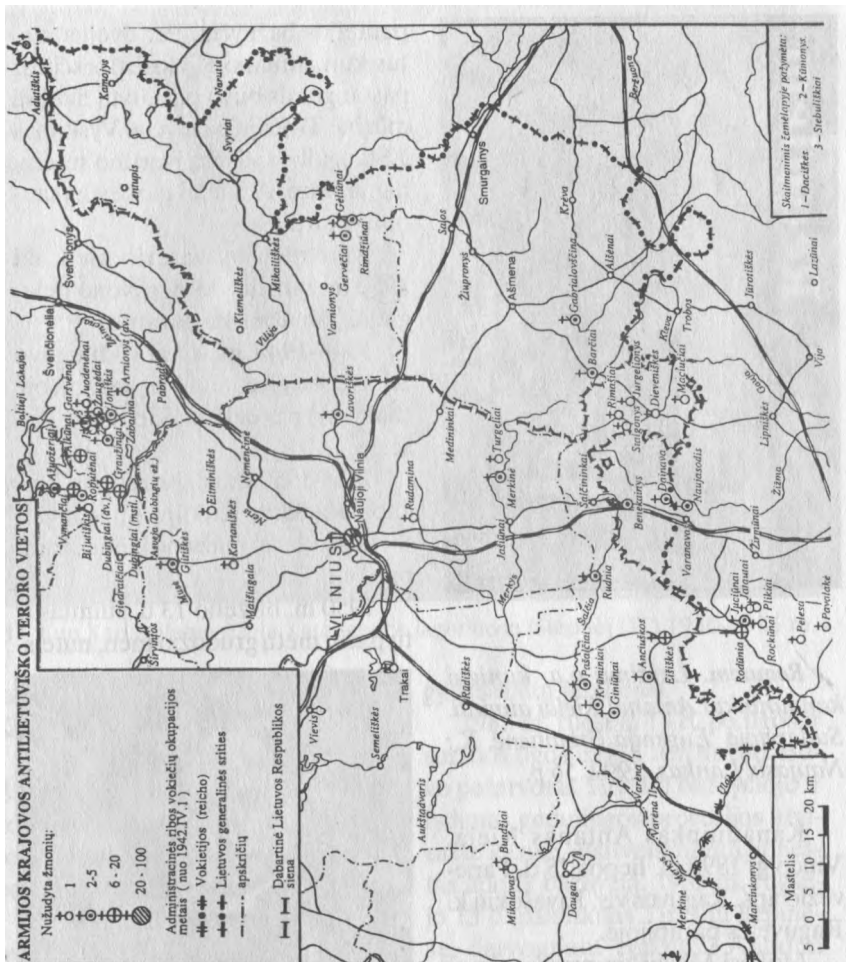
Šioje knygoje tęsiami Armijos krajos (AK) veiklos Lietuvoje tyrinėjimai, pradėti veikale "Armija krajoje Lietuvoje" (V. 1995). Knygą sudaro moksliniai straipsniai bei istorijos šaltiniai, Armijos krajos Vilniaus apygardos ir kiti dokumentai, lietuvių pagrindžio straipsniai. Gretinant skirtingus šaltinius galima susidaryti objektyviausią praeities istorinių įvykių Vilniuje vaizdą.

Knyga Lenkijos šovinistinėje spaudoje susilaukė nevienareikšmiškų vertinimų.

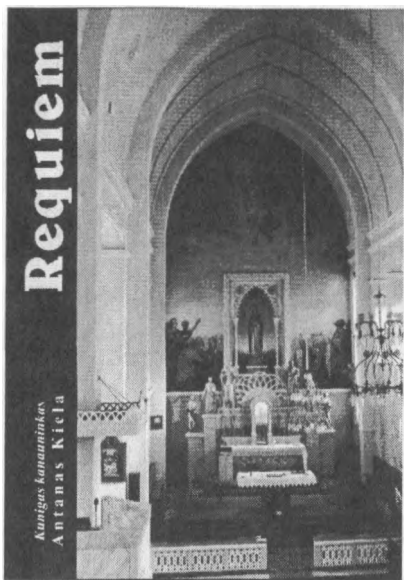


Vytautas Slapšinskas. **Laisvės Vytis.** Lietuvos Laisvės Armijos kariai Vakarų Lietuvoje (Kęstučio apygarda). K.:Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, 168.

LLA kario, Kęstučio apygardos partizano Vytauto Slapšinsko prisiminimai.



□ Armijos kraujo antilietuviško teroro vietas



Requiem. Leidiny s a.a. kunigui kanauninkui Antanui Kielai atminti. Sudarytoja Eugenija Urbaitienė. K.: Naujasis Lankas, 1999, 56 p.

Kanauninkas Antanas Kiela, Vinco g. 1899 m. liepos 25 d. Panevėžio aps. Raguvos vls. Pavašokių k. Raguvėlės parapijoje.

Mokėsi Miežiškių pradžios mokykloje, Panevėžio gimnazijoje. 1923 m. birželio mėn. 10 d. baigęs Kauno kunigų seminariją išsvėntintas į kunigus ir paskirtas į Kuršėnus vikaru. 1933 m. Telšių parapijos, 1934-1945 m. Tirkšlių parapijos (Mažeikių r.) klebonas.

1937 m. sudegė senoji Tirkšlių

parapijos bažnyčia. Per dvejus metus kun. Antano Kielos rūpesčiu ir pastangomis buvo pastatyta naujoji mūrinė Tirkšlių bažnyčia. Vyskupas J.Staugaitis šį darbą įvertino suteikdamas kun. A.Kielai garbės kanauninko vardą.

Nuo 1946 m. vasario mėn. iki 1950 m. birželio 13 d. gyveno nelegaliai Tamašausko pavarde.

1946-1948 m. slapta kunigavo Šaravuose (Kėdainių r.) ir Ilguvoje (Šakių r.) pas dekaną Klemensą Ru-secką.

1948-1950 m. slapstėsi pas Juozapą Račkaitį Žuklijų k. Šakių r. Šv.Mišias laikė mažame klėties kambarėlyje.

1950 m. birželio 13 d. suimtas ir tų pačių metų gruodžio mėn. nuteis-





□ Kun. Kan. Antanas Kiela Karagandos lageriuose (Stepnoj ITL) 1950-1955 m.

tas dvidešimt penkeriems metams. Kalėjo Karagandos lageriuose.

1955 m. sausio 31 d. išlaisvintas iš Karagandos lagerių. Į Lietuvą grįžo 1955 m. kovo mėn. Tais pačiais metais paskirtas klebonu į Požerės parapiją (Šilalės r.).

1973 m. birželio 5 d. Požerės bažnyčioje paminėtas 50-ies kunigystės metų jubiliejus.

1978 m. gruodžio 6 d., sveikatai pablogėjus, persikėlė į Tirkšlius. Gyveno klebonijos patalpose ir buvo slaugomas seserų Onutės ir Verutės Kielaičių.

1983 m. birželio 10 d. Tirkšlių bažnyčioje paminėtas 60-ies kuni-

gystės metų jubiliejus.

1983 m. rugsėjo 13 d. po ilgos ir sunkios ligos išėjo į Amžinybę. Buvo pašarvotas Tirkšlių bažnyčioje ir lydimas gedulingos procesijos atviraime karste, atsisveikinimui apneštas aplink bažnyčią. 1983 m. rugsėjo 15 d. palaidotas Tirkšlių kapinėse, dalyvaujant vyskupui Antanui Vaičiui, 60-iai kunigų ir miniai tikinčiųjų.

KREIPIMASIS

Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga rengia informacinį leidinį apie Lietuvos miškininkus, nukentėjusius nuo represinių struktūrų okupacijų metais. Labai prašytume represuotus asmenis, jų artimuosius, taip pat visus Lietuvos miškininkus ar šiaip ką nors žinančius pranešti apie nukentėjusius, esant galimybei, pateikti trumpą jų gyvenimo aprašymą, fotonuotrauką, nurodyti tremties ar kalinimo laiką ir vietą.

Turimą medžiagą siųsti LPKTS Tarybos pirmininkui Antanui Lukšai, Kaunas, Laisvės alėja 39; arba Laisvės kovų archyvo redakcijai.

Iniciatyvinė grupė

Gerbiamoji redakcija,
nuoširdžiai dėkoju, kad rūpinatės mūsų krašto tragiška praeitimi. Labai apsidžiaugiau LKA Nr.20 radusi liek daug brangių žmonių vardų, kuriuos pažinau ir ne kartą nešiau kuriems į mišką valgyti.

46-ame psl. radau netikslumų. Jūs rašote, kad žūtys ir išdavystės lydėjo 1946 m. Kizevičius Aukštelkų k. Taip, ta baisi tragedija tikrai įvyko 1946 m. rudenį, tik ne pas Kizevičius, o pas Kižauskus Aukštelkų k. (tą vietovę dar vadino Prūdbala). Mes su Kižauskais gyvenome kaimynystėje ir, nors tada man buvo tik penkiolika metų, gerai prisimenu tuos įvykius. Sekmadienio popietę Kižauskų sodyboje žuvo septyni par-

tizanai - beveik visa Vlado Masilaičio-Kerpės grupė. Gyvas liko tik Vincas Tarbūnas-Dagys, pasislėpęs mūsų sodyboje, rūsyje. Vincukas buvo sužeistas, labai išsigandęs, jį krėtė šaltis. Nunešiau jam švarką, išvaliau kraują ir į rūšį įritinau kubilą, kad po juo galėtų pasislėpti, nes kita nesugalvojau. Netrukus į kiemą prigužėjo rusų kareivių, kurie keikdamiesi klausė, kur paslėpėm "banditą". Visa šeima išsigynė nieko nemačiusi, o rūsio, laimei, jie neatidarė. Mus apsaugojo Dievas.

Kaimynas Adolis Žvygaitis, girdėjęs šaudymus, atėjo pasiteirauti. Jau pritemus jis išsivedė Vincuką Tarbūną-Dagį. Daugiau su Vincuku nesusitikau.

Visą Kižauskų šeimą tą dieną ištiko tragedija. Tą dieną partizanauti išėjo visi Kižauskai: Janutė, Bronius ir Antanas, o jų motiną sribai kankino. Kižauskų namus nusiaubė: išvogė, viską išvežė, išdraskė.

Po to įvykio į Kižauskų namus nedrįsime net kojos įkelti, nes visą laiką jų ir mūsų namus sekė sribai ir kareiviai - vis laukė partizanų...

Rudžionis dirbo vairuotoju ir atveždavęs į mūsų sodybą tuometinius "veikėjus", labai bendravo su seniu Antanu Veršnicku, dirbusiu javų sandėlio vedėju, o sandėlys buvo mūsų svirnas. Veršnickas buvo komunistas ir dažnai su Rudžioniu keikdavo partizanus.

Vieną kartą netikėtai išgirstu iš partizanų, kad Rudžionis-Čemberlenas partizanauja. Apstulbau! Sutikusi Stasį Banilį-Smidrą išpėjau per daug nepasitikėti Rudžioniu. Smidras man pasakė, kad jis labai aktyvus ir narsus. Žinoma, daugiau nieko negalėjau sakyti. Čemberlenas miške su partizanais manęs nematė. Mane suėmė 1949 m. vasarą ir, manau, kad išdavė Čemberlenas, radęs pas Smidrą ar Maiskį nuotrauką, kurioje mes trise stovim pamiškėje. Ta nuotrauka ir mažas laiškėlis nulėmė mano likimą: 10-tį metų Šiaurės lagerių.

Olga Mekaitė-Visockienė
Alytus

PRANĄ VEVERSKĮ Į AMŽINYBĘ PALYDĖJUS

Kauno aps. Veliuonos vls. Kalvių k. gyvenusią Stasio ir Uršulės Veverskių gausią šeimą (10 vaikų: septyni sūnūs ir trys dukterys) skaudžiai palietė "raudonasis teroras". Vieni buvo nužudyti, kiti ilgus metus kankinti sovietiniuose gulaguose, išskyrus tėvą, kuris mirė 1932 m.

Pranas Veverskis šeimoje gimė trečiuoju, 1916 m. rugsėjo 14 d. Baigusį pradžios mokyklą, tėvas sutiko, mokslo trokštantį vaiką, leisti į keturklasę Vilkijos progimnaziją. Baigusį keturias klases, nesveikuojantis tėvas 1929 m. nutarė Praną palikti įpėdiniu savo 26 ha ūkyje. Vyriausias brolis Kazys tuo laiku mokėsi Neradavo gyvulininkystės ž.ū. mokykloje, po to - Kretingos Pranciškonų gimnazijoje. 1935 m. spalio mėn. į šios gimnazijos 5-ąją klasę buvo priimtas ir Pranas. Šeštoje gimnazijos klasėje Pranas mokėsi neakivaizdiniu būdu, pagal anuomet pagarsėjusią "Kalbaneum" programą. 1936 m. (Jau po Kalėdų) išlaikęs egzaminus į šeštąją klasę, mokėsi Jurbarko gimnazijoje. 1938 m. perėjo į Kauno "Aušros" berniukų gimnaziją, kurią baigė 1939 m. Tik baigęs gimnaziją įstojo į Karo mokyklą aspirantu ir tais pačiais metais perėjo į kadro kariūnus. Stažavosi 3-čiame pėstininkų pulke, 9-ame pulke, Ryšių batalione. Prieš Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karą iš kariuomenės pasitraukė.

Lietuvos Laikinajai Vyriausybei paskelbus Lietuvos Nepriklausomybę ir Lietuvos Aktyvisto Fronto (LAF) štabui įsikūrus Kaune, Pranas Veverskis dirbo LAF štabo propagandos skyriuje.

Vokiečiams likvidavus LLV ir LAF P.Veverskis įsidarbino Raudonojo teroro muziejuje Kaune (kuriam vadovavo rašytojas Aleksandras Merkelis) ir įstojęs į Vytauto Didžiojo universitetą studijavo žurnalistiką ir sociologiją. Tuo pačiu metu su savo broliu Kaziu Veverskių įkūrė pagrindinę karinę organizaciją Lietuvos Laisvės Armiją (LLA) ir



dirbo jos Kauno apygardos štabo organizacinio skyriaus viršininku. Rusams antrą kartą okupavus Lietuvą tęsė LLA veiklą. Žuvus broliui, LLA vadui Kaziui Veverskiui (suimant buvo nušautas prie Raudondvario tilto), Pranas Veverskis irgi buvo suimtas. Po žiauriausių kankinimų tardant Kauno, Vilniaus NKVD ir Lukiškių kalėjimuose buvo nuteistas 20-čiai metų katorgos. 1946 m. išvežtas į Vorkutos mirties lagerius, pateko į anglių kasyklas katorginiams darbams.

Po Stalino mirties, prasidėjus kalinių streikams, įtartas jų organizavimu P. Veverskis buvo išsiųstas į Vladimiro kalėjimą.



□ Pranas Veverskis Vorkutos lageryje



□ Lietuvos Laisvės Armijos vadas, generolas Kazimieras Veverskis-Senis (1915-1944 12 28). 1999 08 13 perlaidotas į Petrašiūnų kapines Kaune greta brolio Prano

mą. Iš ten

buvo pergabentas į 62-ąją baudžiamąją lagерь Vorkutoje. Baudžiamajame Pranas irgi nenurimsta, nepasiduoda. Su katorgos bičiuliais: Aloyzu Kudukiu, Edvardu Laugaliu, Povilu Vaičekausku, Feliksu Juodeika ir kitais leidžia keturių sąsiuvinio lapų apimties laikraštėlį "Varpas". P. Veverskiui kaip žurnalistui teko ir šio laikraštėlio ruošimo pagrindinis krūvis. Talkininkai laikraštėlį perrašinėdavo po 15-20 egzempliorių ir platindavo po kitus Vorkutos lagerius. Galų gale maištaujantis katorgininkas P. Veverskis išgabnamas į Sibirą, Bratsko rajono Taišeto lagerius (netoli Angaros - lagernyj punkt Andzioba).

1956 m. kovo 19 d. Pranas Veverskis iš lagerio paleistas pagal amnestiją grįžo

į Kauną. Čia Kelių - Tiltų eksploatacijos trešte išdirbo 33 metus.

Grįžęs iš lagrių P.Veverskis neberado tėviškės sodybos. Buvo žuvę keturi broliai partizanai, visos seserys patysusios ir pergyvenusios sovietinių kalėjimų baisumus. Dėl vaikų netekties ir sunkių gyvenimo sąlygų, visus tuos metus besislapstant nuo arešto ir tremties, motina buvo netekusi sveikatos.

Ir grįžusį į tėvynę Praną Veverskį įkyriai persekiojo KGB "organai" (Česnavičius, Dušanskis, Trakimas, Zujus, Dambrovskis, Bagdonas ir kt.)

Fiziniai, dvasiniai P.Veverskio pergyvenimai ir patirtis įdomiai ir įtaigiai atsispindi jo prozos, poezijos, atsiminimų kūriniuose, kurių tik mažytė dalelė buvo publikuota "Laisvės kovų archyvas" Nr.15, "Tremtinys", "Nemunas", "Gimtas kraštas" ir kituose periodiniuose leidiniuose bei Rezistencijos paveldo archyvo "Atmintis" išleistame poezijos rinkinėlyje. Kiti laukia jo rankraščių aplankuose. Veverskio kūryba unikali, reikšminga ir verta istorikų bei leidyklų dėmesio.

Juozas Grušys

ASMENVARDŽIŲ R O D Y K L Ė

- Abromavičius 74
 Adomas, žr.Baciuška Vladas
 Adomėnaitė Stasė 85
 Adomėnas Petras 85
 Aidas, žr.Eglinskas Antanas
 Aitvaras, žr.Čeponis Algirdas
 Ališauskas Vincas, sl.Kairys 72
 Algirdas 128
 Algis, žr.Narkevičius Benediktas
 Ambrazevičius J. 166
 Ambraziejus 194
 Anbo, žr.Bulota Jonas
 Andriukaitienė Marytė 56
 Andriūnas Antanas 108,113
 Andriūnas Povilas 103,104
 Andropovas J. 19
 Anušauskas A. 151
 Anupras 61, 62
 Apynys, žr.Baudžius Albinas
 Apolinskaitė Albina 122, 123
 Arlauskas Alfonsas, sl.Geležinis Vilkas, 73
 Arminas, žr.Kinertas Bronius
 Astrauskienė Benedikta 161
 Astrauskaitė Janina 123
 Audickas Alfonsas 83, 84
 Audra 116
 Audronis, žr.Pyplys Kazimieras
 Auksutis, žr.Navickas Vaclovas
 Aukščiūnas Stasys 75
 Aušrelė, žr.Bunevičiūtė Albina
 Aukštuolienė Erena 80, 87, 91, 92, 95, 97
 Azulas, žr.Barkauskas Juozas
 Ažuolaitienė 53
 Ažuolas, žr.Garbaravičius Klemensas
 Ažuolas, žr.Kurtinys Kazimieras
 Baciuška Vadas, sl.Adomas, Žmogus,
 Keleivis 162, 163
 Baciuškienė-Strimaitytė Petrė 162
 Balčiūnas Domas (Dominykas) 85, 87
 Balčiūnas Mykolas 85, 87
 Baliukevičius L., sl.Dzūkas 160, 161
 Baltušis Jonas, sl.Trimitas 76, 98, 99
 Baltūsis Antanas, sl.Žvejys 12,157,159, 174,177
 Baltušis-Žemaitis F. 132
 Banislauskas Albinas, sl.Klajūnas 69, 70,168
 Bankininkas Vailokaitis, žr.Valentėlis Alfonsas
 Barauskas 91
 Baravykas, žr.Krušinskas Pijus
 Baravykas, žr.Žlioba Petras
 Barkauskas Edmundas 182
 Barkauskas Juozas, sl.Azulas 161
 Baronas Antanas 91
 Baronin 188
 Bartašiūnas 185
 Basanavičius Jonas 128
 Bastienė 55
 Bastys Pranas, sl.Dūmas 18,166
 Baudžius Albinas, sl.Apynys 41
 Belickaitė Julė 110
 Belickas Liudas, sl.Janutis 114
 Belickas Julius, sl.Klevas 106,113, 114
 Belickas Juozas 106
 Belickas Viktoras 105
 Bendorius A. 151
 Berija L. 148
 Beržas 46
 Biržys, žr.Venskus Stasys
 Bliūdžius J. 141
 Bobinkovas 118,119
 Borisevičius V. 197
 Bratėnaitė Otilija 85
 Brazaitis J. 75

- Brazaitis Kostas 76, 77
 Brazdžionis B. 103, 197
 Bražėnaitė Nijolė 166, 169, 170
 Bražinskas Vincas, sl.Smauglys 69, 70
 Brežnevas L. 19, 23, 24
 Briedis, žr.Vaitelis Danielius
 Bubnelis 53
 Bubnys A. 199
 Bučinskaitė Birutė 54
 Bučionis Stasys, sl.Kalnietis 45
 Bučionis Viktoras, sl.Jaunutis 45, 46, 110
 Bulota Jonas, sl.Anbo 130, 184
 Bunevičiūtė Albina, sl.Aušrelė 61, 64
 Buračas Balys 138
 Bureika Adolfas, sl.Hitleris 113, 114
 Butkevičius Liudvikas, sl.Luobas 177
 Būtėnas J. 197

 Cikanas V 171
 Chodakauskas 177
 Chruščiovas 22, 23, 26

 Čemberlenas, žr.Rudžionis
 Čėponis 94
 Čėponis Algirdas, sl.Aitvaras 110, 112, 118, 121, 168, 169
 Čėponytė L. 118
 Čerka 82
 Čėrėnėnka K. 19
 Čiapajėvas 130
 Čimielius Ignas 137
 Čiurlionis M. 130
 Čižeika Jonas, sl.Stepas, Stepas Ramdžius 71-76, 78-79
 Čkalovas 131

 Dabkevičius Tadas 123
 Dagys, žr.Tarbūnas Vincas
 Dagys Jonas 85, 91
 Dambrauskaitė Elena 179
 Damušis Adolfas 192, 193, 194, 196, 197, 198
 Danielius Jonas 76
 Darčkus Petras 84
 Daukantas S. 130
 Daumantas, žr.Lukša Juozas
 Daunys Stasys 193
 Daunoras Vincas, sl.Kelmas 167
 Deksnys Jonas, sl.Hektoras 165, 196, 197
 Dėdė, žr.Išganaitis Juozas
 Dėdė, žr.Novikas Vincas
 Dičpinigaitytė Damutė, sl.Laimutė 186
 Dikas, žr.Paliūtis Algimantas
 Dikėnas Č. 102
 Diominas 97
 Dirsė Antanas, sl.Klajūnas 118
 Dirstytė Adelė 122
 Dobravolskis 74
 Dofas, sl.Treigys Motiejus
 Donelaitis 130
 Dovidonis 172
 Dovydėnas Liudas 127, 149
 Dovydova 56
 Drunga Zigmas, sl.Mykolas-Jonas, Šėrnas 159, 184
 Dumbliauskas 41
 Dušanskis N. 172
 Dutkuvienė Juzefa 102
 Dūdienė Ona 51
 Dūmas, žr.Pranas Bastys
 Dziadas, žr.Gžimaila Leonas
 Dzūkas, žr.Baliukevičius L.
 Džilas 32

 Eidukevičius Juozas 183
 Eglinskas Antanas, sl .Aidas 118
 Eglinskas Boleslovas, sl.Saulius 109, 110
 Eglinskas Juozas, sl.Tauras 118
 Eretas Juozas 103

 Falkovskis G.L. 132
 Flenderis Petras 82, 83

Fridrichas, žr.Paliutis Ferdinandas
Frunze M. 130

Gabriūnas Pranas, Valunta 91
Gajauskas Balys 19
Galvanauskas E. 133
Garbaravičius Klemensas, sl.Ąžuolas
185
Garbuzaitė Aldona 85
Garbuzas Alfonsas 85,137
Garbužaitė 85
Garmus, sl. Pavasaris 167
Garšva Kazimieras 199
Gasiulytė Stefa 54, 55
Gavėda-Pypkė 62, 64
Gavėnas Vytautas, sl.Vampyras 157
Gečiauskas E. 199
Gedvilas M. 131, 145,146,152
Gegužis, žr.Popiera Kazimieras
Geisneris, sl.Kaizeris, MGB agentas 69,
70
Gelažnykas 88
Gelčys Jonas, sl.Perkūnas 183
Geležinis Vilkas, žr.Arlauskas Alfonsas
73
Gelžinis J. 131, 150
Genys, žr.Stravinskas Vitas
Gervylius Petras 189, 191
Giedrikas Stepas 98,100
Gintaras, žr.Naujokas Jonas
Gintautaitė Zoselė 123
Ginutis, žr.Mučinskas Antanas
Girdzijauskas Petras 187
Gylienė Sofija 161
Gylis Juozas, sl.Vėtra 186
Gladkovo P. 145
Gogolis N. 130
Gojytė Marytė 54
Golovanovas 191
Gorbačiovas M. 197
Gorlinskij N. 65
Grafas, žr.Lelešius Justinas

Greičiūtė Salomėja 122
Greifenbergeris K. 133
Grigaliūnas Albertas 84
Grigaliūnas Povilas 84
Griganavičiūtė Jadvyga 123
Grigonis Antanas 112
Grinius Kazys 128
Griumaltas Antanas, sl.Žaliamiškis 45,
46
Griunvaldas 130
Grubinskaitė Apolonija 85
Grumšlys 97
Gruodis Juozas 141
Gudynas Motiejus 67
Gujytė Matytė 120
Guskovas-Gubaitis 136
Gustaitis Leonas 179
Gustaitytė Aksavera 53, 55
Guzevičius A. 145
Gžimaila Leonas, sl.Dziadas 108, 110,
112,114

Hektoras, žr.Deksny Jonas
Hitleris, žr.Bureika Adolfas

Indriliūnas Kostas 84
Indriliūnas Petras 84
Indriliūnas M. 197
Inokaitis Jonas 48
Isiūnaitė Elena 123
Išganaitis Juozas, sl.Dėdė 185
Ivaškevičius Ipolitas, sl.Rickus 113

Jakelaitienė 75
Jakelaitis Stasys 75
Jakelevičiūtė Aldona 44
Jakštas Stasys, sl.Katinas 71, 73-79
Jakštienė 77, 78
Jakubėnas Vladas 84
Jakubonienė 55
Jakubonis 84
Jalinskaitė Stanislava 102

Jalinskaitė Zita 102
 Jalinskaitė-Kluonienė Janina 102
 Jalinskas Antanas 102,106
 Jalinskas Henrikas 102
 Jalinskas Petras 102
 Jalinskienė-Andriūnaitė Marijona 102
 Janavičius Jonas 84
 Jančionys 175
 Jankauskas Sigitas, sl.Keleivis 70
 Jankevičius Vladas 136
 Jankūnas 91
 Janonis J. 130, 132
 Janušauskai 42
 Januškevičius S. 181
 Jarambavičius Petras 48
 Jarcevas 69
 Jasinskas Juozas 84
 Jasinskas Kostas 83, 84
 Jasinskas Leonas 83
 Jasinskas Valerius 83
 Jaskelevičius 52
 Jatulis P. 151
 Jaudzemas Albinas 93, 95
 Jaudzemas Almyras 92
 Jaunutis, žr.Belickas Liudas
 Jaunutis, žr.Bučionis Viktoras
 Jazminas 186
 Jokūbauskas A. 118
 Jonaitis, žr.Venskų Vacys
 Jonynas 143
 Jonynas V.K. 137
 Jovaiša Alfonsas 114
 Juknevičius Balys 199
 Juknevičiūtė Stasė 56
 Juočys Kazimieras, sl.Šatas 183
 Juodelis P. 151
 Juodsnukis Vytautas 186
 Juonis Saulius 150
 Juozapavičius A. 130,131,132
 Juozėnas L. 170
 Jurkonis Bolius 42
 Jurkštas V.P. 151
 Juškaitė Zosė 57
 Juškauskas Pilypas 76
 Kačerauskas Viktoras 128
 Kadugys, žr.Treigys Juozas
 Kairiūkštis V. 135
 Kairys 184
 Kairys, žr.Ališauskas Vincas
 Kairyte Filomena 85, 89, 90
 Kaizeris, žr.Geisneris
 Kalanta Romas 197
 Kalašinskas 74
 Kalinauskas K. 130
 Kalnietis, žr.Bučionis Viktoras
 Karaliūnas, žr.Marčiulaitis Klemensas
 Kardas, žr.Stravinskas Juozas
 Kardas, žr. Valatka Jonas
 Karijotas, žr.Vitkauskas Viktoras
 Karnauskienė Elžbieta 91
 Karpačevs A. 145, 146, 152
 Karvelis P. 166
 Kasparas K. 160,163,175,179,198,199
 Katelė Juozas 141
 Katinas, žr.Jakštas Stasys
 Kaukas 130
 Kavaliūnaitė Klementina 85
 Kazlauskas Pranas 61, 64
 Keleivis, žr.Baciuška Vladas
 Keleivis, žr.Jankauskas Sigitas
 Keicioris Pranas 109
 Kelmas, žr.Daunoras Vincas
 Kerpė, žr.Masilaitis Vladas
 Keturka B. 114
 Kęstutis 128, 130
 Kiela Antanas 202, 203
 Kielaitė Onutė 203
 Kielaitė Verutė 203
 Kietis, žr.Naujokas Pranas
 Kinelytė Staselė 123
 Kinertaitė Marija 108
 Kinertas Bronius, sl.Arminas 112,114
 Kirovas S.M. 131

Kižauskai 205
 Kižauskas 204
 Kižys Antanas 66, 68, 69
 Kižys Pranas, sl.Žemčiūgas, Pranelis,
 Vilius 66, 69, 70
 Klajūnas, žr.Banislaukas Albinas
 Klajūnas, žr.Dirsė Antanas
 Klevas, žr.Belickas Julius
 Klevas, žr.Subačius Vaclovas
 Klimovas Kazimieras 142,143
 Kontrimaitė Birutė 85
 Kopeičikas 145
 Korobkov 119
 Kosinov 70
 Kovas, žr.Taunys Leonas
 Kovas Vincas, sl. Šarūnas, Kostas Puo-
 džiūnas 71-74
 Krakauskaitė Irena 122
 Kryptavičiūtė Genė 56
 Kraujelis Gabrys 136
 Kregždė Kostas 84
 Krėvė-Mickevičius V 133
 Kriaučelienė 44
 Krikščiūnas Jonas 96
 Krikščiūnas Jurgis, sl.Rimvydas 165
 Kriukonytė Jadzė 51
 Krivickas B. 197
 Krivickas Jonas 96
 Krėvė V. 132
 Krušinskaitė Elena 77
 Krušinskaitė Justina 74, 77, 78
 Krušinskas Gediminas 77
 Krušinskas Jonas 77
 Krušinskas Kostas 71, 73
 Krušinskas Pijus, sl.Baravykas, Pijušas,
 Sakuotnugaris, Slapukas 71-72
 Krupavičius M. 166
 Krušinskienė Natalija 77
 Kubilavičiūtė Zosė 55
 Kučinskaitė Anelė 85
 Kučinskaitė Birutė 55
 Kučinskaitė Ona 85
 Kučinskas 82
 Kučinskas Antanas 84, 85
 Kučinskas Jonas 82, 84
 Kučinskas Jurgis 80
 Kudirka Vincas 128,130
 Kudūkis Alfredas 84, 85
 Kudūkis Aloyzas 84
 Kudūkytė Monika 85
 Kukauskas J. 168,169, 197
 Kulbytė Valė 55
 Kuliavaitė 118
 Kuliešius Juozas 105
 Kuodis Petras, sl.Ragaišis 113,114
 Kurtinys Kazimieras, sl.Ąžuolas 70
 Kutkaitis Feliksas, sl.Žalgiris 185
 Kuzmickas B. 126,149
 Kuzmickas J. 126
 Kuznecovas 75,76
 Kuzovkovas 151
 Kūmas(sl.) 190
 Kvedaras Povilas 91
 Ladiga Valierius 88, 89, 90
 Ladigaitė Ona 85, 89
 Laimutė, žr.Dičpinigaitytė Damutė
 Lakickas Kęstutis 61
 Lakštingala, žr.Pečiulaitis Povilas
 Landsbergis V. 170
 Lapenas Jonas 86
 Latvėnas 87
 Lazauskas 49, 50
 Lazauskas Bolesius 48
 Lebionka J. 199
 Lelešius Justinas, sl.Grafas 157, 160,
 161,174
 Leninas 129,130
 Lenskis 119
 Leščinskas Jonas, sl.Skroblas 46
 Libknechtas K. 130
 Liepa, žr.Ptakauskas Jurgis
 Liepa, žr.Semaška Jonas
 Liepa Petras 80, 85, 90

- Liočys, žr. Riklickas Vytautas
 Litas, žr. Staniškis Sergijus
 Liubartaitė Vanda 122
 Luobas, žr. Butkevičius Liudvikas
 Liutvinova Katerina 56
 Lozoraitienė 56
 Lukinskaitė Liudvina 85
 Lukoševičius Bronius 106, 137
 Lukša Antanas 169, 170, 171, 173, 174, 204
 Lukša Jurgis, sl. Piršlys 170-174
 Lukša Juozas, sl. Skirmantas, Daumantas 67, 160, 164, 165, 164, 166-174, 177, 186, 197
 Lukša Simonas 171, 171
 Lukša Stasys 170, 171, 173
 Lukša Vincas 171, 174
 Lukšys P. 130, 131, 132
 Lukšytė Marija 171
 Luobikis Mindaugas 6, 13
- Maceina A. 118
 Mačernis V. 197
 Maironis 102, 130, 131
 Maiskis 205
 Majakovskis V. 130
 Makarevičius, sl. Žilvitis 178
 Mamontovas 182
 Marčiulaitis Klemensas, sl. Karaliūnas 70
 Marčiulaitis Kostas, sl. Slampa 69
 Marksas K. 130
 Markulis Juozas, sl. Erelis 165, 174, 185
 Marusia 120
 Masilaitis Vladas, sl. Kerpė 204
 Masiliūnaitė Stasė 54
 Maskoliūnaitė Monika, sl. Vėtra 118, 122
 Matuliauskaitė Stasė 56
 Matulionis T. 197
 Matusevičius Juozas 125
 Matuzevičiūtė Birutė 123
- Mažytis, žr. Pyplys Kazimieras
 Maziliauskas Antanas, sl. Taifūnas 118, 121
 Mekaitė-Visockienė Olga 205
 Mickus M. 139, 150
 Mioldažys Antanas 184
 Misiukaitė M. 118
 Misiukas Kostas 118
 Misiukas Vytautas, sl. Viesulas 118
 Misiūnaitė Bronė 119
 Miškas 45, 46
 Mitkus 75
 Merkys, žr. Paulaitis Petras
 Metelis, žr. Venskus Bronius
 Meselytė Jadvyga 120
 Meškinis Albertas 91
 Meškinis Bronius 84
 Mikelėnas Albertas 84
 Mikėnas A. 171
 Milišiūnas Pranas, sl. Vytautas 91
 Minkevičius Vytautas, sl. Spyglys 69, 70, 168
 Misiukas Kostas 123
 Mitras Adolfas 84
 Mizaras 50
 Mizarienė 44
 Mizarienė Marija 48, 51
 Mykolas-Jonas, žr. Drunga Z.
 Modelinskas Valerius 84
 Molotovas V. 132
 Mozūra Antanas 81
 Mučinskas Antanas, sl. Ginutis 108
 Mulerauka Algirdas 118
- Narbutaitė Leonora 85
 Narkevičius Benediktas, sl. Algis 108, 109, 110, 113, 114
 Natkevičius L. 143, 147, 151
 Naujokaitis M. 193
 Naujokas Jonas, sl. Gintaras 186
 Naujokas Pranas, sl. Kietis 166
 Navickas Gediminas 161
 Navickas Jonas, sl. Šernas 42, 45, 46, 51

Navickas Juozas 83
 Navickas Kazimieras 84
 Navickas Vaclovas, sl.Auksutis 153-160
 Neciunskas Zigmās 123
 Noreika Jonas, sl. Vētra 182
 Nornovas V. 145,152
 Novikas Vincas, sl.Dēdē 69, 70

 Obolevičius 185
 Olšauskaitė Zofija 156

 Paberžis St. 45, 46
 Pabilionytė Teklytė 123
 Pachomič 114
 Pakarklis 46
 Pakėnas 118
 Palaitienė Aksavera 53
 Paleckis J. 131,132
 Paliulis Alfonsas 87
 Paliulis Petras 87
 Paliūtis Algimantas, sl.Dikas 41, 42
 Paliūtis Ferdinandas, sl.Fridrichas 41, 42
 Paliūnas J. sl.Rytas 167
 Paluckaitė Genutė 122,123
 Palšis Emilis 84
 Palšis Jonas 80-84
 Papečkys 13, 14
 Patriotas, MGB agentas, žr. Ūkas
 Paulaitis Petras, sl.Aidas, Merkys 187, 188,189, 190,191
 Paulauskas 88
 Pavasaris, žr.Garmus 167
 Pavilonytė Stasė 98
 Pečiulaitis Povilas, sl.Lakštingala 168, 169
 Penkevičius Vytautas, sl.Povaras 113, 114
 Perkūnas, žr.Gelčys Jonas
 Petraitis P. 170
 Petrauskas K. 130
 Petrauskas Mikas 141

 Petryla D. 128
 Petronis Povilas 86
 Petrošius 50
 Petrušionis Petras 84
 Pijušas, žr.Krušinskas Pijus
 Pileckis Jonas, sl.Šarūnas 157
 Pilkauskaitė Eufrozina 85
 Pilkauskas Bronius 85
 Pilkauskas Kazys 85
 Pilkauskas Vladas 84
 Pilsuckis 156
 Piršlys, žr.Lukša Jurgis
 Pypkė, žr.Gavėda
 Pyplys Kazimieras, sl.Audronis, Mažytis 165,175, 177,178,179
 Platerytė Janina 135
 Plechavičius P. 80,194,195
 Pochomičev 119
 Pociūnas Petras, sl.Rimantas 110
 Popiera Kazimieras, sl.Gegužis 70
 Povaras, žr.Penkevičius Vytautas
 Pozniakovas N. 131, 142, 143,151
 Požėla K. 130, 133
 Prapiestienė 44
 Prapiestis Antanas 52
 Prapiestis Ignas 51
 Prapiestis Jonas 42
 Prapiestis Kostas 42
 Prapiestis Zigmās 42
 Prapuolenis J. 196
 Preikšą K. 134
 Przewdzieckiai 140,141
 Ptakauskas 41
 Ptakauskas Jonas 50
 Ptakauskas Jurgis, sl.Liepa 46, 50, 51, 52
 Puodžiūnas Kostas, žr.Kovas Vincas
 Pupeikis S. 149
 Pustila Jurgis 76
 Pušėlė, žr.Senkutė Albina
 Pušinskaitė Petrutė, sl.Vilija 184
 Puškovas 131

- Putvinskis V 132
Pūtaite 85
- Račkaitis Juopazas 202
Radvila V. 73
Ragaišis, žr. Kuodis Petras
Ragauskas 131
Rajackas leonas 179
Ramanauskas A. 160, 197
Ramanauskas A., sl. Vanagas 167, 168
Ramunis, žr. Reklaitis Vladas
Rasimavičiūtė Bronė 56
Rastauskas Jonas 82, 84, 91
Rastišauskaitė Rita 136
Raščiupkin 119
Rašimaitė Valė 85
Rasimas Domas 81, 82, 85, 90
Ratkevičienė Stefaniya 92
Ratkevičius Antanas 91
Ratkevičius Juozas 91
Ratkevičius Teodoras 91
Raulynaičiai 175
Raurinaičiai 175
Reinys M. 197
Rėklaitis Vladas, sl. Ramunis 163
Rėksnys, žr. Styra Romas
Riekus, žr. Ivaškevičius Ipolitas
Riklickas Vytautas, sl. Liočys 113, 114
Rimantas, žr. Pociūnas Petras
Rimdžius Stepas, žr. Čižeika Jonas
Rimvydas, žr. Krikščiūnas Jurgis
Rytas 160
Rytas, žr. Paliūnas J.
Rudžionis, sl. Čemberlenas 205
Ruseckas Klemensas 202
- Sadauskas Alfonsas 42
Sadauskas Kostas 51
Sadauskas Leonas 44
Sadauskas Vladas 42
Sadauskienė 53
Sadeckas Petras 51
- Sadeckienė Ona 53, 54
Saidokas, žr. Vitkauskas Viktoras
Sakuotnugaris, žr. Krušinskas Pijus
Saliute 56
Samoška 91
Samsonaitė Birutė 123
Samulionaitė Valerija 85
Samuolis Justinas 73
Samuolis Juozas, sl. Strazdas 185
Saugavičius Vacys 114
Saugūnas, žr. Šiupienius Antanas
Savickas, sl. Strazdas 46
Savickas Jonas, sl. Žvirblis 46
Savickas Petras 86
Savickas Pranas 87
Savickas Vladas 86, 87
Semaška Alvydas 182
Semaška Jonas, sl. Liepa 179, 180, 181, 182
Sendžiukienė 56
Senis, žr. Venskų Alfonsas
Senavaitis Vincas, sl. Žaliavelnis 183
Senkutė Albina, sl. Pušėlė 177
Sidzikauskas V 166
Simaška Edvardas 105, 116
Simonavičius Jonas 84
Skirmantas, žr. Lukša Juozas
Skrinska 74
Skučaitė Janutė 67
Skroblas, žr. Leščinskis Jonas
Slampa, žr. Marčiulaitis Kostas
Slapšinskas Vytautas 200
Slapukas, žr. Krušinskas Pijus
Smalkinas T. 145
Smauglys, žr. Bražinskas Vincas
Smetona Antanas 103, 116, 128, 131
Smetonaitė Irena 116
Smidras 205
Sniečkus A. 131, 146, 152
Sokolovas 69
Soloveičikas A.S. 132
Solženycinas A. 25

Spyglys, žr.Minkevičius Vytas
Stalinas 21, 22, 26, 27, 30, 37, 56, 78,
129,132,133
Staniškis Sergijus, sl.Litas 167,168
Staneika V. 196
Stankevičius Matas 75
Staškevičius 168
Staugaitis J. 202
Stepas, žr.Čižeika Jonas
Steponavičius 120
Styra Petras 97
Styra Romas, sl.Rėksnys 97-101
Stonkus J. 147
Stravinskas Bronius 42
Stravinskas Juozas, sl.Žiedas, Kardas
182-186
Stravinskas Vitas, sl.Genys 46
Stravinskienė Konstancija 186
Strazdas, žr.Samuolis Juozas
Strazdas, žr.Savickas
Strimaitytė Rūta 162
Striška Česlovas 83, 84
Striška Jonas 88
Striškaitė Ona 85
Strumskis Kzaveras 141
Studentas 186
Subačienė Anelė 50
Subačius Petras 42
Subačius Vaclovas, sl.Klevas 50
Suslovas M.A. 151
Sviderskis 93

Šalčius Antanas, sl.Švedas 69
Šalkauskis S. 118
Šarūnas, žr.Kovas Vincas
Šarūnas, žr.Pileckis Jonas
Šarūnas, žr.Šimkonis
Šatas 100,119
Šatas, žr.Juočys Kazimieras
Šatas Benjaminas 84
Šatas Bronius 84
Ščerbakovas 152

Šeinas 141, 142
Šeinauskas Alfonsas 100
Šernas, žr.Drunga Zigmąs
Šernas, žr.Navickas Jonas
Šeštakauskas Petras 137
Šiaurys 183
Šilas P. 196
Šimanskis E. 170
Šimanskytė Eugenija 123
Šimkienė 55
Šimkonis, sl.Šarūnas 42
Šimulionis, žr.Vasiliauskas Petras
Šiulienius Antanas, sl.Saugūnas 185
Šlekys Jokūbas 83, 87
Šlekys Petras 84
Šlėgeris 96
Šlivinskas Juozas 171
Špokas 186
Šturmas, žr.Treigys Kostas
Šukys Pranas 48
Šupikovas Danijilas 134
Švarplaitis A. 193
Švedas, žr.Šalčius Antanas
Švogeris, žr.Žižminskas Kazys

Tallat-Kelpša Juozas 141
Tamašauskas 202
Tarbūnas Vincas, sl.Dagys 204
Taunys Leonas, sl.Kovas 184
Tauras, žr.Eglinckas Juozas
Tauterys Norbertas 98
Telksnys S. 123
Teresius A. 170
Tigras, žr.Vaikšnoras Kostas
Timošenko S. 132
Tyzenhauzas 140, 141
Tyzenhauzas Antanas 141
Trečiokaitė I. 134, 150
Trečiokas B. 136
Treigienė Petronė 41
Treigys Aleksandras 41
Treigys Bolius 51

Treigys Juozas, sl.Kadugys 41, 43, 46, 51
 Treigys Motiejus, sl.Dofas 41,43,49,50
 Treigys Kostas, sl.Šturmas 41,43,45,46, 52
 Treigys Stasys 44
 Treigyte Albina 41, 43
 Trimakas A. 143, 151
 Trimitas, žr.Baltušis Jonas
 Trinkūnaitė Verutė 122
 Tučas Kazys 96
 Tuloba 165
 Tuomas Povilas 84
 Turauskas E. 143, 151
 Turicas 131
 Tutliai 175
 Tutlienė Marija 171

 Ulevičius Bonifacas 6,13, 61,153,175, 179
 Uoslys 48
 Uoslys Juozas 48
 Urbaitienė Eugenija 202
 Urbonavičius Kazys, sl.Žaibas 183
 Urbšys J. 143, 151
 Užubalis Aloyzas 83
 Ūkas, sl.Patriotas, MGB agentas 69,70

 Vaičjurgis J. 193
 Vaičius Antanas 203
 Vaidila, žr.Žižminskas Kazys
 Vaikšnoras Alfonsas 46
 Vaikšnoras Kostas, sl.Tigras 45, 46
 Vailionis Liudas 42
 Vaišnoras Juozas 48
 Vaitkevičius V. 66
 Vaitelis Danielius, sl.Briedis 108, 109, 112
 Valainis Alfonsas 95
 Valainis Jonas 95, 96
 Valainis Julius 95, 96
 Valančius M. 130,131
 Valančiūtė Liucija 54,55
 Valatka Jonas, sl.Kardas 61, 62, 63, 64
 Valentaitė Marija 171
 Valentėlis Alfonsas, sl. Bankininkas
 Vailokaitis 98-100
 Valikonytė Joana 118
 Valiukonis Jonas 136
 Valiulytė Valė 85
 Valiušaitis 188
 Valunta, žr.Gabriūnas Pranas
 Vampyras, žr.Gavėnas Vytautas
 Vanagas(sl.) 44
 Vanagas, žr.Ramanauskas A.
 Varekojis Povilas 84
 Varekojytė Klementina 85
 Varkala Algirdas, sl.Žaliukas 183
 Varžinskas Petras 91
 Vasiliauskaitė Elena 108
 Vasiliauskas Petras, sl.Šimulionis 106
 Vasinauskas Petras 91
 Vasinauskas Povilas 91
 Vaščila Antanas, sl.Vilkas 41
 Vaščila Kazys 51
 Vedlūga 85
 Venclova A. 150
 Vengrienė Jane 55
 Venskienė Stasė 113
 Venskus Alfonsas, sl.Senis 106
 Venskus Bronius, sl.Metelis 106
 Venskus Jonas 105,106
 Venskus Stasys, sl.Biržys 106,114
 Venskus Vacys, sl.Jonaitis 106,113,114
 Vepštaitė Marytė 56
 Verkėlis Antanas 86
 Veršnickas Antanas 205
 Vetrovas 184, 185
 Vėtra, žr.Gylis Juozas
 Vėtra, žr.Noreika Jonas
 Vėtra, žr.Maskoliūnaitė Monika
 Viesulas, žr.Misiukas Vytautas
 Vilhelmas, sl.Vilius 186
 Vileišis P. 130

Vilija, žr. Pušinskaitė Petrutė
 Vilius, žr. Vilhelmas
 Vilkaitė-Lukšienė Ona 171, 172, 175
 Vilkas B. 66
 Vilkas, žr. Vosylius Antanas
 Viršulis P. 66
 Vitkauskas V. 132
 Vitkauskas Vidmantas 192
 Vitkauskas Viktoras, sl. Saidokas,
 Karijotas 166
 Vitkus J. 197
 Vytautas, žr. Žemaitis Jonas
 Vyšinskis A. 148
 Vyšniauskaitė Bronė 123
 Vyšniauskas M. 77
 Vytautas 128, 131
 Vytautas, žr. Milišiūnas Pranas
 Vorošilovas K. 132
 Vosylius Antanas, sl. Vilkas 185
 Vosylius M. 185
 Vrublevskiai 144

 Zabiela Karolis 136
 Zabitis-Nezabitauskas Adolfas 126,
 137, 142, 149, 150, 151
 Zimanas Henrikas 132
 Zizas R. 199
 Zubovas V. 137

 Žaibas, žr. Urbonavičius Kazys
 Žaliukas, žr. Varkala Algirdas

Žaliamiškis, žr. Griumaltas Antanas
 Žaliavelnis, žr. Senavaitis Vincas
 Žalgiris, žr. Kutkaitis Feliksas
 Žekys Stasys 85
 Žemčiūgas, Pranelis, Vilius, žr. Kižys
 Pranas
 Žemaitis Jonas, sl. Vytautas 167, 174,
 197
 Žemaitytė Aldona 53
 Žemaitytė Birutė 53
 Žemaitė J. 132
 Žiedas, žr. Stravinskis Juozas
 Žilinskienė Elena 161
 Žilinskas Bronius 86, 87
 Žilinskas Edvardas 99
 Žilvinas 61, 62
 Žilvitis, žr. Makarevičius
 Žižinskaitė Janina 124
 Žižinskaitė Liuda 110, 124
 Žižys Stasys 118
 Žižminskas Kazys, sl. Vaidila, Švogeris
 106, 110, 114
 Žlioba Petras, sl. Baravykas 113
 Žmogus, žr. Baciūška Vladas
 Žukauskas Leonas 83
 Žukauskas A. 140, 151
 Žukauskas S. 130, 132
 Žvejys, žr. Antanas Baltūsis
 Žvirblis, žr. Savickas Jonas
 Žvygaitis Adolis 204

VIETOVARDŽIŲ R O D Y K L Ė

Abezė 55
 Agurkiškės 71, 185
 Aleksejevka 128
 Alizava 83, 84
 Alytus 64, 65, 162, 163, 181, 205
 Alsėdžiai 138

Alšininkai 178
 Antanava 74
 Antašava 113
 Anapolės dvaras 135, 136
 Astragai 178
 Atikoniai 114

Atkočiai 102, 105, 113,114
Aukštaitija 37,102
Aukštelkai 204
Auliai 82, 91

Babtai 74
Bajoriškiei 91
Baisogala 135,199
Balbieriškis 64
Balchašas 71, 77, 78
Baltarusija 26
Bardiškiai 113
Bardiškėliai 106
Barsukinė 185
Berlynas 191,193
Betygala 138
Biliūnų dvaras 135
Biržai 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 90-95,
97
Biržų giria 98
Bliūdžiai 95
Bratsko 174
Brazava 161
Braziūkai 71
Butniūnai 91, 95

Cepeliškės 184
Cibiliekai 162
Cikabūdė 186

Čikaga 166,169, 192
Čiulių dvaras 136

Dambrava 178
Darsūniškis 178
Daučkėnai 91
Daugšiagirė 178
Daudžgirių miškas 91
Degimai 171
Deltuva 102,110,113,114,118,119
Dirvonakiai 82
Diržai 41, 42, 44, 51, 52, 57, 108, 110,

114
Druskininkai 51, 57
Dubravlagas 187, 188
Dzūkija 37,159

Endrikkiai 18
Estija 22, 26, 33,194
Europa 20, 126,133
Ežerėlis 71

Gaižėnėliai 75
Gardinas 141
Garliava 74, 76,139, 166,168,170
Garliausgirė 178
Gavėnai 83, 84
Gavėniškis 82
Geidžiūnai 80, 82, 83, 84, 88, 90
Gelgaudai 137
Gerdašiai 42,44, 48,51,52,57
Gerkiškiai 91
Gėveliai 129, 149
Giniūnai 68
Ginkūnai 139
Gintarai 108
Girininkai 71, 75
Girpala 91
Griešių miškas 185
Gudžiūnai 128
Gulagas 190
Gulbinėnai 91
Gulbinų miškas 91

Jakutija 112, 114
Jankai 71
JAV 193
Javasas 187
Judiškiai 83, 84
Jakutiškiai 113
Jieznas 178
Joniškis 138
Julijavonos dvaras 139
Juodbūdžiai 163,171

Jurbarkas 191

Jūrė 71

Igarka 122,124,127

Ilguva 202

Inta 54, 114

Irkutskas 92

Ispanija 61,190

Išlaužas 68, 184

Ylakiai 136

Kačerginė 74, 75, 76

Kačėniškiai 113, 114

Kajaukai 71

Kaišiadorys 137,174

Kalesninkų miškas 178

Kaliningradas 77

Kalniškių miškas 159

Kalvarija 153,159

Kalvarijos dvaras 139

Kapčiamiestis 41, 42,53

Karaganda 78, 203

Karaliaučius 88

Karpiai 113

Kartena 137

Kašeliškiai 96

Kaukazas 26

Kaunas 61, 67,68,69,74, 76-78,88,91,

92,97,102,112,114,129,131,132,138,

139, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 152,

160, 161, 162, 164, 165, 172, 174, 175,

177,179,183,184, 193, 202, 204

Kazachstanas 71, 77

Kazlų Rūda 71, 72, 167,174, 175, 185

Kebliškis 175

Keturvėjai 114

Kėdainiai 128,135,137,138, 149, 202

Kėželiai 94

Kybartai 78

Klaipėda 67,142,182

Klebiškis 184

Kluonis 178

Kluoniškės 71

Knediškės 71

Kolya 174

Komija 55, 87

Kreiviai 113

Kretinga 135, 137,138,139, 141,182

Krivonys 50, 53

Krosna 159

Krušinskai 71

Kučinas 19, 40

Kupiškis 88

Kuršėnai 202

Kuržemė 181

Kuteliai 88

Lapgirė 187

Latvija 22, 26, 33, 84, 93

Lazdijai 53, 159

Leipalingis 41, 42, 47, 48, 49, 50, 53

Lekėčiai 71, 74

Leningradas 34, 127

Lenkija 125, 146,165, 178, 200

Leskava 185

Lėno miškas 109

Liekniškis 84

Liepoja 97,181

Lietuva 22,26, 33,37,47,53,54,57,58,

59, 64, 66, 78, 80, 81, 88, 92, 103-105,

114, 116, 121, 123-129, 131-134, 138,

139, 141-153, 158, 162, 164-168, 174,

176, 177,178, 180, 187, 191-200

Linksmadvaris 130,131

Lipliūnai 41, 42, 51, 52

Liškiava 42

Liudvinavas 159, 178

Lyduvėnai 138

Los Andželas 169

Lujanai 96

Macevičiai 42

Magadanas 122,127

Marijampolė 53, 77,129,132,139,149,

153, 154, 156, 159, 160, 161, 163, 177,
183,185

Margininkai 178

Maskva 34,54,57,77,87', 127,143-147,
151,152,191

Mažeikiai 130,135, 136,137,139,182,
202

Medeikiai 96

Merkinė 44, 46, 47

Miėdažiškiai 183

Miežiškiai 202

Mikalinė miškas 178, 185

Minskas 74, 142, 144, 147

Mišučių piliakalnis 137

Miunchenas 167

Mizarai 41, 42, 44, 50

Mogiškės 67, 68

Mordovija 29,100, 114,121

Možūriškės 172, 175, 185

Nastopiškis 84

Naudžiai 71

Naujakiemis 179

Naujamiestis 135

Naujikai 83, 84

Nemunėlio Radviliškis 82, 92, 93, 95,
97

Novočerkaskas 39

Obeliai 97

Olžeracas 69

Oriolo sr. 128

Orša 121

Pabaltijis 33, 127,158

Pabartupis 171

Paberžė 150

Pabiržė 91

Paežerių dvaras 138

Pagėgiai 182

Pagiriai 113,114

Pagraižio giria 185

Pakirsniai 158,161

Pakuonis 175,176,178

Palanga 135,137

Palekonys 178

Paliepiei 138

Paliūnai 160

Panemunė 112,162

Panevėžys 100,104, 138,179, 202

Pandėlio giria 98

Papilė 71, 83, 86

Pakirsniai 153

Paryžius 166

Pasandravis 138

Pasvalys 82, 91

Pašvenčiai 178

Pavelstas 181

Pažaislis 147

Pažėrai 73,168

Pavariškiai 84

Pavašokiai 202

Permė 19,40

Pievnikai 91

Pirčiupis 195

Plungė 182

Plutiškės 184

Pociūnai 100

Požėrai 203

Prancūzija 165

Prienai 62,64,65,66,67,68,69,70,162,
175,178,183,185

Pskovas 181

Punios šilas 162

Pūsčios miškai 45, 49

Radviliškis 199

raguvėlė 202

Ramygala 179

Raseiniai 138,139,182

Raubai 135

Raudenis 153

Raudonbalė 98

Raudondvaris 135

Raudonės polis 137	Svetojaka 42
Retanavo dvaras 135,136	Sviliai 84, 86, 87
Ryga 81, 91	Šakiai 202
Rokiškis 97, 98, 140,151	Šaravai 202
Roma 190	Šeduva 100,135,199
Rozalimas 199	Šiaulėnai 138
Rudamina 158,159,160	Šiauliai 71, 87, 88,138,139
Runkiai 71	Šiekštininkai 97
Rusija 20, 21, 26, 33,127,129,142	Šilalė 203
Rukla 155,156	Šilavotas 69, 158,183,184,186
Salaspilis 195	Šiliūnai 108, 114
Sangrūda 159	Šilutė 100,182
Sapurai 41	Šimuliai 178
Sarasčiai 102	Šmurai 185
Seda 136	Šnikščiai 91
Seinai 41	Štuthofas 195
Serbentiškiai 95	Švedija 165,177
Seredžius 137	Šveicarija 19
Sidabravas 135	Tabariškės 74,174
Sibiras 21, 22, 30, 36,37, 48, 63, 64, 65,	Talaiškiai 75
85, 97, 104, 141,160	Tarybų Sąjunga (TSRS) 19, 20,21,116,
Siesikai 108,113,114	143
Simnas 163	Taujėnai 116, 118
Skaisčiūnai 185	Taujėnų mškas 110
Skaistkalnė 82	Tauragė 182
Skamarakai 84	Telšiai 138,139, 182, 202
Skardupiai 175,178	Tirkšliai 202, 203
Slavikai 18	Tiumenė 52
Smailiai 92, 93, 94	Tiubingenas 166, 170
Smališkiai 93	Tolimieji Rytai 21, 22
Smaliečiai 84	Tuskulėnai 182
Smilgiai 199	Uchta 77
Sovietų Sąjunga (SSRS) 126, 133, 142,	Ukmergė 102, 103, 106, 108, 110, 114,
143, 147, 148, 149, 158, 164, 193, 198,	119, 120, 179
199	Ukraina 21, 22, 26, 36, 69,180
Stalingradas 180	Utena 89, 90
Sudabriškis 84	Užugiris 116
Suomija 194	Užupelkiai 137
Suostai 96	Užušiliai 96
Suvalkija 37, 159,185	
Sūsninkų miškas 158,159	

Ūdrija 163

Vabalninkai 82, 83, 84, 88,100

Vainiūniškis 100

Vaitkūnai 84, 86

Vašingtonas 193, 198

Veiveriai 73, 74, 77, 79, 163, 164, 166,
171,172,174,175,178

Vengrija 188

Vidiškių dvaras 135

Vidugiriai 114

Vidurinė Azija 21, 22, 26

Viliuku miškas 105,106,108,113,114

Vilkaviškis 69, 138

Vilkija 74

Vilnius 54,57,64, 84, 89,100,124,134,
137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 147,
150, 151, 158, 162, 174, 182, 185, 193,
200

Višakio Rūda 71, 74

Vytėnai 137

Vyžuonys 90

Vokietija 71, 73, 78,148,164,165,166,
181,193,194,195,198

Vorkuta 55,174

Zapyškis 74

Zarasai 136, 137

Zastaučiai 80, 81, 83

Zastučiai 84

Zizonys 80, 82, 83, 84

Žardetiškiai 108

Žarėnai 138

Žasliai 174

Žemaitija 37,138

Židikai 136

Žuklijai 202